KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXXI évf. 1896. Január—Február. 1-ső füzet.

Hindu theismus.

Semminemü kisérlettel nem lehet oly hatást elérni, mint a milyent az eszme magától, kényszer alkalmazása nélkül ér el az érző és gondolkozó emberben. Az öntudatra ébredt ember, ember marad Ázsiában éppen ugy, mint Europában és szellemi dolgokban kényszert nem tür. A keresztény egyházak hittéritő társulatai már rég buzgólkodnak azon, hogy hitformáikat Ázsia népeivel elfogadtassák, de aránylag kevés eredményt tudnak e társulatok felmutatni. A kereszténység egyetemes eszméi azonban vonzanak és hóditnak maguktól.

Indiában egy nagy szellemi mozgalom van korunkban folyamatban, mely mind tovább, mind szélesebb körre terjed s mely eredetében és lényegében nem más, mint a nyugoti s főleg az unitárius kereszténységnek a hindu szellemre tett mély hatása.

Ram Mohun Roy rája Calcuttában, ezelőtt mintegy hatvan évvel, egy gyülekezetet gyüjtött maga köré, a kik közt voltak bengali milliomosok szingazdag öltözetükkel, nagy fehér turbánnal és más osztályokból való egyszerübb emberek. A fölvilágosult rája beszélt nekik egy nehányszor, elénekeltek nehány hymnust a Vedákból és azután a gyülekezet szétszóródott. A brahmanok nevettek rajta, a keresztény hittéritők megvetéssel nézték, a tömeg nem is vett tudomást róla.

Ugy látszott, mintha a theisticus vallásnak semmi kilátása sem lenne a megalakulásra; de az ujitás szelleme lassanként terjedt és harmincz évvel később Keshub Chunder Sen, e vallási lángszellem uj lendületet és jelentőséget adott a mozgalomnak. Intuitioja, prófétai lelke a theismust élő vallássá emelte s a Brahmo Somaj, mely néven neveztetik az egyház, az ő munkássága és ékesszólása által, számos gyülekezetet alapitott.

Mikor „Uj kijelentését“ hiveivel közölte, melyben theismusa sok helyt mysticismusba ment át és csaknem egyidejüleg leányát Couch-Behár mahárájájához, a brahmanismus követőjéhez adta férj-

hez, hiveinek egy része tőle elszakadt s veszélytől lehetett félteni a hindu vallási reformot.

Nemsokára Keshub Chunder Sen meghalt a lélek halhatatlansága hitében.

Nem következett be, miben némelyek reménykedtek, hogy Couch-Behár fejedelme, az uj egyházra nézve, Nagy Constantinus lesz; de veszély sem. A hindu theismus folyton fejlődik s Indiának vezérlő fénye. Egy egyházban sincs ma a hinduknál annyi müveltség, szellem, bátorság és tapasztalat, mint a Brahmo Somajban. Egy nagy kérdés se vetődik fel a hindu társadalomban, mely ne a Brahmo Somajtól származott volna, vagy azzal szoros összeköttetésben ne volna. Erkölcsi és társadalmi szokások átalakitása, a nőnek a rabszolga állapotból való fölszabaditása, felsőbb tanintézetek fölállitása — mindezekben a Brahmo-Somaj elől jár és a nemzeti életre nézve kiválóan fontos szerepet teljesit.

Sőt lassanként egy uj társadalmat épit fel maga körül. Erkölcsben puritan, a társadalmi szokások átalakitásában mérsékelt. A régi osztályrendszert egyszerre felbontani és társadalmi elegybe önteni nem akarja, mert ebből rendetlenség és a nemzetre nézve romlás következnék. Hanem arra törekszik, hogy a különböző osztályok és rendek egymással szorosabb testvériségbe jőjjenek. Annyi mindenféle fajt, vallást, érdeket és szokást átalakitni nem egy nehány esztendő, hanem száz évek munkája.

A hindu theismusnak eddig két elve tisztázódott, melyet követői különbség nélkül elfogadnak: a Szellem-Istenben való hit, önkéntes istentisztelet és az embereknek önkéntes szeretete. Theologiájukat nem sietnek bevégezni, hanem inkább igyekeznek szellemi életüket teljesebbé tenni.

Ez elveket már részben sikerült is átvinni az életbe. Indiában a müvelt emberek nagy része meg van győződve arról, hogy az Isten szellem és egy. A theismusnak a polytheismussal való harcza már csaknem bevégzettnek tekinthető. A hindu bálványimádás különben sohase is volt olyan, mint a semiták bálványimádása. Az utóbbi jelentése: az Isten helyett mást tenni imádás tárgyául, a magasabbról alsóbbra szállani. A hindu polytheismus az Isten természetének képe, az átalánosról a részleteshez való közeledés, az elemzésnek öntudatlan ténye, az emberi természet határoltsága. De a legorthodoxabb hinduban is mindig meg volt a tisztelet az istenek Istene, a „Devadhideva“ iránt. A keresztény orthodoxia az Istenségnek három, a hindu orthodoxia pedig harminczhárom millió nyil-

vánulását tanitja. A hindu theismus a vallási világ egymásba szőtt tüneményeit az Isten természete egységének álláspontjáról törekszik megvilágositni és magyarázni.

A Szellem-Isten személyes is. Kezdetben egyedül ő volt és ő teremtette a világegyetemet. Isten értelmi, végetlen, jóakaró, örök lény; ő kormányozza a világot, mindentudó, mindenütt jelenvaló, mindenek menedéke, testnélküli, változhatatlan, mindenható, önmaga által létező, hasonmás nélkül való egyetlen egy. Őt tisztelve lehet elérni a jelen és jövő világban a legfőbb boldogságot. A mely munkát ő szeret, azt szeretni és teljesiteni: az ő tisztelete.*)

Az emberek iránti szeretetre ők mutatják a legjobb példát az országban.

Több oldalról tétetett kisérlet arra nézve, hogy a népet a polytheismusból megtéritsék. A theismus apostolai a legjobb reményt táplálják ez iránt is. A vallásujitás iránti érdeklődés, a szellemi forrongás és felbuzdulás ugyan most a társadalom magasabb és tanultabb osztályaira szoritkozik, de Indiában a nagy eszmék mindig a magasabb ranguaktól szállottak az alsóbbakra és hogy ha egy vallásos mozgalom, mint a buddhismus is, a felsőbb rendek közt tért foglalt, annak a tömeget is be kell hogy folyásolja, feltéve természetesen, hogy abban meg van az emberiség iránti igazi lelkesedés. Erre nézve szükségesnek tartják, hogy az uj vallást még nemzetiebbé tegyék. A nemzetinek és egyetemesnek összeegyeztetése az egyik feladat, melyet megoldani próbálnak.

Nagy sulyt helyeznek a szellemi életre. Semmit sem lehet könnyebben összevéteni, mint az értelmit és erkölcsit a szellemivel. A szellemi mindig magában foglalja az értelmit és erkölcsit, de ezek nem szükségképpen a szellemit. Gondot forditanak az érzelmi részre is. Az érzelmi felbuzdulások, gerjedelmek mindig hatást gyakorolhatnak a jellemre. De óvakodnak attól, hogy a vallásos érzelmet ugy táplálják, hogy a vallás az erkölcstől elválasztassék. Maga a vallás is, ha csak az érzelmi részre tekintenek, csak addig tart, mint a fölbuzdulás, fölgerjedés. Minden vallásujitásnál az első dolog az érzelem föllángolását előidézni. De az uj egyház már tul van az érzelmek forrongó és könnyen robbanó fokán. Erős és mély vallásos érzelmet akar ápolni, de aztán az érzelemfolyamok közeit a szellemi élet valódi feladatának szemlélésére akarja használni.

---

*) »L'évolution religiouse contemporaine,« Par Le comte Goblet D' Alviella, 286. l.

Keshub Chunder Sennek legtehetségesebb tanitványa, Mozoomdar a szellemi élet problemáját ezekben szemléli:

„Valósitni a Szellem-Istent, a vele való közösségben minden vallásos érzésnek és vágynak kielégitését találni, ez volt a nehézsége minden kornak. Öntudatosan vagy öntudatlanul, a legtöbb theista Isten megismerhetetlenségével tér ki a kérdés elől, és megelégszik józan véleményekkel, mint kitünő jellem, költői érzés és jól rendezett szertartás. Hogy a Szellem-Isten a benső észrevétel tárgya, ezt a mi vallásunk azonban már rég tanitja. A dicső benlétező kinyilvánitja magát benső észrevételünknek. Minden ember vallásos érzése látja az Istent. Értelme, erkölcsi, sőt testi érzéke is észreveszi őt. Nincs egy ember se, ki a világra jött, legyen az barbár, vagy müvelt, ki az élő Isten dicső arczának sugarából valamit föl ne fogott volna. Ez való és örök igazság. Az emberek látják őt, bár nem tudják, kit látnak, de a kik tudják, azok a világ látnokainak számittatnak. Hogy a mit egy nehányan [illegible] mindenek tudhassák s hogy az Isten dicső ábrázatának öntudatlan látása teljes benső látássá és egyetemes hitté fejlődhessék; ez a mi legkomolyabb törekvésünk. Az Isten életének és szellemének észrevétele a titka minden életnek és minden érzésnek. Mi ugy határozzuk meg Istent, hogy ő a mindenség élete. Ő minden világok ereje és lényege, ő az, a ki összeköti a testi érzékeket a szellem homályosan észrevett valóságaival, az embert a világegyetemmel és mindkettőt a végetlennel. Hogy mindenek szerethessék az Istent és látnokok lehessenek, hogy korunk határozatlan bizonytalanságai és kétségei eltünjenek, ugy érezzük, hogy a szellemi életnek egy uj kijelentése nélkülözhetetlen; s ez nemcsak érzés és előlegezés dolga. A mi vallási testületünkben ez tapasztalat, melyben sokan éltek és sokan haltak meg nyugalommal és boldogsággal. De ily tapasztalat érthető bizonyitékot kiván s nekünk fel kellene mutatni a lélek mély mozgalmait, magyarázni az isteni müködés jelentéseit és beszélni az Isten kinyilatkozásáról, de mindez messze vezetne. Egy szót azonban mégis szólok Istennek a természetben való kinyilatkoztatásáról.

Midőn Isten szelleme tölti bé a lelket, minden dolgok mintegy égi kristályon keresztül láttatnak. Egy szempillanatra mintegy láthatatlan érintésre, mintegy belső varázslatra minden megváltozva, minden uj, minden szellemi. Nem gyanitott jelentés ömlik el a világon, életen, történelmen. A szellem hatalma, mely lángba boritotta a látnokot, lángba boritja a mit szemlél is. Mikor a szellem felel a szellemnek: csodás zene, csodás világosság ez.

Az isteni kijelentésnek korábbi utja a természeten keresztül történik. A szellemnek későbbi, teljesebb, emberi kijelentése nem zárja ki a természetet, hanem azt kiegésziti, annak minden tényében és törvényeiben a szellemi analogiának nagyobb világosságát fedezve fel. Mikor az ember szelleme magyarázza a külső természetet, az eredmény: költészet, tudomány, művészet; mikor az Isten szelleme, az eredmény: kijelentés, szentirat.

Hogyha a természet inspiráló hatalmát elveszti, az emberiesség is megszünik inspirálni és a szentiratok nem-természetesek lesznek, vagy csupán erkölcsiségre ösztönöznek. Hogyha az Isten világának érintésén kivül vagyunk, kivül vagyunk az Isten szelleme érintésén is. A ki inspiratiot keres, azért időnként a természet szentélyei magányába kell visszatérni, hogy az Isten szelleme beszélhessen hozzá és tanithassa ama kifejező jelvények által, melyeket az ő kezei alkottak. S hogyha ily sok van a természetben, mennyivel több a lélekben! A szellem kinyilatkozása a szellemnek, ez volt a tárgya nemzeti legnagyobb szentiratunknak. E transcendens közösségre való előleges hajlam a hindu természet tulajdona. Ezt a nemzeti hajlamot a modern élet halmozott elfoglaltságai közt mivelni és megtartani, mindig czélunk volt".*)

A hindu theista gondolkozás különös figyelmet tanusit Jézus iránt, és sokszor népszerüsége árán. A mit róla beszél, a legbensőbb meggyőződés nyilvánitása. Jézus tanitásait, életét és halálát ismertté tette. A Jézus Krisztus neve ismert név Indiában. A Jézus életéről nemzeti nyelven irt ismertetéseket mindenfelé olvassák. Krisztus képei tiszteletben tartatnak a családok házaiban, sőt vannak, a kik születése és halála ünnepeit is megülik. De a Krisztusnak értelmi elfogadásával nem elégesznek meg. „Hogy Krisztus bennünk hivatását betölthessék, szükség, hogy elfogadtassék életben, szellemben és jellemben . . . Némelyek azt hiszik, hogy elég, ha mystikuson tudnak beszélni a keresztény theologia elrejtett dolgairól, vagy hogyha sohajtanak és könnyet sirnak a keresztény érzelgősségen, vagy ha a keresztény erkölcsiség egy-két szabályát gyakorolják, ámbár ez utóbbi ritkán történik. De mindez különbözik attól, hogy Jézus Krisztus szellemi tapasztalatunknak központjává, Isten és emberszeretetünknek tekintélyévé tétessék". . . Jézust ugy fogják fel, mint a kiben a Legfőbb Személyiség teljesen kinyilatkoztatta magát. „A világ nem ismerte teljesen, hogy mi az Isten, mig Krisztus el nem jött. Mint

*) »The New-World« Review vol. I. 613 l.

az emberi természet fejlődik, fejlődik az eszményi Krisztus, hogy azt vezesse, vigasztalja és haladását biztositsa "*)

A hindu theisticus vallás összetett jellegü. Viszonyai nemzetiek; annak mindenek felett India népeivel van dolga. Viszonyai egyetemesek; az tekintettel van minden vallásra, de legfőképpen a kereszténységre, a mivelt világ vallására. És a kereszténységgel gyakorlati uton is akarják az összeköttetést fentartani, mert az elveikhez való ragaszkodás és lelkiismereti hűség mellett ebben egy biztositékot látnak az elnyeletés ellen.

Indiában minden vallásujitás két uton veszett el: vagy visszatéritve, elnyeletett, vagy magára hagyatva, kihalt. A buddhismus az utóbbi uton veszett el Indiára nézve, kisebb ujitások az előbbi uton. A hindu theisták ugy vannak meggyőződve, hogy kell lenni valamely magasabb alapnak, a melyen nemzeti és egyetemes irányzatok összhangba hozhatók. A keresztény hittéritők a nemzeti tekintetet mellőzve, rendszerüket elfogadhatatlanná tették. Magukra nézve ugy vélekednek, hogy nekik arra kell ügyelniök, hogy a midőn elfogadhatók akarnak lenni, ne nyelettessenek el a nagy mélység, a hinduísmus által. Az a magasabb alap, melyet ők szemlélnek, a szellemi nevelés, mely megtanitja, hogy az egyetemes elveknek miként adják meg a helyi és gyakorlati formát és egyszersmind az ország és a nép ösztöneit, hajlamait és előitéleteit miképp irányitsák az egyszerü és egyetemes elvek szerint. E magasabb alap megnyerését a szellem utján keresik, egyfelől az élet apostoli tisztasága, s másfelől az Isten szellemével való közösségbe bémerülés által. A szellemi élet bensősége, ugy érzik, nem teszi szükségképpen az embert alkalmatlanná a gyakorlati emberiességre; ellenkezőleg, az a napi munkát a legszentebb dologgá forditja. Kelet szellemi életének bensőségével Nyugat gyakorlati emberiességét akarják egyesiteni.

Ez jelenben a hindu theismus állása és apostolai törekvése.

Péterfi Dénes.

---

*) Mozoomdar.

Unitárius vértanuk Eger vidékén.

A nagyváradi disputatiót követő évben lázas munkásságot fejtett ki Mélius a Debreczen környékén rohamosan terjedő unitárizmus ellen. Megjelent Belényesen, Békésen, Simándon; vitatkozást tartott mind a három helyen Basiliussal, az új hit legbuzgóbb apostolával. S látva, hogy élő szóval mily keveset tud hatni a nemesség példája után induló népre, egyre-másra bocsátja ki vitatkozó iratait, melyekben mindent elmond az eretnek erdélyi tudományról, csak épen jót nem. Igen jellemző terméke e nemü munkálkodásának „*A Christus Jesusnak, az élő Jehova Isten fiának, attjához egyenlő Jehova Istennek panaszolkodása ez átkozott velágnak ellene*“ cz. igen kevesektől ismert verses műve, mely „az Huniadi János éneke notáiára“ kesergi el Mélius gyászos siralmait a szentháromság romlása felett, mely a szörnyen káromló *Bland-franciscóktól* még Debreczen vidékén is érte az ő legbuzgóbb oltalma alatt.

— Az nagy Úr Istenért mindön emböröket mostan én erre kérök, hogy a mit Istennek szájából én szóllok, igazán megértsétek; és ezöket értvén, híven hogy megtartsák, nagy szükség mindeneknek, mert *nem ez velági hazugságot* szóllok, *de lölkiet* beszéllek!

— Csoda nagy jó kedvvel ha meghallgatjátok ez velági dolgokat: szükség inkáb nektök, hogy meghallgassátok az lölki szent dolgokat.

Ily hangon kezd e több tekintetben nevezetes énekbe. Azt talán mondanunk sem kell, hogy „a mit Istennek szájából szól“ Mélius, azt nem a maga nevében mondja el, hanem igyekszik mihamar a Krisztus tekintélye alá vonni a szent mondásokat, ilyen költői módon:

— Immár én Istennek örök Fia, Christus, szóllok: meghallgassátok! a mint az én lölköm szájával prophéták szóltak, az apostolok. Szintén azonképpen a szent írás szörént igazán én most szóllok. A kik hallják, élnek; ha kik megutálják, bűnökért elkárhoznak.

Tudni való, hogy mindezek Joan. 15, 20. Math. 10, 11. Luc. 10, 24. Prov. 8. és Sap. (bölcsesség, prédikátor könyve?) 7. 8. 9. reszében vannak megírva, a mint Mélius nagyobb hitelesség okáért versének szélzetén tudósok módjára a forrásokat is pontosan följegyezgeti. E források bizonyára a Mélius bibliájában hangzottak a Mélius felfogásának annyira kedvezőn.

A Róm. 1. Math. 3, 17. Marci 1, 9 Joan. 1, 3, 5. Col. 1. 2. részekben a következő nem közönséges dolgok voltak kinyilatkoztatva Mélius előtt az „örök Fiú“ felől:

— En fiúságomat megbizonyétottam megszentölő lölkömmel, hatalmasságommal és nagy csudáimmal, Attyám bizonságával, a ki én

felőlem az égből kiálta, szólla nagy nyilvánsággal: Imhol az én fiam! én hozzám egyenlő, teljes Istenségével!

Mindezeket Jézus Krisztus a bibliából a Hunyadi János éneke nótájára mondja el, mely nótát Mélius 1570 táján tanulhatta Nagy-Bánkai Mátyástól.[1]) A következő szaknál azonban kifogy Jézus panasza a bibliai czitatumokból s nyilván csak Mélius szavaival énekli el ezeket:

— Szinte így káromla Ebion, Cherintus, Fotinus, Arriussal; mostan a Servetus, Blandrata, Davidis [2]) az Blasius [3]) Istvánnal, hogy idővel kezdött az én fiúságom és nem örök velággal; ezzel Istenségöm, Isten fiúságom csinállják csak kezdéssel.

Ezeket nem találjuk Méliusnál szentírásból vett idézettel bebizonyítva; de a következő sokkal érdekesebb dolgok már ott állottak, úgy látszik, betűről betűre Mélius elveszett bibliájában:

— Ezönképpen mostan Servetianusok én velem cseleködnek: a szent Háromságot mondják ők bálvánnak, háromfejű Janenak.[4]) Semmi eretneкök illyen káromlással engöm nem rútoltanak [5]), az mint Bland-franciscok [6]) engöm szidalmaznak és szörnyen káromlanak.

Jézusnak e sajátszerű panaszát Mélius az oldaljegyzetek szerint Esa. 40, 43–45. Col. 1. Phil. 2. Ebr. (Zsid.) 1. 31. részeire, tehát a leghitelesebb helyekre alapítja, mint ezt olvasóival oly szivesen elhitetné.

Az sem érdektelen, hogy a panaszló Krisztus valami 64 ó- és új-testamentomi helylyel kárhoztatja azokat, a kik nem Mélius értelme szerint olvassák a bibliát. Szent Pál, Máthé, János etc. tanusága szerint maga az üdvözítő így nyilatkozik az unitáriusok vétkes írásmagyarázásáról:

— Nem igaznak mondják, az mit szent lelkemmel a szent írásban szóltam. Gyanót mondnak immár a szent bibliához; nem hiszik, a mit mondtam... Propheták nem tudták, sem az apostolok, azt, a mit én akartam; de ők igön tudják, mert hazug Attjokkal [7]) őket megcsalattattam.

— Lássák álnokságát az Antichristusnak mindön kerösztyén népek: mint a hazug Attjok, az rút álnok ördög, az írást így megszegték; hamisra fordejtják és ugyan meglopják és értelmét elvesztik; ördeg módra vagyon ű bizonyítások, olyanok minth bűvüsök.[8])

— Egyik írás ellen a más írást hamis értelömre űk vonszák; az egy Istent igön szájokon forgatják, csak az Atyára vonszák; a szent háromságot, a kit Elohimnak mond az írás, elhatták; gyanót mondnak ahoz, a hol az egy Istent három tanúnak mondják. — —

---

[1]) Lásd: Szabó K. Régi m. könyvtár. I. 43.

[2]) Dávid Ferencz latinos neve.

[3]) Basilius.

[4]) Janusnak.

[5]) Csúfoltak.

[6]) Blandrata és Dávid Ferencz nevének összerántása. Egy korábbi művében még elmésebb módon »Francisco Blandlatraknak« is nevezi az unitáriusokat.

[7]) Értsd: az ördöggel.

[8]) Értsd: olyanok, mint bűvösök, mint varázslók, mi a XVI. században halálra méltó bűn volt kivált a Méliusok szemében.

— Hogy az ördög Attjok ezöket bolonddá tötte, illjen vakokká, az ű kevélségök, írás küvől való szóllások mind az oka, mert az írás melljöl hamis értelömre futnak, okosságokra; ő okosságokért, bolond írásokért vakok az szent írásba.

Nem csoda aztán, hogy annyi antitrinitarius gonoszság láttára ily szavakban tőr ki a kegyes Mélius Krisztusa:

— Pokolra szálljatok, kik az én lölkemet hitlenül tagadjátok; Jehova Istennek és Adonainak, mindenható nagy úrnak űtet nem valljátok egy örök Istennek, terömtő Jehovának, újjá szülő Isten, tanitó, éltető, igazgató Istennek.

Ámde maga a buzgolkodó Mélius is csak igen tökéletlenül hiszen az „igaz háromság" felől. Mert Sabellius eretnekségéhez igen közel járó gondolkozása, épen úgy mint más munkájából, itt is nyiltan kitűnik:

— Az napban, pöcsétben, azon egy embörben látsz eggyet és hármokat; azon egy rózsában egy a rózsabokor, de három külömbségök: látod a gyökeret, látod a levelet, látod ott az virágát. Szent Pál a pöcséthöz, naphoz hasonlitja a Christust és az Atyát.

Nemcsak e Sabellianismus jellemzi a Mélius gondolkozását. Nehéz felfogni azt is, mily következetesség kellett ahhoz, hogy ilyen hangon kárhoztassa az unitáriusokat:

— *Förtelmesb* embörök *hitlen pápistáknál* az Servetianusok, mert mind az Attjából és az ű fiából rút bálvánt űk formálnak. Nem volt én küvülem én előttem Isten, de mondom azt bálvánnak, valakit Blandrata én küvülem régön mond nálamnál elsőbbnek.

Ilyen hangon a katholicizmusnál is csekélyebbre becsűlve kárhoztassa az, a ki más helyen maga is a „hitlen pápistákkal" ily „bálványzó" módon gondolkozik:

— Ezt az ó törvénben régön megmutattuk három férfi képében. Az körösztségben is az Atja az égből kiált én rólam mondván: Imhol az én fiam, kin az én szent lölköm nyugszik galamb képében; az én fiam, Jesus, embör, örök Isten, ű Jehovaságában!

Mélius logikáját különben legjobban megvilágitják az ilyen példák. Egyik: „Undok bálván lészen és nem igaz Isten az Atja fia nélkül." Más helyen: „Ha az Christus nem volt örökké Istennel, hát soha Isten sem volt." Harmadik helyen aztán már igy rontja le saját okoskodását: „Nem más és nem kilömb Atjátúl a fiú, — *Antichristus* (értsd: Krisztus ellensége) azt mondja."

Ily hamisitatlanul nyilatkozó orthodox bölcsesség után szintén oly igazi orthodox logikával végzi be énekét Mélius, emily költői hangon nyilatkozva az utolsó strophában is az *egyistenvalló* unitáriusok gonosz hite felől:

— Ez éneköt szerzé Horhi Iház PÉTER Antichristusok ellen, *kik az egy Istenből sok Istent csináltak (!)*, támadtak Christus ellen, minth az hóhér Sidók, Isten fiúságát örök születésében kergetik hóhérul, az szent Lölköt rontják ű szent Istenségében.

Nem minden megelégedés nélkül jegyzi fel ezek után a buzgón fáradozó költő műve legvégére, a mit méltán legnagyobb érdemének tarthat: „*Summa Versuum totius operis sunt: 165.*"

Méliusnak ez érdekes műve két kiadásban jelent meg Az első kiadás 1570. ápr. havában látott napvilágot Debreczenben. A másik szintén nem sok idő mulva követte az előbbit; de itt már a könyvnyomtató elhagyta mind a sajtó, mind a nyomtatás idejének megnevezését, kétségkivül elismerést érdemlő bölcs óvatosságból.

Mert az ének elé tett ajánló levél nagyon is megkivánta az óvatosságot. E sok tekintetben nevezetes ajánló levélben az igazi Mélius, a minden eszközt felhasználó s bármi áron győzni akaró debreczeni orthodox hitbajnok szól leplezetlen őszinteséggel az ő hiveihez. Megérdemli, hogy a XVI. száz ez igen tanulságos és mindeddig nem méltatott egyháztörténeti emlékét egész terjedelmében bemutassuk olvasóink előtt.

*

A NAGSÁGOS Magoczi Gáspárnak, Torna Vármegye Ispánnyának és a Nagságos Massai Euláliának, az Annya Szentegyháznak hű és igaz Dajkáinak, Lölki és testi áldásokat, kegyelmet és békességet az Attyátúl és az ő S. Fiátúl örökké való szöletett Jehova Istentűl Keván. Amen.

Látom azt, hogy a hamis vad kanok az Isten szőlőjében nihul erővel, nihul álnok és szép szin alatt, pásztorságnak és világosságnak angyala képébe jövének be a juhok aklában, öltezvén ez ebek és farkasok a juhok ruhájában. Igen megtűrék (törék) e vad kanok és igen meghányák az ő undok agyaras, éles, hamis fogokkal, hamis, hazug tudományokkal ezt az igaz szőlő tűkét, a Jesus Christust, az Élő Attya
Joan: 15. Isten örökké szöletett fiát; ugy annyéra, hogy a szőlő tűke gyükerét
u yan meg is sérték, sok helyen, sok emberek szivében megazálák (alázák)
és szinte vad szőlővé új idegen Istenné tevék. Az ő örökké való fiúságát és istenségét szinte megalázák.

Math: 16. Noha erős kűszikla és az Anyaszentegyház fondamentoma a Christus
1 Cor: 3. Róm: 9. Jehova, Élő áldandó Isten; de sok emberben szinte fövénynyé és náddá
Apoc: 1. tevék a vad kanok, véghetetlen gyükerét, istenségét, Attyátúl való fiú-
2. 3. 4. ságát megtagadván. Mint a szőlő tűke a gyükér nélkül nem terem, igy
asszú tőkévé, bálványnyá, új idegen, kent, fent Istenné tevék a Christust
sok városban, sok emberekben, kik társul adák magokat a vadkanokhoz,
pártját fogák a juhok ruháiban öltüzütt hamis rókáknak, farkasoknak,
Judic: 14. kik a *pogán Philisteusok* [1]) gabonáit a farkokra kütött üszeggel (üszök)
15. 16. égetik. Mert amaz erős Sámsontúl, erős Jehova Ur Isten fiátúl, Attyához
Gen: 17. 21. 28. 31. egyenlő állandó nagy Istentűl, akki elűtt, akki kivől más nem volt,
32. 48. elállottak, más fér(j)hez mentek.[1]) Mint a lator Sidók, Herodes és Pi-
Exod: 3. 6. latus csufolják, nevetik, pükdüsik a Christust, hogy élő Isten fiának,
14. 34. az az: Attyához egyenlő Istennek, egy való magára esküvő, Attyák
Deut: 5. 6. Judic: 2. Istenének, Teremtő, Megtartó Istennek mondta magát.
6. 13.

---

[1]) Igen gyakori Méliusnál, hogy maga alatt vágja a fát. E hely szerint is Mélius hivei, a kálvinisták volnának azok a *pogány* filiszteusok, kiknek gabonáját az Isten embere, Sámson felégeti.

Most is Sidó módra a vad kanok, ebek, rókák, az Antichristusok csufolják, pökdüsik a Christust, minket is, hogy űtet Isten fiának és Jehova Istennek mongyuk.

Azt *hazuggya*, hogy hármas Istent, három Istent ő nem vall, csak eggyet. Maga (= noha, jóllehet) azt az egy Istent, akki sem három, sem hármas Isten, de csak egy Isten,[1]) három bizonságu és tulajdonságú, Atya, Fiu, Szent Lélek. szinte bálvánnyá, átokká, Tohu, bohu, Ephessé, azaz: formátlan, idegen, új. hamis Istenné, tőkévé, hatalmatlanná, fénye, bülcsesége, ábrázattya nélkül való Istenné tevék.

Undokabb bálványozók azoknál, akkik bálványozók, a teremtett állatból (= dologból) csenálnak bálvánt. Mert ezek a Christus itéleti szerint Epheszt, azaz: semmi ábrázatu, telljességü Istent csenáltak az Attyából. Mert nem volt Isten a Fiú előtt a Fiú kivöl; nem Isten, de bálván az, akki volt a Fiú kivöl, a Fiú előtt. Valaki tagaggya a Christust, hogy nem Isten fia, nem egyenlő Isten Attyához, nem egy Isten Attyával, nincs annak Istene: Math 26, 27

A Fiúból is idegen bálván, átkozott Istent csenálnak. Mert két féle Istennél tübb nincs. Eggyik egyedül való, igaz, véghetetlen, lülki, Mindenható, Teremtő; ez csak egy: az Attya, Fiú, Szent Lélek.

A másik: Zarr, nekar[2]), azaz: Uj idegen, kent, fent Isten, itt kezdetett, csenáltatott Isten, nem Jehova, nem Teremtő, nem örökké való, nem imádandó. A Christust *(igy)* azt mongya az irás, hogy igaz, való, áldandó nagy Isten Jehova. Ezek tagaggyák, hogy a Christus nem egy Isten, úgy mint az Attya, nem teremtő, nem volt örökké: Hát szükség új idegen Bálván Istenné lenni, ha nem egy Isten, mert harmad Isten e kettő küzt, az egy igaz isten küzt és új. idegen Isten küzt nincs *imádandó* Isten.

Láttam azért, hogy irásokkal orozva, alattomba, tétova, pénz nélkül e vadkanok mint egyegü (együgyü, jámbor) *izegeket hordozzák az hamis tudománt,* kivel szepülnek (szeplősödnek) az ezüstök és aranyak, égnek a polvák, szalmák, szénák, korotetál hitü, föven (fövényen) épült nádak (házakat akart mondani) és széltül hányatott habok, amaz hypokriták, kik gyorson (mindjárt) hisznek inkáb a hazug ördögnek, hogy nem mint Istennek Ez világ hophaya karay,[2]) amaz deli tánczra, kazi öltüzetre, tobsodásra nagyobb gondot viselnek, hannem (hogynem mint) e rókák, kanok kiüzésére. Nincs pénzek az Isten háza épétésre, (épitésére) a köny nyomtatásra, de vagyon a pazarlásra; kiket Isten eldüjt hamar. Megáldja Isten a Dáviddal egyetembe, kik e vad kanokat, rókákat kergetik, kiüzik, *égetik, mint Isten parancsolja: Exod. 22. Deu. 13. 17. 18. Hogy megöljék az hamis prophetát; mint Illyés levágatá a Bal papjait. 4 Reg. 23. Lásd Zach. 13. Ezech. 13. 14. Mint Isten mongya, hogy megöljék az eretnekeket.*

---

[1]) Itt is mind saját maga ellen beszél.

[2]) Megint zsidó szavak. Arra valók, hogy Mélius mélységes tudományát kimutassák.

[3]) Értsd: inkább hisznek az erdélyi tudományban, mintsem Mélius beszédében.

Valakik a Christus örök szöletését, Jehova egy Istenségét tagatták, *undok halállal holtak meg, mint Ebion, Cherintus, Arrius, Fotinus, Sabellius, Serretus, Alciatus, Gentilis, Gargianos Matte, Mezőgiani Ambrus és a Tubbiczak mastanis.* (Értsd: és a többi csak mostan is) *Isten éltesse ü Nagy(ságát) Ugnot Christoph Uramat, az Egri Capitánt, hogy a rókákat, kanokat kergeti.* Ti nagyságtokot is kérem, valahol vattok, a Samson rókáit kergessétek, a meǵért buzát, (Tollban maradt: oltalmazzátok, vagy: ne hagyjátok felgyujtani.) Téged is én szerelmes Atyámfia, Istenbe test szerint és vér szerint való Atyámfia, *Tengüldi Barnamizza János*[1]) (Bornemissza) kérlek, uramat ő Nagy. *Török Ferenczet*[2]) is incsed, hogy Isten (tollban maradt: ez istenes szolgálatodért) te kegy. (kegyelmedet) az hadnagyságban megálgya, hogy az Antichristus hiti meg ne sanaretsa. (Értsd: sanyaritsa. Azaz: őrizze, nehogy az erdélyi mágnásokkal együtt Török Ferencz is unitáriussá legyen.)

Isten álgya meg ti nagyságtokot. Debrec. 7. die Aprilis. A. N. D. 1570.

Aty nag'sag'tok szegen Aruaja, A Iesus Christus szolgaya az Horhi ihaz (Értsd: Ihász, vagy Juhász) Melius Péter.

*

Jellemző képét nyerjük itt bemutatott előszavában Méliusnak, ki 1570-ben is éppen azt vallja, a mit régibb munkáiban: a más hitüek kiüzését, vagy mi még annál is jobb volna: levágatását megégetését. Mint látjuk, a váradi disputatio alkalmával hallott királyi feddés nem fogott rajta; e disputatio után még nagyobb hévvel üzte „pápálkodását“, a papok zaklatásait, maga mellé esketését, könyvek megégetését stb. Ily pápás hajlamai miatt nem tetszhettek neki az erdélyi állapotok, hol templomban ugy, mint magán társalgás közben, sőt még ingyen osztogatott nyomtatott könyvekkel is szabadon hirdették a vallásos felvilágosodás szabadelvü eszméit. Ezért nem csoda, hogy szorongó lelke más irányba fordult, hol vigasztaló jelenet tünik szemébe és ujjongó örömmel üdvözölheti a Mátra környéken látott üdvös példát, hol Miksa császár osztrák tábornokai vérben fojtották el a világ hatalmasainak nem tetsző szabad gondolkozást. Az nem jut eszébe a jámbornak, hogy ugyanez a veszedelmes fegyver idővel a debreczeni igazhit ellen is fordulhat s hogy pár évtized mulva Eger vidékén, hol a sarjadzani kezdő unitárizmust erőszakkal elnyomták, csak emlékben fog élni maga a Mélius reformácziója is.

Történelmi hitelét Méliusunknak bármely téren is nehéz megállapitani. A ki Ádámot tolvajokkal fosztatja ki még a paradicsomban is, az arianus Nagy Konstantint pedig megteszi Arius és Servet legnagyobb üldözőjének, az bátran elmondhatta azt is, hogy Ebion,

---

[1]) Ez a hely itt azt tudatja az olvasóval, hogy Mélius főbb emberekkel is rokonsággal állt.

[2]) Török Bálint fiát, Debreczen város földesurát. Mint ilyen, Mélius egyik patronusa volt.

Cerintus, Photinus, Sabellius, Alciati mind valamennyien „undok halállal" haltak meg; sőt az elleneitől orozva megmérgezett Arius és a Bernben vallásos meggyőződéseért lefejezett Gentilis szintén csak oly tisztességnélkülöző módon költöztek ki ez orthodox árnyékvilágból a debreczeni orthodox felfogás szerint. Mélius itéletének ez egyoldalu ridegsége ellen nincsen miért komolyabb kifogást emelnünk, a szót reá vagy követőjére ugy is hiába vesztegetnők. De annál becsesebbnek kell tartanunk tudósitásának ama másik részét, mely Mélius közvetlenebb környezetéből eredve, az Eger vidékén halálra üldözött unitárius vértanuk kettejének nevét őrizte meg az enyészettől.

Ráth György és Révész Kálmán buzgó levéltári kutatása után most már sokkal világosabb rajzát birjuk a felföldön Dávid Ferencz fellépésével egy időben kelletkezett antitrinitarius mozgalomnak. Egri Lukács képe is, ki 1565-ben Kolozsvárról tért vissza Egerbe az ujszerü hitelveknek hirdetésére, nemcsak körvonalaiban, hanem még részleteiben is meglehetős tisztában állhat most előttünk.[1]) Csupán nevezetesebb követőiről nem tudunk számot adni, az egy Csanádi Imrét kivéve, a kit tiz év mulva maga Báthory István fejedelem próbál visszatériteni az egyedül üdvezitő kath. hitre s a ki éppen az egervidéki üldözés elől menekült Erdélybe, hol kalota-szentkirályi unitárius pappá lett. (V. ö. *Jakab Elek*: Dávid F. emléke 209--210. és *Révész Kálmán*: Száz éves küzdelem a kassai ref. egyház megalakulásáért. Bpest, 1894.)

E Csanádi Imrének és a börtönben elpusztult Egri Lukácsnak lehetett bajtársa Mélius káröröınmel emlegetett Gargiános Matte ja is, mely név mai átirással Gárgyános Máténak felel meg. Legott felötlik a figyelmesebb ovasónak, hogy e név nem más, mint a *gvardianus* latin szónak magyaros kiejtésü alakja. Viselője alkalmasint valamely barátklastromnak felügyelője volt korábban s e tisztség czimét a polgári életbe kilépve megtartotta, mint előnevet, még akkor is, a mikor már a hitujitókhoz csatlakozott. Nem közönséges ember lehetett, ha gondolóra veszszük, hogy Krisztus istensége tagadásáért *Mezőgyáni Ambrussal és a többivel* együtt, kiknek neve, táj-

[1]) Legérdekesebb uj vonás életéről az, hogy a kath. hatóság tartotta őt a világtól elzárva s évek mulva fogságban halt el. Hogyan állhat meg már most e kétségtelen hitelü történeti adattal szemben az a gyanus hiresztelés, a mit trinitárius történetiróknál találunk, hogy t. i. Egri Lukács élete végső éveiben töredelmes bünbánattal eltért elébb vallott hitéről s aláirt egy Athanasius-féle hitformulát. Ha aláirt volna, bizonyára kihozzák őt diadalmas ellenfelei börtönéből, hogy önmaga tehessen nyilvános tanuságot a jó utra téréséről. Az a feltünő körülmény, hogy állitólagos megtérése mellett is a fogságban hagyták elpusztulni, alapos gyanut kelt e megtérés hitele felől. A ki egyháztörténelemmel foglalkozik, az előtt nem lehet ismeretlen a római egyháznak azon ügyes fogása, hogy a legmakacsabb eretnekekről is szeretik elhitetni, hogy holtukelőtt egy kevéssel bünbánóan visszatértek az egyedül üdvezitő kath. egyház kebelébe. A netalán ingadozó hiveknek megerősitése a megtámadott és kétségbevont hitigazságokban volt óhajtott czélja e nem egy esetben sikerrel alkalmazott kegyes eljárásnak, mely még a pia fraus-szal is szivesen támogatná a pia fides rozoga épületét.

dalom, a jó Mélius tollában maradt, az egri kapitány hitvédő emberei „undok halálra“ méltatták. Ez „undok halálon“ ám örvendezhetett a tudatlanság sötét korszakában Mélius vakbuzgó lelke s szive legmélyéből unszolhatta a kegyes kálvinista várkapitányokat hasonló hathatós hitvédő hőstettekre; mindez nem akadályoz bennünket abban, hogy Gárgyános Máté és Mezőgyáni Ambrus nevét kegyeletes megemlékezésünkben akár a nagy Dávid Ferencz és Alvinczi György mellé ne állitsuk, kik az igaz hit és meggyőződés törhetetlen erejét közhasznu életök feláldozásával is készek voltak megpecsételni.

Kanyaró Ferencz.

Egyháztörténelmi adatok.

CXXVI.

A bordosi unitáriusok beléegyezése, hogy templomukat a reformátusok is használják. 1777.

Copia Literarum Contractualium inter Unitarios et Reformatos Super Templo Bordosiensi Unitariorum.

Infra scripti adgyuk tudtára a kiknek illik, futuro pro Testimonio: Quod in hoc Anno praesenti 1777. Die 21-a Augusti, midőn volnának Nemes Udvarhelly Székben Ravában a Parochialis háznál, jelen lévén ottan egyrészről emlitett Széki Bordosi Providus Szabó Mihály, a Bordosi Unit. Ecclesiának Hütös Curatora tertio se, ugymint: Vajda Andrással és Bendei Istvánnal, nomine praefatae Ecclesiae; más részről pedig Providus Lakos Mihály, a Bordosi Reformata Filialis Ecclesianak Hütös Curatora tertio se, ugymint Nagy Istvánnal és Kováts Péterrel, az emlitett Reformata Ecclesianak elsőbb Tagjaival, kik is mindkét részről kezek beadásokkal minket megbizván az alább megirandó dologban: Jelenti a Reformata Ecclesia tudniillik: A mi üdőtől fogva az emlitett Reformata Ecclesia Bordoson kezdődött, soha Oraculumok nem volt, hanem házról-házra jártanak Isteni tiszteletre, noha ugyan elsőben három vagy négy Gazdákból állott az emlitett Ecclesia; de már most Isten kegyelméből Száz számot fellyül haladott a Bordosi és körül levő Falukból oda concurralni szokott Reformatus Leikeknek száma, s' Házakban az Isteni tiszteletet végbe nem vihetik. Ennek előtte egy nehány esztendőktől fogva kérték és requiralták a Bordosi Unitaria Ecclat, azok között Tortsafalvi Tett. Páfi Dienes uramat, mint az Ecclaban nagyobb patronust, hogy bocsáttanák be Isteni szolgálatra és just engednének a Bordosi Templomban, akkor és abban az üdőben, mikor a Bordosi Unitárius Atyafiak Papja a Filiába Csöbbe szokott menni Isteni szolgálatra. Mely kéréseket és kivánságokat megtekintvén, látván egyszersmind méltó kéréseket e Reformatus Atyafiaknak, tettek volt ennek előtte való esztendőkben ilyen feleletet: Elsőben a magok elöljárójoknak által adgyák s ha ugy javalják, részekről jó szivvel megengedik és közre bocsátják a Templomot. Ezt értvén a Reformata Ecclesia Tagjai, kérték volt Tiszts. Várallyai István urat, mint ezen Tractusbeli Unitaria Ecclesiák Seniorat, hogy annak idejében Consistorium előtt és Generalis Synoduson munkálodván az

emlitett Reformata Ecclesiának kivánságát, mellyet folytatott is; de a tavalyi Esztendőben Nemes Udvarhelly Székben Homorod Szt. Mártonban in Diebus Junii celebralt Synodi congregatióig nem effectuálhatta, hanem ott a Generalis Synodus a Bordosi Reformata Ecclesia kivánságát applicalta és a Bordosi Templomban való Just megengedte, illyen Conditiok alatt: 1 mo: Ha szintén successu temporis a Bordosi Unitariusok ugy megkevesednének is, mégis Articularis Connumeratiot ne praetendalhassanak; sőt ha csak egy Hallgató lészen is a parte Unitariorum, a Templomhoz és azokhoz tartozandókhoz, mindenekben, mint most, Just tarthasson. 2-do: A Parochialis Fundusokhoz és ezeknek appertinentiaihoz, ugy Haranghoz, a Szt. Communiohoz kivántató szentelt Edényekhez, egy szóval: az Ecclesianak semmi névvel nevezendő Bonumaihoz Just a Reformatusok ne tarthassanak, mert tsak a Templom bocsáttatik közre; még pedig azért 3-tio: Oly conditioval, hogy valamikor a Templom és annak keritése körül munkát kelletik tenni, a Reformatus Atyafiak is magok tehetségek szerint az Ecclesiai dolgokra elő állani tartozzanak, ugy mint az Unitariusok, melyre a renitensek adigaltassanak a belső Magistratustól. 4-to: Minthogy a Keresztényi Szeretet és az Isten parancsolattya azt tartja, hogy edjik a másikat illetlen szókkal ne ferialja s meg ne botránkoztassa, mindenik Religiok Ministerei, az Isten székiben tanitásnak idején egyik a másiknak Religioja ellen ne debacchalodjék, meg sérteni ne ügyekezzék; melyet ha akármelyik ex proposito cselekednék, a laesa párt, a laedens félnek belső Magistratusát tempore Visitationis talállya meg és conperta Veritate Expositionis, toties quoties az Excedalo Minister competenter büntettessék meg.

Ezen Conditiokat a Reformata Ecclesia meg értvén acceptalta volt cum consensu Superiorum, még ennek előtte egy esztendővel s legottan a Templomban az Unitarius Atyafiaktól bebocsáttattak s nékiek ahoz valo just engedtenek effective; de nemi nemü akadályok miatt a két felek közt inealt Compositionak expedialasa e mai napig elhaladott; hanem most nekünk kezeket beadván sub praescriptis conditionibus s azokat sub poena Decretalis Calumniae megtartására és állására obligalok a Contractens felek magokat és Maradékjokat.

Melly dolog hogy mi előttünk e szerént ment légyen végben, adjuk ez tulajdon Subscriptionk és szokott Petsétünk alatt költ Testimonialisunkat igaz Hitünk szerént. Dat. Ao. Die. Loco in praenotatis.

Matthias Tana de N.-Bölön
nobilis
(L. S.)

Beniamin Kontz de Nagy-Solymos
nobilis
(L. S.)

Vizaknai Petki Nagy Sigmond Nemes Személy
(L. S.)

Mely contractualis, hogy ex ipsis Originalibus sine omni auctione, dimitione et Variatione de Verbo ad Verbum leirattatott, ide

protocolalltatván, arról fide mea attestalok, Szokott Petsétem s Subscriptiom alatt. Datum in Bordos apud aedes Pariochiales tempore S. Visitationis. Die 19-no Novemb A. 1779.

Josephus Simo Solymosi, Juratus S. Sedis Notarius m. p.
(P. H.)

(Az eredeti hivatalos másolat a ravai ekklezsia levéltárában.)

A szóban levő templom alig négy év mulva elvétetik az unitáriusoktól, de nem a reformatusok, hanem a katholikusok által. Kecsegtető igéretek következtében ugy a reformatusok, mint az unitariusok közül többen átállanak a kath. vallásra, köztük az unitariusok patronusa Pálfi Dienes uram is. Art. connumeratiot kérnek s kieszközlik a kath. többséget s reformatusok és unitariusok templom nélkül maradnak. Az unitáriusok megfogyva bár, de törve nem, elszenvedik a következett sok keserüséget s az ősöktől örökölt hitbuzgósággal épitenek egy kisded imaházat (Oraculum) s minden üldöztetések ellenére fentartják ekklézsiájukat, s mint anyaekklézsia szerepel jelenben is, habár egy nehány év óta a ravai lelkész administratiója alatt van. A reformata filia lassanként elenyészik teljesen, annyira, hogy jelenben csak két nő van Bordoson reformatus vallásu, a kik rendesen megjelennek az unitarius templomban istentisztelettartás alkalmával.

Közli: Végh Mihály.

Ima

özv. Aranyosrákosi Székely Sándorné, szül. Hincs Zsuzsánna unitárius püspökné felett. 1895. dec. 18.

Isten! örök, mindenható Felség, mi Atyánk! ki uralkodol a világ felett, s uralmadban láttatnak különböző jelek, hajnalsugár és szelid alkonyat, ragyogó nap és sötét, pusztitó viharok, itt állunk előtted, és imádjuk hatalmadat.

A mit szemeink látnak, azok elszomoritó jelek, jelei a gyásznak: fejér szemfedő, mely elhamvadt tüzet, kihalt életet takar; rezgő fátyol, mely mögött a fájdalom, a sziv bánata gyászol; koporsó, melybe az élet roncsaléka szorul... Imádjuk hatalmadat, mert érezzük törékeny voltunkat, az elmulandóságot. S imádjuk, mert itt különösen dicsőited meg irgalmas nagyságod. Gyász és koporsó, oh mindig elszomoritó; ah, de itt a fájdalomban kibékülés, megnyugvás van; itt a bánat könnycseppje a kiengesztelődés szelid fénye; e koporsónál az enyészet nem mint a rombolásnak, hanem mint a szabaditásnak angyala jelenik meg, mennyei fénynyel lebeg... Imádjuk hatalmadat és áldjuk szerető jóságodat.

E jóságnak áldásait árasztottad az életre, mely véghatárára jutott, földi kötelékeiből immár feloldoztatott. E jóságnak áldásait árasztottad az életre, mikor rásüttetted fényes napod, melyben ifjusága, szépsége ragyogott, s vonzó báj lett arra nézve, kinek szive mindenben a szépért lángolt, ki őt égő érzelemmel, szeretettel füzte magához, ki a nemzet egyik költője, egyházunk feje volt. E jóságod áldásait árasztottad rá, hogy egy oly szivet, mely érzelmeivel magasabb légkörben él s nem szereti a mindennapit, a közönségest, egy oly lelket, melyet a vallás és haza szent szerelme, eszményiek hevitenek, mely most a régi dicsőség fényénél gyujt a jelennek uj szövétneket, majd meg fönséges, megható zsolozsmákat énekel a hitnek — boldogitani tudott. Jóságod áldásait árasztottad rá, hogy a mikor társát vesztve, özvegyen maradt, meghagytad néki azt, kiben a szép cultussa, a szép müvelése bár más alakban tovább folytatódott,

s nemcsak maga ápolt házában virágokat, tartott rendet, csint és tisztaságot, hanem gyönyörködhetett azokban a munkákban is, melyeket fiának izlése alkotott, finom ecsettel vont.

És jóságod áldásait árasztottad, hogy a mikor már őt is elvesztette, a mikor már nemcsak azt kellett kiáltania: „Bizonnyára özvegy asszony vagyok, az én férjem meghalt“, hanem „fiamat is elvesztettem“, a mikor már e kettős veszteség sulya alatt, az egyedüliség nyomasztó érzetével és az évek mindinkább növekvő számával, de mind kevesebbet biró erejével kellett az élet terheit hordozni: akkor is hitet és reményt nem vesztve, de a keresztény erényekben mind erősödve, emelkedve, hordozni, elviselni birta. És jóságod áldásait árasztottad, hogy a mikor magával tehetetlen, erőtelen lett, ne legyen elhagyatott; mikor az életnek, fénynek, már mint csak árnya járt, mellette voltál, őrizte szüntelen kegyelmed és gondozta a hiv rokonszeretet... jóságod áldását, mikor csöndes alkonyon hozzád, a lét örök forrásához érkezett... magadhoz vetted.

Ez a mi hitünk, Atyánk, Istenünk! s megnyugvást és vigasztalást e hitből meritünk. A mulandóság felett halljuk az örök élet igéjét: Elvettetik csak a rothadandó test, de megmarad a romolhatatlan. „Az én Atyámnak házában sok hajlékok vannak“, a lélek örök, halhatatlan, a lélek hozzá tér vissza, a ki azt adta. Hisszük ezt, Atyánk! és hisszük, hogy a szeretet is megmarad, tovább él, e földön a rokon, a kegyeletes lelkekben megtartva, a mennyben elvesztett kedveseivel találkozva ujra. És hisszük Atyánk! hogy az életnek, mely e földön családot, rokont, vallást és egyházat annyira szeretett, megleend dicső jutalma, eltétetett tenálad s várakozik rá az ékes korona.

Az elköltözöttnek fényeskedjék igy mennyei világosságod... Mi velünk pedig legyen gondviselő megtartásod!

Hallgass meg! Amen.

Péterfi Dénes.

Hogyan lehet Istent meglátni?

(Egyházi beszéd.)

Alapige: Máté 5 r. 8 v. »Boldogok, a kiknek szivök tiszta, mert ők az Istent meglátják.«

A felolvasott szent igék k. ai, nagy Mesterünk, a Jézus egyik legszebb beszédéből valók; ama beszédéből, melyet egy alkalommal az egybegyült sokaságnak egy hegyről tartott. Innen neve is: hegyi beszéd.

Ha semmi egyéb nem maradt volna is meg tanitásaiból, mint eme beszéd, akkor is a legelőkelőbb helyet foglalná el a vallásalapitók sorában, akkor is a legnagyobb erkölcstanitók közé tartoznék. Sem előtte, sem utána senki ily nagyszerü müvet nem hozott létre, melyben az általános emberiséget érdeklő oly magasztos eszmék, oly fenséges gondolatok volnának lerakva. Prófétai munkássága, egész életének czélja: Isten országának e földön való megalapitása, az erre vonatkozó törvények és szabályok, mind ebben vannak összefoglalva. Egy kincses bánya ez, melyben a legtisztább arany van felhalmozva; egy kert, melyben az erkölcsi elvek legpompásabb virágai nyilnak; egy templom, melybe a ki bemegyen, a legfelségesebb érzés heviti keblét, felülemelkedik a sár és por határain egy új világba, hol a szellem lakik a maga eredeti fönségében: a lélek birodalmába. Tüköre ez Jézus isteni szellemének, fenkölt gondolkozásmódjának, egyenes, őszinte lelkületének . . . . Különösen a boldogokról szóló tan az, mely fénypontját teszi az egész beszédnek, mely messze tulszárnyalja az eddigi, hasonló irányú tanitásokat és a melynek összege ez: nem azok a boldogok, kik magokat igazaknak, tökéleteseknek hiszik, hanem azok, kik igyekeznek, hogy azokká lehessenek. Mai szt. leczkénk a beszédnek éppen e részéből van véve, ennek egyik igen szép, felette tanulságos tétele: *Boldogok, a kiknek szivök tiszta, mert ők az Istent meglátják.* Ebből kifolyólag, úgy vélem, lelkünknek csak épülésére, szivünknek csak nemesitésére szolgál, ha e

szent órában elmélkedésem tárgyává teszem: Boldogok, kiknek szivök tiszta, mert ők az Istent meglátják, s ehezképest igyekszem megfejteni: hogy mit tesz az Istent meglátni; minő feltételhez van ez kötve; s miben áll az a boldogság, mely ezzel egybe van kapcsolva.

Fejtegetésemben legyen kisérőm már ismert, buzgó figyelmetek.

I.

Az embernek adott érzékek közül ai egyike a legnagyobbszerübb- és legtökéletesebbeknek: a látás. Mily megmérhetetlen becsü adománya Istennek a szem! Nincs szám, melyben értékét kifejezhetni! Az, a mi alkalmassá teszi az embert e szép, müvészileg elrendezett világ szemlélésére, a mi által a térben levő tárgyakról, a megtörtént és a történő dolgokról közvetlen szemlélés utján ismeretet szerezhetünk, a miben, mint tiszta tükörben szemlélhetjük ugy a saját magunk, mint a mások lelkületét, a miből kiolvashatunk az elragadó örömtől a kétségbeesett bánatig minden érzeményt, a mi előre kibeszéli gondolatunkat: oh, van-e ennél kitünőbb, dicsőbb, felségesebb ismeretérzéke az embernek?! Bizonnyára nincs ..... Kitünőségét a használatnál szeretjük is igénybe venni azáltal hogy igyekszünk mindenről, még pedig közvetlen tapasztalat utján ismeretet szerezni, s tételül állitjuk fel: „akkor hiszem, ha látom.“ S igen helyesen, mert meglehetünk győződve, sokkal jobb az embernek mindent megnézni, mint vakságra kárhoztatnia magát. Ellenvetésül mégis annyit megjegyezhetünk, hogy a használatnál igen nagy szabadságot ne engedjünk magunknak és a hova e kitünő, de azért testi érzék el nem ér, ott ne kereskedjünk, mert a legtöbb esetben nemcsak hogy tévutra lépünk, de a nagy fénytől megvakul szemünk. A költő szerint is: „A látnivágyó napba nem tekint.“ S aztán éppen magát a láthatatlant akarni meglátni, nem annyira merész, mint lehetetlen dolog. Itt mindjárt a világosság kedvéért, kijelenthetem, hogy a láthatatlan alatt szerető Atyánkat, magát Istent értem.

A vallástörténelem egész hosszú sorát számlálja az egyéneknek, sőt még nemzetet is mutat olyat, kik az Istent nemcsak hogy testi szemmel akarták meglátni, de tappintás alá eső formában maguk elé is állitották. Még a keresztény vallás felvétele után is akadtak emberek, kik Istent csak ily irányban hitték láthatónak s hitöket igyekeztek másokra is ráerőszakolni. Pedig ai Jézus nem ezt tanitotta, ő megmondotta, hogy az Isten lélek s ebből kifolyólag testi szemmel láthatatlan. *„Az Isten lélek és a kik őt imádják, szükség, hogy lélekben és igazságban imádják.“*

E helyen önként támad lelkünkben a kérdés: tehát voltaképpen mit tesz az Istent meglátni? Első tekintetre a válasz nehéznek látszik, annál is inkább nehéznek, mert, mint mindig, úgy ma is minden egyénnek külön fogalma van Istenről, külön nézete az ő megismerhetése módjáról, ma még az összes emberiség hitében egyetemes Istenről szó sem lehet, sőt fájdalom sokan vannak, kik kételkednek, hogy vajjon az egész külvilág s véle Isten nemcsak látszat, képzelődés-e? Mai korunkban, a felvilágosult 19-ik százév míveltnek nevezett társadalmában különösen nagy számmal akadnak olyanok, kik még Isten létezését is kétségbe vonják. Mondom ily nagy nézeteltérések, ilyen körülmények között határozott feleletet adni nehéz. Ámde mi, kik a szabadvizsgálódás hivei vagyunk, kik az Isten mélységes és teljesen soha ki nem fürkészhető titkait a józan ész értelme szerint vizsgáljuk, kik az Istent nem mint a világ felett uralkodó kényurt, hanem mint a világegyetemben benne lévő munkás szellemet tanuljuk és tanitjuk ismerni: minden habozás nélkül egyenes feleletet adhatunk. Mi azt mondjuk: az Istent meglátni annyit tesz, mint felfedezni a legtökéletesebb lelket, kinek lénye a tiszta szeretet, a kinek önmagában van létele; felfedezni azt a lelket, ki független *mindenektől és a kitől függnek mindenek*, azt a lelket, ki a miénkkel rokon, kinek a mi lelkünk egy parányi szikrája; megismerni azt az egyetemes örök szellemet, kinek kezdete és vége nincs, ki atyai kezével átölelve tartja ezt a nagy mindenséget. Meglátni, magunk elé varázsolni egy testnélküli lényt, kinek jelenlétét csak a sziv érzi, kit csak a lélek lát.

Igen az Isten csak lelki szemmel látható. Valamint a gyémántnak gyémánt a próbaköve: ugy az Isteni lelket is csak az emberi lélek utján ismerhetni meg. Felszállni gondolatban, levetközve énünkből mindent, a mi anyagi, a mi, e világhoz köt, a lélekbe hatolni mélyen, oda, „honnan a vágy, a sejtelmek jönnek,“ hol az érzések ezerféle neme lakik; felszállni a láthatatlanság honába, hol a testi szemmel való nézésnek tárgya nincs, hol csak a lélek lát, hol érthetetlen, titkos nyelven csak a lélek beszél. Ez az egyedüli helyes mód, Isten lényével és méltóságával megegyező felfogás. Ily értelemben látták Istent a szent irás kegyes férfiai, a próféták. Ily értelemben hallotta Ábrahám Isten szózatát, midőn egyetlen fiát, Izsákot akarta az Urnak feláldozni, ily értelemben beszélt Mózes a Sinai hegyen Istennel, ily értelemben látta őt a Hóreb hegyi égő csipkebokorban, ily értelemben jelent meg Isten szinről-szinre Jézusnak. Ne ringassuk hát mi is magunkat abban a gondolatban, hogy Istent testi szemeinkkel

megláthatjuk, ne ragaszkodjunk a betühöz, s a szentkönyv eme tételéből kiindulva: *„Teremté Isten az embert a maga képére és hasonlóságára“* ne alkossunk magunknak téves fogalmat, hogy őt olyanformának, testtel birónak képzeljük, mint mi magunk vagyunk. Ő lélek, neki *nincs testi formája, vagy ahoz hasonlósága,* a legtökéletesebb lélek, kiben a nekünk osztályrészül jutott lelki javak megszámlálhatatlan mennyiségben vannak meg. Ám mondjanak aztán mások akármit rólunk, hogy a mi nézetünk érthetetlen, emberi felfogás határain tulterjed. tuleszményi, mi maradjunk meg mellette és nemcsak, hanem terjeszszük is azt, mert ez az igaz. Ám imádja más Istent, mint olyat, ki a világ felett kénye kedve szerint uralkodik, mi imádjuk őt, mint az emberiséget, gyermekeit szerető édes Atyát; ám boruljon le más egy személyválogató hatalom előtt, ki az emberek egy részét örök kárhozatra teremtette, mi boruljunk le az örök igazság lelke előtt, ki mindenkinek egyenlő mértékkel mér javaiból: ám áldozzon más a felekezetek határai közt levő Istennek, mi áldozzunk az egyetemes, legtökéletesebb léleknek, ki áthat és megelevenit mindeneket, a ki él mindenekben és a kiben élnek mindenek: *mert ez a mi Istenünk ....*

II.

Mindenféle vizsgálodásnál az állitások rendesen feltételekhez vannak kötve. Igy jelen vizsgálódásunknál is, hogy az előadott mód szerint Istent megláthassuk, egy igen nevezetes feltétel nyomul előtérbe. Valamint a testi látásnál mindenek előtt jó szemre van szükség, szintugy a lelki nézésnél is. Ha valakinek nincs ép, jó szeme, fényes délben sem tud tiszta képet formálni valamely tárgyról, bármilyen közelről nézi is, hasonlóan, ha nincs tiszta szive lelke, nem tud helyes és teljes ismeretet alkotni vizsgálódása tárgyáról, bármilyen fényesen is legyen az kivilágitva. Miként a nyugvó, nyilt, tiszta szem észrevételei, a valónak megfelelők: úgy a lelki látásnál az őszinte, vallásos, nemes sziv lát jobban. Romlott lelki szemmel nem lehet Istent megátni, oda tiszta sziv, ép, egészséges lélek kivántatik. Legkézzelfoghatóbb példa erre Izrael népe. E nép ugyanis Jézus megjelenése előtt vak sötétségben tévelygett: a legkegyetlenebb módon bánt el ellenségeivel, irgalmat, kegyelmet nem ismert az idegenekkel szemben, véres emberáldozatot vitt szivtelen bálványainak oltáraira, semmi fogalma nem volt a test nélküli Istenről. És miért? Azért, mert nem volt szivnemessége, vagy ha volt is, azt hamis vezetők rossz irányba fejlesztették. De eljött az idő teljes-

ségében a szeretet apostola, prédikált nekik, oktatta őket, a gyóm kiirtásához fogott és szavára milliók kezdettek eszmélni, a lélek megtisztulván, láttak uj eget és uj földet, az övéiktől elütő, de felségesebb, imádásra méltóbb Istent. Összerombolták a bálványokat s kezdették ezt lélekben és igazságban imádni.

Ez történt ai ezelőtt csaknem két ezer évvel és most két ezer év multán is vajjon előbb állunk-e ebben a tekintetben? Bizony valljuk be, nem. Sőt talán ma még rosszabb állapotban vagyunk, hiszen akkor nem volt oly magasfokú müveltség, mint ma, nem uralkodott gőz szárazon és vizen egyaránt, a gondolatot nem vitte villany egy percz alatt a föld egyik sarkától a másikig, akkor még nem élt Shakespeare, Dante, Milton, Goethe, Channing és a többiek, nem voltak vallásterjesztő társulatok alakulva és mégis minden nap kivétel nélkül mindenki ha bálvány istenekhez is, de imádkozott, mig ma akárhány ember van, ki hosszú időn keresztül nem nyitja be Isten hajlékának ajtaját. Bizony szomoru kép ez ai! Igy elhanyagolni a lelkieket, a maradandó kincset a mulandóért! Aztán mily lélek, milyen sziv lakozhatik az ilyen kebelben! Ah, de hagyjuk, fájdalom fog el annak elgondolásán. Napjainkban is és még talán hosszu időkig szükség lesz inteni az embereket szivök tisztaságára, az erények, erkölcsös cselekedetek gyakorlására, hacsak nem akarunk mint háládatlan gyermekek Atyánktól elszakadni. Hiszen szivtisztaság, lélek nemesség nélkül nem tudunk odaemelkedni soha, hogy Istenben valódi értelem szerint higyjünk, hogy határozott maradandó hitet alkossunk róla; szivtisztaság, léleknemesség nélkül, talán Istentagadokká fajulnánk. A lélek igaz vallásosságával azonban, mely megtisztitja a kebelt a nemtelen földi vágyak töviseitől s helyébe az erkölcsösség fehér liliomait ülteti, tölemelkedünk Isten zsámolyához, őt meglátjuk, véle beszélünk az imádkozás édes nyelvén, mivel az ima az emberi léleknek Istennel való társalgása ... Szivnemesség nyit utat a léleknek, hogy felszálljon a magasság honába, a világosság hazájába, hol az árny nélküli fény tölt be mindent, ott meg tiszta ablakként szolgál, melyen keresztül Istent szemlélhetjük. Szivnemességgel, ha igaz vallásos érzés uralja lelkeinket, minden körülmények között mindig csak olyant teszünk, mi miatt nem kell pironkodnunk. Az erények lesznek barátaink, a jó cselekedetek gyermekeink, Jézus lesz testvérünk, Isten lesz Ayánk. Az igaz vallásosság adja a látást a léleknek, ez szüli a hitet, mely szárnyat ad, hogy átrepüljük a végtelent. És itt ujra példához folyamodhatnék, töllhozhatnám a hivő sereg előkelőbbjeit s megkérdezhetném: vajjon erény nélküli lélekkel

birók voltak-e azok, kiknek a keresztény felfogáshoz hiven, felvilágosult hitök volt Istenről, ámde nem teszem, hiszen az igazságot nem is szükség mutogatni, saját gondolatvilágában megszemlélheti mindenki. Az igaz ugyan, hogy az erény sohasem volt keresett virág s éppen ezért e helyen egyre, a legnagyobbra, a ki minden jóban példányképünk, Jézusra hivatkozom. Ő benne akkora mértékben volt meg az erkölcsi jóság, a sziv tisztaságának kincsei, hogy az Atya igy nyilatkozott róla: *„Ez az én szerelmes fiam, kiben megvigasztalódtam.“* Őt válaszszuk hát vezérül, az ő vezetése alatt bizton haladhatunk, szivünk ártatlanságát, eredeti tisztaságát nemesen őrizve napról-napra közelebb jutunk Istenhez, a tökéletes lelket meglátjuk, hiszen ő, maga mondja: csak *a tiszta szivüek látják meg Istent*, és igy e tudat által csak ők lesznek boldogok, de itt beszédem harmadik részének határához jutottam.

III.

„Boldogok, a kiknek szivök tiszta, mert ők az Istent meglátják“ igy szól szent leczkénk. Tehát mint tiszta szivvel birók Istent meglátván, boldogok leszünk. Boldogok olyan mértékben, melylyel föl nem ér a világnak minden kincse, gazdagsága. Ez a boldogság ugyanis nem világi fény és csillogás hiu káprázata, hanem a léleknek csendes, megelégedett állapota, nyugodt, zavartalan életmüködése. Ez a boldogság biztos tudata Isten létezésének és gondoskodásának, őszinte érzete jóságának és szeretetének, ez a boldogság kibeszélhetetlen. Ez a boldogság olyan, melyet a lélek csak akkor érez, midőn legtökéletesebb alakját látja, midőn a szeretet az örök Szeretettel egybeolvad, emberi természetünk jobbrésze egyetlen legszentebb hasonmásával szemtől-szembe áll, ez a boldogság kibeszélhetetlen. Ez a boldogság ama megnyugtató gondolatból származik: ne csüggedj ember, mert életed jó avagy bal szerencséjében van egy biztos segitőd, gyámolitód, ki, ha el is hagynak az emberek s hideg szivvel nézik is szenvedéseidet, nem hagy el, hanem veled marad mindig s fölemeli vigasztaló és bátoritó szavát: *„Ne félj, mert én veled vagyok és meg ne rettenj, mert én vagyok a te Istened!“* — oh ez a boldogság kibeszélhetetlen.

A borus napok sötét óráiban, midőn úgy tünik fel előttünk, mintha egész világ ellenünk esküdött volna, az önmagunkkal való meghasonlás kinos perczeiben: egy gondolat, egy érzés a végtelen Jósághoz, biztos tudata annak, hogy ő velünk van, megkönnyiti egész valónkat, lelkünk zajgó hullámai elsimulnak, a hánykodó tenger helyén a béke olajága virul, a szeretet virága illatozik.

A szenvedések sujtoló csapásai között, midőn utolsó reményszálunk is elszakadt, s már-már a kétségbeesés örvénye elnyeléssel fenyeget: mily jól esik elgondolnunk, hogy van egy biztos támasz, kit megfoghatunk, van egy vezetőnk, ki kézen fogva, szeretetét lehelő szavak kiséretében viszavezet az életutra, ezután ugy lehet rózsák között haladó fényes ösvényre.

Vagy ha életünk mosolygó rózsatő is, nem fölemelő, megnyugtató-e lelkünkre nézve az a tudat, hogy midőn a világos nappal után, a setét éjszaka ránkborultával, álomra hajtjuk fejünket: van egy szerető lény, ki a sötét homályban is vigyáz reánk, van egy láthatatlan szellem, ki őrangyalként védő szárnyaival örködik álmaink felett, kinek fedezete alatt új reggelre viradunk.

Mily mámoritó öröm, mily boldogitó érzés heviti szivünket, midőn Isten szeretetét látjuk tündökölni a felkelő napban, a mint egy tavaszi reggelen arany sugaraitól megittasulnak a bérczek, himes szönnyeg terül a völgyek csillogó harmatban fürdő virágaira, új élet kél mindenfelé.

Künn a munkás élet zajában pedig, a hol annyi a csábitás, gyönyör, a kisértő hivogatásai közben, mikor hizelgő szavakkal ezer élvezetet kinál, bátor lélekkel, mint Idvezitőnk kimondani távozz tőlem, s igy szivünket hatalma alól feloldva, Istennel lenni: oh, hol van ennél felemelőbb érzemény?!

„A szivben tiszta érzelemmel
Az égre föltekintened,
Érezve ott megtartó Istened,
— Van-e nagyobb üdv, mond meg ember!“

Mond meg te bölcselő, ki minden létezőnek eredetét, minden okozatnak okát kutatod: nem abban fogod-e egykor lelni boldogságod, hogy verejtékes munkádnak eredménye lett? Nem az a megnyugvás lesz-e egykor lelkednek öröme, boldogsága, hogy életed nem volt hiábavaló, elveszett fáradság? Mondjátok meg, ti valóban örvendezők, nem abban az elgondolásban van-e örömötek, hogy mint erkölcsös, erényes embereket mindenki tisztel, s mint tiszta szivüek Istent megláttátok, ő benne éltek? És mondjátok meg, ti szomoruságban élők, ha jőn idő, midőn boldogok lesztek: nem a lélek nyugalmában fog-e az állani, hogy egész életeteken át tisztában élvén, Istennel voltatok? . . .

Ha életed utolsó óráján minden elhervad és elhal: kezd elhagyni eszmélés, gondolkozás, törekvés, de Isten érzése még kebledben van: lelked nyugalmában boldogságot ad!

Felmutattam előttetek keresztények, mit tesz az Istent meglátni, minő feltételhez van ez kötve és miben áll az a boldogság, mely ezzel egybe van kapcsolva. Nincsen egyéb hátra tehát, minthogy kérjelek titeket a Jézus nevében, ne felejtsétek a mondottakat. Ha vallásos kebel, szivnemesség lesz örök birtokotok, felfedezitek, meglátjátok a legtökéletesebb Lelket. Hozzá közeledve, véle naponként társalogva, lelketek megnyugszik, boldogok lesztek mindörökké. Amen.

Simonfi Márton.

Szivemhez.

Szivem, szivem! nó ne dobogj
Oly lázasan, hevesen! . . .
Inkább lassan, csakhogy tovább,
Mert az élet sok dolgot ád —
S valamennyit elvégezni
Félek, időm nem leszen . . .

Lám mi eddig egyetérténk
Szinte hetven év alatt;
A mire te vágyakodtál,
Lelkesitél, buzditottál:
Életemben az volt első,
A legszentebb feladat.

Már mint gyermek erdőn mezőn
Jaj de mennyit szaladtam,
Szedtem epret, gyöngyvirágot
S mert az volt a kivánságod:
A legszebbjét hazavittem
És anyámnak od' adtam.

Szép volt a lány, jó volt a bor,
Nosza dalra serkentél . . .
S én azonnal dalra keltem,
Lányról, borról énekeltem,
Sőt — ime lásd — ősz fővel is
Ajkamon az ének él . . .

Mikor vész jött a hazára
S harczi kedved ébredett,
Intésedre ott is voltam,
A hazáért megharczoltam . . .
Mire aztán legyőzetének:
Együtt sirtam te veled.

Azután is mind azt tettem,
Mit óhajtál, a mi kell . . .
Neveltem az ifjuságot,
Ápoltam a kis családot,
Szolgáltam a közügyeknek
Önzetlenül, jó kedvvel.

S mert nemes volt minden vágyad
Mindenkoron s most is az:
A mi vagyok, a mi lettem,
Mind azt néked köszönhetem . . .
S bár koszorut nem találtam,
Elég hogy te megnyugtatsz.

Szivem most már te hallgass rám!
Ne dobogj oly hevesen . . .
Inkább lassan, csakhogy tovább;
Mert az élet sok dolgot ád
S valamennyit elvégezni . . .
Majd még időm nem leszen.

Kolozsvárt, 1896. jan. 15. NAGY LAJOS.

Az embergyülölő.

— Elbeszélés. —

Hol a Taurus a vihar fölé emeli fejét és a távollevő utasnak semmi más látnivalót nem nyujt, mint komor sziklákat, zúgó zápor-patakokat és más zordon természetü dolgok változatosságát, e rettenetes hegynek sivár kebelén, az emberi társaságtól megválva és az emberek szokásait utálva, ott élt Asem, az Embergyülölő.

Asem ifjuságát az emberek között töltötte, részt vett azoknak örömeiben; arra tanitották volt, hogy szeresse embertársait a legforróbb szeretettel. Azonban hajlamainak gyöngédségéből minden vagyonát elköltötte a nyomorultak szükségeinek enyhitésére. A koldus sohasem kopogtatott hiában ajtaján, a fáradt utas sohasem haladt el kapujánál a nélkül, hogy be ne tért volna; ő csak akkor hagyott fel a jóltevéssel, mikor már jót tenni nem volt többé módjában.

Jóltevésben elköltött vagyonáért hálás viszonzásra számitott azoktól, kiket előbb segitett, s éppen ezért, ha valamelyiköket megszólitotta, ezt olyan bizalommal tette, mint a ki az általa tett jókért viszonzást vár. A hálátlan világ azonban nemsokára megunta alkalmatlankodásait, mert hát a szánalom csak rövid életü érzés. Ezért aztán nemsokára egészen más szemmel kezdte nézni az emberiséget, mint a milyennel azelőtt nézte. Ezer vétket látott, melyekről előbb még azt sem gyanitotta, hogy léteznek. Bármerre tekintett, hálátlanság, kétszinüség és árulkodás munkáltak arra, hogy neveljék utálatát az emberek iránt. Elhatározta, hogy többé nem fog élni egy olyan világban, melyet gyülöl, s mely az ő utálatáért megvetéssel fizetett, visszavonult erre a terméketlen vidékre, hogy magánosan elmélkedjék a megtorlásról és társalogjon az egyetlen becsületes lélekkel, melyet ismert, tudniillik a saját magáéval.

Egy sziklaüreg volt egyedüli menedékhelye az időjárás kegyetlensége ellen, gyümölcsök, melyeket a hegyoldalról gyüjtött, egyedüli tápláléka. Italát pedig fáradsággal és veszélyek között hozta a zugó hegyipatakból. Igy élt ő, messze a világtól, óráit elmélkedésben töltve és olykor örvendve, hogy meg tudott élni függetlenül ember-

társaitól. A hegy aljában egy terjedelmes tó mutogatta átlátszó kebelét, széles felületén visszatükrözve a hegynek fenyegető borzalmait. Asem olykor lejött ehhez a nagy tükörhöz és ledőlvén annak meredek partjára, egy egy kiváncsi tekintetet vetett az előtte elterülő sima felületre. Milyen szép is a természet! kiáltott fel gyakran, milyen kedves még legvadabb megjelenésében is! Mily gyönyörü ellentét az a sikság, mely előttem elterül és ama rettenetes tömeg, mely borzasztó csúcsát a felhőkben rejti el. De e látnivalók szépsége semmiképpen sem hasonlitható össze azoknak hasznosságával. Innen táplálkozik száz meg száz folyó, melyek egészséget és termékenységet osztanak szét a különböző országokban, melyeken keresztül folynak. A világegyetem minden része szép, igazságos és bölcs; de az ember, a nyomorult ember métely a természetben, ő az egyedüli szörnyszülött a teremtésben. Viharoknak, forgószeleknek megvan a maguk haszna, de a bűnös, hálátlan ember szennyfolt az egyetemes szépség tiszta lapján. Miért is születtem én abból az utálatos fajból, melynek vétkei csaknem szemrehányás a Teremtő bölcseségére nézve! Ha az emberek büntől teljesen szabadok volnának, minden összeegyezés, rend és összhang volna. Egy erkölcsileg tiszta világ volna az eredménye egy teljesen erkölcsi müködő erőnek. Miért, miért kell tehát nekem, oh Allah! sötétség, kétkedés és kétségbeesés által korlátozva lennem.

A mint kiejtette e szavakat, az előtte levő tóba akarta magát belevetni, hogy kételkedését kielégitse s egyszersmind aggodalmainak véget vessen, midőn hirtelen egy fenséges lényt látott meg, mely a tó felületén sétált és azon part felé közeledett, melyen ő állott. E váratlan dolog azonnal megakasztotta szándékában, megállott, elgondolkozott és azt képzelte, hogy a közeledő tekintetében van valami megdöbbentő és isteni.

Ádámnak fia, kiáltott a szellem, várj csak hirtelen elhatározásoddal. A hivők Atyja ismeri a te igazságos és feddhetetlen voltodat, a te nyomorúságodat és azért küldött engem, hogy enyhületet ajánljak és szolgáltassak számodra. Nyujtsd ide kezedet és kövess félelem nélkül, bárhova vezetlek. Ugy tekints, mint a Meggyőződés Szellemét, kit a nagy Próféta azért tart, hogy tévelygéseikből visszatéritsem azokat, kik eltévednek nem kiváncsiságból, hanem egyenes és tiszta szándékkal. Kövess engem és bölcs leszesz.

Asem azonnal leszállott a tóra s vezetője mutatta neki az utat a viz tetején mindaddig, mig a tó közepére érkeztek és ekkor mind a ketten kezdtek sülyedni. A viz összecsapott fejük fölött. Igy sülyed-

tek lefelé több száz ölet, mignem Asem, éppen mikor már azon volt, hogy megváljon életétől, mint a mely menthetetlenül elveszett, magát vezetőjével együtt egy más világban találta, a vizek mélyében, hol emberi láb azelőtt sohasem taposott. Nem lehet leirni meglepetését, mikor meglátott egy olyan napot, mint a milyent elhagyott, feje fölött derült égboltozatot s lábainál zöldelő mezőket.

„Látom a te csudálkozásodat — igy szólt a szellem — de maradj csak nyugodtan egy kissé. Ezt a világot Allah a mi nagy prófétánk kérésére és felügyelete alatt formálta, kinek egykor ugyanazon kételyei voltak, melyek a te elmédet eltöltötték, mikor megtaláltalak s melyeknek következményeitől éppen most szabaditottalak meg. Ennek a világnak értelmes lakói a te elveid szerint vannak alkotva, teljesen szabadok a bűntől. Más tekintetben olyan, mint a ti földetek, de abban különbözik, hogy oly emberek lakják, kik roszat sohasem tesznek. Ha ezt a világot kedvesebbnek találod, mint azt, melyet éppen most elhagytál, tetszésedtől függ, hogy hátralevő napjaidat itt töltsd el. Azt azonban engedd meg, hogy egy kis ideig még veled legyek, hogy kételyeidet eloszlassam és jobban megismertesselek leendő társaságoddal és új lakóhelyeddel.“

»Egy világ bün nélkül! Eszes lények erkölcstelenség nélkül!« kiáltott fel Asem lelkesedéssel. »Köszönöm neked, oh Allah, ki végre meghallgattad az én kérésemet. Ez, ez valóban boldogságot, örömöt és megnyugvást hoz számomra. Vajha örökéletü lehetnék és életemet itt tölthetném emberek között, kik nem tudnak hálátlanok, igazságtalanok, csalfák, erőszakosok és ezer más módon bünösök lenni, mi a társadalmat oly nyomorultá teszi.

»Hagyd el most az ujongást« válaszolt a szellem. »Nézz szét magad körül, gondolkozzál minden tárgy és tett fölött, mely előttünk van s szemlélésed eredményét közöld velem. Vezess, a hová csak neked tetszik, én szolgád és oktatód leszek.«

Asem és társa hallgatva mentek egy nehány perczig, az előbbi egészen el levén merülve bámulatában; de lassanként visszanyervén előbbi derültségét, látta, hogy a vidéknek felszine csaknem olyan mint annak, melyet elhagyott, azzal a különbséggel, hogy ez a föld alatti világ ugy tünt fel előtte, mintha még megtartotta volna eredeti kietlenségét.

»De hát« kiáltott Asem- »én itt látok ragadozó állatokat és másokat, melyeknek ugy látszik, egyedüli rendeltetésük, hogy amazoknak táplálékul szolgáljanak. Igy van ez a fejünk fölött levő világban is. Ha szabad lett volna, hogy tanácsot adjak nagy profétánknak,

ezt a hiányt eltávolitottam volna és nem alkottam volna pusztitó, falánk állatokat, melyek csak más teremtményeken zsákmányolnak." „Ugy látom, hogy te feltünően gyöngéd érzéssel vagy az alsóbb állatok iránt" mondá a szellem mosolyogva. „Azonban a mi az alábbvaló teremtményeket illeti, ez a világ teljesen megegyezik a másikkal és pedig igen szembetünő okokból Ugyanis a föld az állatoknak sokkal nagyobb számát tudja fentartani, ha azok igy egymásnak tápláléka lesznek, mintha azok kizárólag csak növényterményekkel élnének; ugy hogy a különböző természetü állatok, igy alkotva, a helyett hogy sokaságuk apadna, fenmaradnak a lehető legnagyobb számban. Azonban menjünk tán most az előttünk levő lakott vidékre és lássuk, hogy az mire tud minket oktatni."

Nemsokára elértek az erdő szélére és beléptek a vidékre, melyen bün nélkül való emberek laktak. Asem képzeletében már előre érezte azt a szellemi gyönyört, melyet átélni remélt egy ilyen ártatlan társaságban. Azonban alig hagyták el az erdő szélét, midőn látták, hogy a lakosok egyike gyors futással, arczán rémülettel, menekül egy sereg mókus elől, melyek nagyon is veszélyes közelségből üldözték őt. „Nagy ég!" kiáltott Asem „de hát az miért menekül? Ugyan hogy félhet olyan számbavehetetlen állatoktól? Alig mondotta ki ezeket, mikor meglátott két kutyát, melyek az emberi nemnek egy másik egyedét üldözték, ki ugyanolyan ijedtséggel és sietséggel igyekezett azoktól megmenekülni. „Ez monda „Asem" már mégis csak bámulatos; s ennek a különös viselkedésnek még csak magyarázatját sem tudom adni". „Az állatok minden faja" — felelt a szellem — manapság nagyon elhatalmasodott ebben az országban, mert a lakosok cselt vagy erőszakot használni azok pusztitására igazságtalannak gondolván, számuk szerfölött megszaporodott és most bizony sokszor bébeütnek az emberek ártatlan országába."

„De hát el kellene őket pusztitniok" kiáltott Asem; „ime most hanyagságuknak következménye". „No, ugyan hol van hát a te gyöngédséged az alsóbb rendü állatok iránt, melynek csak az imént adtál kifejezést?" válaszolt a szellem mosolyogva, ugy látszik hogy az igazságosságnak erről az ágáról egészen megfeledkeztél." — „Elismerem tévedésemet," viszonzá Asem, „most már meg vagyok győződve, hogy az oktalan állatokkal szemben a kegyetlenség és igazságtalanság bünébe kell esnünk, ha a világot magunk akarjuk élvezni. De hagyjuk most az emberek kötelességeit ez észnélküli teremtmények iránt, hanem szemléljük egymással való összeköttetéseiket.

A mint az országba bennebb-bennebb mentek, mind inkább-

inkább elbámult, hogy nem látott sem csinos házakat, sem városokat, sem a szép izlésnek valamelyes jelét. Vezetője, látván az ő csudálkozását, megjegyezte, hogy ennek az új világnak lakói teljesen meg vannak elégedve az ők régi egyszerüségükkel; mindeniknek van egy háza, mely jóllehet szükös, elegendő arra, hogy kis családját befogadja; igen jók arra, hogy házakat épitsenek, melyek csak nagyobbithatnák az ők büszkeségüket és az azt nézőknek irigységét; a mit ők épitenek, az csak a szükség kielégitésére való, nem pedig mutogatásra. „Igy hát“ mondá Asem „nekik nincsenek épitészeik, festőik, sem szobrászatuk; no, hiszen ezek haszontalan müvészetek és el lehet azok nélkül is lenni. Hanem mégis, mielőtt sok időt vesztegetnénk még itt, meg fogom köszönni neked, ha bevezetsz egy nehány szellemes ember társaságába; alig van öröm, mely nekem oly kedves lenne, mint a müvelt társalgás, semmi iránt sem vagyok oly nagy előszeretettel, mint a szellemesség iránt.“ „Szellemesség!“, válaszolt a vezető „milyen nevetséges! Itt nincs szellemesség mert nincs reá semmi okunk. Az igaz szellemesség csak a saját kötelességeinknek és a mások kötelességeinek tudása egy mással szemben, de mi szükség van erre itt? Mindenki benső természeténél fogva teljesiti azt, a mi helyes és ugyanazt várja másoktól is. Ha a szellemesség alatt te hiu kiváncsiságot vagy üres elmélkedést értessz, mivel azok forrása hiuság, érzéki gyönyör vagy vagyonszeretet, mi igen jók vagyunk azoknak az üzésére.“ „Mindez jól lehet“, igy szól Asem, »de nekem ugy tetszik, hogy e nép között igen nagy hajlandóság van a magányos életre; minden család külön tartja magát saját udvarán társalgás és érintkezés nélkül.« »Ez csakugyan igaz« válaszolt a másik »itt nincs semmi határozott társaság és nem is kell. Minden társaságot vagy félelemből vagy barátságból alkotnak: ez a nép pedig, a kik között vagyunk, igen jó arra, hogy egymástól féljen, a külön barátságra pedig nincsen semmi inditó ok, hol arra mindnyájan egyformán érdemesek.« »Már ha nekem időmet itt kell eltöltenem és és nem élvezhetem sem a szép müvészeteket, sem a bölcsészetet, sem a barátságot, egy ilyen világban legalább egy meghitt társalgót ohajtanék, ki elmondaná nekem az ő gondolatait és a kivel én közölhetném a magamét. „De hát ugyan mirevaló volna ez is?“ mondá a szellem, »hizelgés vagy ujságvágy, ezek bünös inditó okok és itt nincsenek megengedve; a bölcseség pedig már kérdésen kivül áll.«

»No, hát mégis« mondá Asem »a lakosoknak boldogoknak kell lenniök; mindenki meg van elégedve azzal, a mije van és nem törekszik többet halmozni fel, mint a mennyire szüksége van a saját

maga fentartására; igy tehát mindenkinek van ideje sajnálni azokat, kiknek szükségük van rokonszenvre.« Alig mondotta ki ezeket, midőn füleit egy nyomorultnak siránkozása ütötte meg, ki az út szélén ült és ugy látszott, hogy a legsajnálatraméltóbb nyomoruságban, lassan mormogott az ő szerencsétlen sorsán. Asem azonnal segitségére szaladt és őt az éhenhalás legvégső fokán találta. »Különös« kiáltott fel az Ádám gyermeke, hogy egy ember, ki büntelen, ily nagy nyomoruságot álljon ki, a nélkül hogy valaki segitne rajta«. »Ne csudálkozzál,« igy szólt a haldokló szerencsétlen »nem volna-e az a legnagyobb igazságtalanság, hogy azok, kiknek éppen csak elegendőjük van, hogy saját magukat fentarthassák és megelégednek a csupasz fenmaradással »vonják el a saját szájuktól és tegyék az enyémbe? Nekik soha sincs még egy főzettel sem több, mint a mennyi szükséges, a mi pedig csupán elegendő, a nélkül nem lehet ellenni.« »Többről kellene gondoskodniok, mint a mennyi szükséges« kiáltott Asem; »most azonban ellentmondok csak az imént vallott véleményemnek: minden kétely, megfejthetlenség, zürzavar. Még a hálátlanság hiánya sem erény itt, mivel ezek sohasem részesültek valamely kegyben. Mindazonáltal még van valami, a miben kitünnek, hazájuknak szeretete bizonyosan erényeik közül a legkedvesebb.« Nyugodtság, Asem!« felelt a védő-szellem nemkevésbbé komoly, mint szép arczczal »és ne játszd el minden igényedet a bölcseséghez; ugyanazon önző inditó okok, melyek szerint saját érdekeinket többre becsüljük a másokéinál, vezetnek minket arra, hogy saját országunkat a másokénál előbb helyezzük. Csupán csak az a jótékonyság ment a büntől, mely egyaránt mindenkire kiterjed és látod azt gyakorolják itt«. »Megfoghatatlan!« sohajtott fel a csalódott utas csaknem kétségbe esve, »ugyan micsoda világba vagyok én most vezetve? Alig van egyetlen erény, kivéve a mértékletességet, melyet itt gyakorolnak, és ez egyben sem mulják felül az oktalan állatokat. Aligha van szórakozás, melyet ők élveznek: bátorság, bőkezüség, barátság, szellem, társalgás, hazaszeretet, mindez erények teljesen ismeretlenek; igy tehát ugy látszik, hogy nem ismerni a bünt nem annyi, mint ismerni az erényt. Vigy engem vissza, oh Génius, abba a világba, melyet én meg vetettem volt. Az a világ, melyet Allah alkotott, sokkal bölcsebben van alkotva, mint az, melyet Mahomed tervezett. Hálátlanságot, megvettetést, gyülöletet most el tudok viselni, mert talán meg is érdemeltem azokat. Mikor vádoltam a gondviselés bölcseségét, csak saját tudatlanságomat mutattam; ezután arra lesz gondom csak, hogy magamat tartsam távol a büntől és szánakozzam, ha mások beleesnek.

Alig végezte, midőn a Génius, rettenetes arczulatot öltve magára, maga köré szólitotta a viharokat mind és eltünt egy forgószélben. Asem elbámulva a látottak rettenetes voltán, körülnézett az ő képzelt világában; mikor magához tért, ugyanazon helyzetben és ugyanazon helyen találta magát, hol legelőször kezdett volt sohajtozni és kétségbeesni; jobb lába éppen előre volt nyujtva, hogy a tóba merüljön, és még nem huzta volt vissza; ily hirtelen küldötte reá a gondviselés az igazságok e sorozatát, melyek most lelkébe bevésődtek. Ekkor a tó partjáról nyugodtan eltávozott s otthagyva borzasztó lakóhelyét, elment Segestanba, szülővárossába, szorgalommal kereskedéshez fogott és gyakorlatba vette azt a bölcseséget, melyet magányában tanult. Néhány évi takarékosság nemsokára bőséget eredményezett, háztája megnőtt, barátai a város minden részéből jártak hozzá s ő nem is fogadta azokat megvetéssel. Igy nyomoruságban töltött ifjuságát előkelő, tekintélyes és kényelmes öregséggel végezte.

Goldsmithtől ford.

GÁLFY LŐRINCZ.

Egyházi Szemle.

A millennaris esztendő olyan békében találta Magyarország egyházait, a milyen csak különböző egyházak között lehetséges. A zivataros egyház-politikai kérdések megoldása után még egy-egy dörgés elhangzik, de ezekben a villámok már nem czikáznak s igy félelmet nem okoznak. Igaz, nincs borzasztóbb, mint a csendesség, mikor az elborult láthatáron egy kissé megszünik az elemek harcza, hogy ismét erőt szerezve, ujabb és erősebb rohamokban törjön ki; azonban hazánk egyházainak békéje nem ez a csendesség. A vihar végképen elvonult, a gazda körülnéz udvarán, kertjén, számbaveszi a rombolásokat, töréseket, azokat megigazitja s azután ismét megkezdi munkáját ott, hol elhagyta volt a vihar kitörése előtt. Ez az igazi képe hazánk egyházainak.

A róm. katholikus egyház püspökei körleveleket intéztek egyházmegyéikhez a millennaris esztendő alkalmából. Hazafias és békés hang vonul végig azokon, csak olykor hallszik bennük a vihar utáni dörgés messziről. A távolabbi egyházmegyék minket kevésbbé érdekelvén, csak az erdélyi püspök pásztorleveléből idézünk egy pár mondatot. Rövid történelmi visszatekintés után, mely elmondja az erdélyi püspöki megye különös küzdelmeit a kereszténység érdekében Mátyás király utánig, igy folytatja a körlevél.

„Mikor a nemzet fiainak szivében megingott az a hit, a mely a nagy Hunyadi Jánost lelkesitette, akkor elenyészett a vitézi kitartás és akarat is, mely előbb megvédelmezte a hazát a szent kereszt ádáz ellenségétől. Urrá lett a pogány e hazában s pártfogása alatt a pártoskodás és az önkény elnyomta az igaz keresztény hitet is. Bornemisza Pál erdélyi püspökkel számüzetett e földről a katholikus vallás is; papjaira és hiveire az üldözés korszaka következett el és csak a százados küzdelmekben megedzett székely nemzet havasai között lobogott az igaz katholikus hitélet tüze.

Sok küzdelmébe került a jobbaknak, a mig ki tudták vivni, hogy a kath. vallás ismét elismertessék és jogai törvénybe igtattassanak. És csak akkor, mikor az egyesült keresztény nemzetek hadereje végleg megtörte az ozmán hatalmat s e haza földjéről számüzve, akkor lehetett visszaállitani az erdélyi püspökséget ősi székhelyén s ujra megkezdeni az apostolkodást az iránt, hogy a nemzet ősi keresztény hite visszaállittassék. És foly az apostolkodás mind e mai napig. Bár az ezredév küszöbén sokan borusnak látják a keresztény hit jövőjét ebben a hazában, az én hitem, az én bizodalmam rendithet-

len. Jól tudom, hogy sem a mindenható Isten nem fogja elhagyni ezt a magyar nemzetet a melynek karja által a hősi tettek oly nagy számát mivelte a mult századok folyamán: sem a nemzet nem fogja elhagyni ősi keresztény hitét, melynek minden nagyságát, minden dicsőségét, ezredévi létét köszönheti. Ha vitéz karral ellenállott századokon át a vérengző ellenségnek, a mely tüzzel és vassal támadta szent hitét: lesz annyi lelki ereje, hogy szivének legdrágább kincsét, keresztény hitét, szeplőtelenül megóvja azon támadások ellen is, a melyek a mostani kor téveszméi s hamis felvilágosultsága által intéztetnek a szent hit ellen. És hogyan félthetném én, az apostolok utódja azt a szent hitet, a melyről tudom, hogy ez és csakis ez adatott a népek világosságául."

E hanghoz már szokva vagyunk róm. katholikus egyházfők részéről és nem is volna hozzá megjegyzésünk, ha a tények elferditését nem látnók e sorokban. Igaz hogy a török győzelme valamenynyire időben összeesik a katholikus hit elhagyásával, de hogy ez ugynevezett megingást okozati összefüggésbe hozza a nemzet legyőzetésével, azt bizonyosan nem teszi olyan, a ki magát elfogultnak neveztetni nem akarja. Szintén elfogultságra vall az az állitás, hogy a magyar nemzet minden nagyságát, minden dicsőségét, ezredévi létét a katholikus hitnek köszönheti. Aesopus erre szép mesét mondhatna. A nemzet életerejét az abban levő testületek egyike sem tulajdonithatja magának kizárólagosan. Éppen az a lelkület és haladásra, felvilágosulásra való hajlam és tehetség, mely a hitújitást is tárt karokkal fogadta s mely ma sem zárkozik el az eszmék elől, még akkor sem, ha azokat némelyek *téveszmé*knek nyilvánitják, az volt és lesz a nemzet ereje mindörökké. S hogy a hitében megujult nemzet még azután is mutatta nagyságát és volt dicsősége is, tán éppen a megújult hit következtében, azt nem kell bizonyitgatni. S bizony ma már más világosság is adatott a népnek!

A protestáns egyházak saját magok erősitésével, belügyeik rendezésével vannak elfoglalva. Igy a Kolozsvárt felállitott theologiai fakultás igen dicséretre méltóan a lelek ápolásával kezdte meg missioi munkáját. A téli estéken vallásos összejöveteleket tart az érdeklődők számára, melyek könyörgésekkel és tanitásokkal, különösen bibliai tárgyuakkal vannak összekötve.

Legfontosabb kérdés, melylyel a protestans egyházak foglalkoznak, a papok sorsa. Nemcsak egyházi lapok, melyeknek hangja kevés fülbe szokott eljutni, hanem világiak is foglalkoznak e kérdéssel. Igy a Magyar Hirlap egy cziket közöl György Endre tollából, mely kimondja, hogy megjött teljes ideje annak, hogy az 1848. XX. törvényczikk intentiója végrehajtassék. E törvényczikk 3. §-a pedig azt mondja, hogy „minden bevett vallásfelekezetek egyházi és iskolai szükségei közálladalmi költségek által fedeztessenek s az elvnek részletes alkalmazásával a ministerium az illető hitfelekezetek meghallgatásával a közelebbi törvényhozás elibe kimeritő törvényjavaslatot fog terjeszteni." Hogy e törvényczikk az országgyülés tagjait is foglalkoztatja világosan kitetszik a kormánypárt egyik vezérférfiának.

Berzeviczy Albertnek nyilatkozatából, ki újévi beszédében valószinüleg pártjának egyetértésével igy nyilatkozott: „Szükségesnek tartjuk, hogy az egyházak méltányos igényei anyagi szükségleteik kielégitésére, illetve belső szervezetükre nézve mielőbb figyelembe vétessenek.“ A kérdés csak az, hogy a 48-iki XX. törvényczik végrehajtható-e az egyházi javak seculárizátiója nélkül, mert ezzel lehetetlen. György Endre is emlitett czikkében ellene van a seculárisátionak, és azt ajánlja, hogy megállapittatván az egyházi és iskolai szükségletek ugyanazon alapon, mint a katholikus felekezeteknél, a megfelelő összeg az állam részéről adassék át a központi kormányzó közegek rendelkezése alá.

Ugy látszik, hogy ezen az alapon indult el az ág. hitv. evang. egyház, melynek nevében egy az egyház felügyelőiből és püspökeiből álló bizottság egy hosszabb memorandumot dolgozott ki és küldöttség által adatott át Bánffy Dezső báró ministerelnöknek. A memorandum kimutatja, hogy az ág. hitv. evang. egyház közoktatási, tehát egyenesen állami czélokra kiad 1.567,000 frtot, egyházi czélokra 75,762 frtot. E kiadások annyira kimeritették az egyház erejét, hogy legégetőbb szükségeit sem tudja többé fedezni. Ez kényszeriti az egyházat arra, hogy czéljai eléréséhez az 1848. XX. törvény czikk által kilátásba helyezett, áll mi segélyezést igénybe vegye. Kivánja ezért a memorandum, hogy az ág. ev. egyház szükségleteiről az állam abban az arányban gondoskodjék, mint a gazdag dotatiókkal ellátott más egyházakkal tette. Ezután kimutatja, hogy ennek szükséges voltát az új egyházpolitikai törvények elodázhatlanná tették. Maguk a ministerek azt igérték, hogy a protestáns egyházak állami nagyobb dotatiojára nézve törvényjavaslatot fognak előterjeszteni. Ezt kéri most az egyház s ezért kimutatja a szükséges adatokat. Ez adatok szerint a papok fizetése 800 frtra, a segéd papoké 500 frtra volna kiegészitendő, az anyakönyvi kivonatokért befolyt jövedelem és elvesztett stóladijak megtéritendők, theol. és vallás tanárok, papok és kántorok nyugdiját 40% arányában az állam hordozná, s az egyházmegyéknek eddig adott összegek emeltetnének. E szükségletekre az ev. ág. egyháznak kell összesen 400.000. A memorandumot átadó küldöttségnek Bánffy Dezső báró megigérte, hogy az ügyet a méltányosság követelményeinek megfelelően fogja elintézni.

A legujabban bevett vallásfelekezetről, az izraelitákéról, csak annyit jegyezhetünk meg, hogy annak kebelében mozgalom indult meg, hogy a többi felekezetekhez hasonló autonomikus testületté alakuljon. Azonban ez még ténnyé nem vált. Figyelemre méltó azonban a hazafias irány, mely az izraelita istentiszteletekben is a német helyett a magyart akarja felvenni.

Saját egyházunkban az utóbbi idők legfontosabb eseménye a papok fizetésének pótlására adott állami segély. Egy liberalis kormánynak elismerésre méltó tette ez, mely bizonyitja, hogy országunk vezér férfiai felül tudnak emelkedni a felekezeti elfogultság szükös látókörén. A segély kiosztásánál az Egyh. K. Tanács azt a kulcsot találta legméltányosabbnak, mely minden papnak fizetését legalább 365 frtra

kipótolja. Egy érettségi vizsgát tett és theologiát végzett embernek bizony csekély fizetés ez, azonban meggondolva azt, hogy csak ezelőtt három évvel az Egyh. Főtanács nem mondhatta ki, hogy minden pap fizetését kipótolja 200 frtra, ez is igen nagy nyereség.

Egy másik fontos esemény az, hogy két nevezetes egyházközségünk a budapesti és toroczkói, új papokat kaptak. Figyelemre méltó, s az előtt, ki a körülményeket nem ismeri, tán sajnosnak látszó jelenség, hogy mindkét egyházközség lemondott választási jogáról és saját papjára nézve igy nem volt választása. Ez azonban minden egyház községnek saját belügye s a jelen körülmények között tán a leghelyesebb utat is választottak. Azonban nagyon ohajtandó volna, hogy a papok és egyházközségek között a kölcsönös érintkezésre valamely út nyittassék s igy az érdeklődés jobban felköltessék, mert a jelen eset is a közönyösségnek, a nem érdeklődésnek feltünő bizonyitéka, mely mindig káros következményekkel szokott járni

Amerikai hitrokonaink mult évi nemzeti conferentiájukat october hó 21—24-én tartották Washingtonban. A conferentiáról irt tudósitásokból egy hatalmas testületnek méltó gyülésezése látszik ki, melyet egyszer-máskor nekünk is végig hallgatnunk igen jótékony hatással lehetne, hogy ne érezzük magunkat egyedül és tanuljunk egy kevéssel több buzgóságot a nekünk adott kijelentés terjesztése körül. E gyülések lefolyását röviden a következőkben ismertetjük:

A gyülés első napján este istentisztelet volt, melyen Savage M. J. az amerikai unitáriusok tán legnagyobb szónoka prédikált. Tárgya volt: *A mi evangeliumunk,* melyet I. Tim. 1. 11. és Luk II. 10 alapján dolgozott fel. Mi az évangélium a régi dogmák szerint és mi az valójában? kérdi a szónok. A dogmák szerint Isten az ő akaratát mint egy négyezer év előtt kijelentette az ő küldöttei és prófétái által egy kis népnek s a többit engedte tévelyegni a sötétben. Azután uj kijelentés jött a kereszténységgel, mely első hatalom lett a földön, de ma is ezt a kijelentést csak az emberiség egy harmada ismeri s az is más még más alakban. Örömüzenet-e az, mely az emberiség fölött elhaladott százezer évekből egészen hiányzott s ma is milliokra nem terjed ki, sőt a legfelvilágosultabb elmék határozottan kimutatják róla, hogy emberi csinálmány? Mit hirdet a régi dogmák evangéliuma Istenről? Azt, hogy Isten végtelen bölcseség és szeretet És mégis az emberiség többsége még az új kijelentés után is elkárhozik, csak némelyek üdvözülnek, a többi pedig örökös tüzre vettetik. Ez nem örömüzenet. Szónok szeretne az ily Isten haragjának villáma elé állani, nem pedig imádására térdre borulni. Mi az ember a régi evangeliumban? Azt mondják, hogy tökéletes lény, teremtve 6000 év előtt. Es mégis a tökéletes Ádám már elesett s benne az egész emberi nem. Szónoknak gyermekkorában azt tanitották, hogy az órának minden ketyegésére a pogány emberek ezrenként taszittatnak az örökös szenvedés örvényébe. Ez nem örömüzenet. Majd Isten személyesen emberi testet ölt, hogy az emberiséget megmentse, de ezt csak 4000 esztendő után teszi. Ekkor is Őt az emberek megölik s Ő a

mindenség trónjára ül itélni elevenek és holtak fölött és elküldi az ő Lelkét, hogy az üdvözités munkáját befejezze. S két ezer év után az emberek milliói még mind nem tudnak róla, sőt a kik tudnak, azok is nagyobb részben elvesznek. Ez sem örömüzenet.

A mi evangeliumunk nincs egy könyvbe zárva. Jött az a Confucius, Sakya-Muni, Zoroaster szájából is, nem pedig csak a profétákéból és a Jézuséból. Vallás csak egy van és ez azoké, a kik törekednek Isten után, ki egyikünktől sincs távol. Minden igazság isteni kijelentés. Ezeknek az összege egy soha be nem fejezhető Biblia, hanem minden új igazságnál elmondhatjuk Kepler szavait: Isten, utánad ismét átgondolom a te gondolataidat. A bebizonyitott igazság örömizenet s enélkül Istennek egy gyermeke sincs, nem volt és nem lesz. Ott van Isten Indiában, Chinában és mindenütt, az észnek mint igazság a szivnek mint szeretet, a jellemnek mint igazságosság. Ebben az evangeliumban Isten nemcsak végetlen hatalom, hanem végetlen szeretet és szivén hordozza minden gyermekét. Isten és ember között sohasem volt olyan ür, melyet csak természet fölötti módon lehet áthidalni. Az ember ez evangeliumban nem lefelé halad a tökéletesnek teremtett Ádámtól, hanem fölfelé attól az embertől, ki kezdetben nagyon közel állott az állathoz. Az ember nem esett el, hanem folytonsoan halad fölfelé az idők végtelenségén keresztül. A messzi történelem előtti időkben az ember önfeláldozással teremtette a mai világ alapját s haladásában oly magaslatokra jutott, mint Homeros, Sokrates, Aristoteles, Plato, Vergilius, Dante, Goethe, Shakspere vagy Confucius Zoroaster, Sakya-Muni és mindenek fölött Jezus, Istennek fia, az emberi haladás legfelsőbb foka. S mi lesz tovább!? Ez evangelium. Most Istennek fiai vagyunk s minden országban vannak, kik ezt tudják, saját maguknak urai és szeretettel tekintenek az égre és testvéreikre. Nem költ-e fel szent érzelmet ez evangelium mindnyájunkban, hogy ne legyünk megelégedve, mig el nem terjedett minden országban, minden nemzetnél, minden városban és kunyhóban?!

Ez evangelium szerint Isten nem csak a Jézusban testesül meg, hanem többé-kevésbbé minden emberben. Igy az emberek többsége előtt nincs elzárva az üdvözülhetés útja. Az egyéni jellem nem csak feltétele az üdvözülésnek, hanem maga az üdvözülés. Más poklot és más menyországot nem ismerünk. „Oh barátaim és társaim a hitben," igy végzi beszédét a szónok, „hogy észszerüen tudjunk hinni a kijelentésről, Istenről, emberről, Jézusról, és hivatásunkról ilyen evangeliumot, nem kell-e éreznünk homlokunkon Isten ujját, mely mindnyájunkat isteni felszentelés kenetével lát el? Tegyünk tehát fogadást Istennek és egymásnak, hogy mig az emberek sötétségben tévelyegnek, nem ismerve Istent, és nem ismerve saját magukat, elhullva egy elhalva körülöttünk, nem nyugszunk mindaddig, mig nem lesz elterjedve Istennek e valódi evangeliuma északtól délig és kelettől nyugatig."

A következő napon hivatalos tanácskozás volt, melyen Eaton B. Dorman a gyülést megnyitván az évi jelentések olvastattak fel. Ebből megemlitjük, hogy 30 év alatt, mióta az unitáriusok szervez-

kedtek, 150 egyházközség, igen sok helyi és általános érdekü intézmény és társaság alapittatott, melyek mind nagyobb és nagyobb mértékben segitik elő a vallásos élet fejlődését és az unitárius vallás terjedését, ugy hogy mig 30 év előtt az Unitárius Társaság csak egy magán intézmény volt, ma már az államnak egyik fontos testülete. Valóban bámulatos amerikai hitrokonaink szervező ereje, mely minden érdeket megtalál, mely az egyeseket a testülethez kötheti s igy az egyházi életet folytonos tevékenységben tartja. A kicsinyek gondját, vasárnapi iskolák, a nagyobbakét vallásos társulatok veszik fel, melyek az állam egész területet behálozzák, sőt Magyarországot és Japánt is érintik. Intézményeik legnagyobb része természetesen független, sőt igen sok másokat is segit, mégis az Unitárius Társaság 150 ezer dollárt költ évenként az új és gyengébb intézmények segitésére.

Az angolországi unitáriusoknak Herford Brooke londoni lelkész volt a képviselője, ki egy beszédben az angolhoni unitáriusok kilátásairól beszélt. E tárgy mondá két elválaszthatatlan dolog. Vehetjük e kérdést ugy, mint unitárius gondolkozási irányt és vehetjük ugy, mint unitárius külső intézményt, mely egyházi szervezetben és külön unitárius istentiszteletben nyilvánul. A mi az az unitárius kilátást, mint unitárius gondolkozási irányt illeti, egyetlen egyháznak sincsenek olyan kilátásai Nagy-Brittániában, mint az unitáriusnak. Az a szabad gondolkozás, melyért az unitarizmus fennáll, már csaknem egész Angliában kezd általánossá lenni s habár különböző nevek alatt, már meghóditotta az egész angol birodalmat. Ma már senki sem vitatkozik a háromságról, hanem csak Istenről, az orthodox egyházak sem hirdetik a trinitást, hanem Istennek Atyaságát. A hol régen azt hirdették, hogy az ember természeténél fogva bünös, ma csak azt mondják, hogy az ember bünös. Hol régen azt hangsulyozták, hogy hányan kárhoznak el, most azt hangsulyozzák, hogy hányan üdvözülnek. Az örökös kinzás hite pedig ma már egészen eltünt Angliából.

A Jézus természetére vonatkozólag, hol a régi nézetek még leginkább tartják magukat, legalább annyira engednek, hogy jogosnak ismerik el azok nézetét is, kik őt tisztán embernek tartják. A bibliára nézve éppen a legorthodoxabb helyekről sürgetik az „újabb kritikát“ s a szószerinti ihletettség helyét az emberiesebb gondolkozás foglalta el. Ugyhogy azon nagy reményekre és nagy gondolatokra nézve, melyek a unitarizmussal oly régen vannak kapcsolatban, soha sem volt kedvezőbb kilátás. Azonban a másik tekintet, mely az unitárius egyházat, mint külön egyházi szervezetet illeti, már nem ilyen kecsegtető, minek azonban több természetes oka van. Első ok az, hogy Anglia lassan mozog mindig; másik az, hogy az unitáriusok nem akarnak ugy terjeszkedni, mint más egyházak, sőt ők bármelyik egyházhoz csatlakoznának, ha annak hittételei megegyeznének az övéikkel. Ezeken kivül más okok is közremüködtek az utolsó félszázév alatt. Ilyen az, hogy az állam vallása, az anglikán egyház, jellegét nagyon meg változtatta. Papjai megjavultak s csaknem kivétel nélkül magas miveltségü emberek, kik elvetették az egyház előbbi elfogult álláspontját, s ma bármilyen szabadon gondolkozó embert

sem zárnak ki maguk közül. Mindezek mellett is az unitárizmus, bár lassan, terjed. Mióta templomokat épitniök szabad, 1844. óta, templomok épitésére 300 ezer font sterlingnél többet költöttek, mi körülbelöl három és fél millió forint. 40 év alatt 40 új egyházközség keletkezett. Az egyház központjának a Britt és Külföldi Unitárius Társaságnak munkája és jövedelme megnégyszereződött. Különösen mutatja a nagy érdeklődést az egyház iránt az, hogy a világi emberek is hajlandók akárhányszor teljesitni a papi teendőket pl aug. 25-én (95-ben) Londonnak 22 unitárius temploma közül 9-ben prédikált világi ember,

Minket igen közelről érdekel a gyülés lefolyásának az a része, mely velünk foglalkozik. Miután felolvastatott az egyházi főtanácsnak a bölöni zsinatról kelt átirata, Lyon H. Vilmos lelkész, ki zsinati gyüléseinken is jelen volt, felkéretett, hogy személyes tapasztalatait adja elő a Conferentiának. Lyon lelkész a következőket mondotta:

„Nagy és váratlan öröm volt reám nézve, hogy a Duna mellékén lefelé tett utamban jelen lehettem magyar testvéreink negyedéves zsinatán. Sajnálom, hogy még azon ékesen szóló izenet után is, melyet az unitáriusok három nagy testületének másodikától kaptak, nem hallhatnak személyes izenetet a harmadiktól és még messzebb levőtől. Ha egy magyarnak ékesen szóló nyelvével rendelkezném, mely, ugy hiszem, minden nemzetek között a legékesebben szóló nyelv, még akkor sem tolmácsolhatnám azt a melegséget, bőkezüséget, azt a nemességet és vendégszeretetet, melylyel a mi magyar barátaink elhalmozták az angol unitáriusokat az önök képviselője személyében. Ismert dolog, hogy ők annyira el vannak választva mind az angol, mind az amerikai unitáriusoktól, hogy ha alkalmuk van kiönteni rokon érzésüket, azt a legékesebb nyelven teszik, a melyet csak használhatnak. Azt hiszem, hogy mig élek sohasem fogom elfelejteni a férfiak és asszonyok arczát, melyeket azon a nagy gyülésen láttam.

Sőt többre-többre volna szükségem, mint az ők ékesszólásuk, hogy kellő kifejezést adhassak csudálatomnak, melyet érzek az ők egyenességük, hüségük bátorságuk és kitartásuk felett, melylyel megállottak a hit mellett, melyet nekik a reformatió adott. Mig a nemesség és tanult osztály eltürte, hogy templomaik bezárassanak és hitük megsemmisittessék, ezek a földmives emberek megtartottak legalább 100 egyházközséget és 65 ezer derék és kitartó unitáriust. És ezt olyan üldöztetések között tették, melyekről önöknek alig lehet fogalmuk.

Kérem önöket, hogy küldessék nekik a következő izenet:

Az unitárius és más keresztény egyházak nemzeti conferentiája Amerika egyesült államaiból, Columbia tartományból Washingtonból, a magyar unitáriusok zsinati főtanácsának üdvözlettel: Jóllehet tér és nyelv elválaszt minket Önöktől, jólesik nekünk közel éreznünk Önöket közös hitünk és a szabadságnak közös szeretete által. Értesültünk az önök hüségükről kisértéseik és megpróbáltatásaik között s Önökkel együtt örvendünk a szabadságnak, melyet megnyertek. Az a kötelék, mely minket már is egyesit, hozzon minket

még közelebb a hitnek védésére és terjesztésére, mely mindkettőnk előtt oly kedves!?

Ez izenetet egyhangulag elfogadták. Ezután még más határozatokat is hoztak, igy pl. az örmény zavargásokra vonatkozólag az angol kormány eljárásával való rokonszenvüknek adtak kifejezést, azonban ezek minket kevésbbé érdekelvén, mellőzzük. A conferentia többi része, a mi gyüléseinktől különbözőleg, felolvasások és vitatkozások tartására fordittatott, melyekben a legfontosabb theologiai, egyházi, társadalmi és nevelési kérdések kerültek szönyegre. A conferentián 405 jogositott képviselő vett részt, mig az összes résztvevők száma meghaladta az 1500-at.

Gálfy Lőrincz.

Tanügyi Szemle.

(Az 1895. évi közoktatásügyi mozgalmak.)

Az új év kezdetén tanulságos eredménynyel jár az 1895. évi közoktatásügyi mozgalmak rövid áttekintése. Természetes azonban, hogy ez áttekintés épen csak a legfőbb mozgalmakra terjedhet ki s azok között is első sorban csak azokra, melyek a felekezeti tanügygyel egy vagy más okon összefüggésben állanak.

Ez az áttekintés a közoktatásügy általános nemzeti s culturalis érdekén és fontosságán kívül ez évben még azért a nagy nemzeti ünnepélyért is tanulságos eredménynyel járhat, melyre a magyar nemzet egyeteme jelen évben készül. Ez a milleniumi ünnep a magyar nemzet anyagi és szellemi munkájának, értelmi, érzelmi és akarati élete összes productumainak kiállítása lesz. Erre a kiállításra, melyet nem a hiú fitogtatás, hanem a nemzeti erő s rátermettség tudata rendez, az egész nemzet lázas sietséggel készül. Természetes tehát, hogy a közoktatásügyi kormány sem maradhat hátra e munkában. E különös alkalom áttekintésünknek nagyobb érdeket kölcsönözhet.

A múlt év elején a tanügyi kormány megváltozott. Eötvös Lóránd br. vallás- és közoktatásügyi minister helyébe január 15-én Wlassics Gyula dr. budapesti egyetemi tanár lépett. Eötvös báró főleg a közép- és felsőoktatás kérdéseivel foglalkozott; azok bajainak, hiányainak elenyésztetésére szentelte rövid ideig tartott ministeri munkásságát. Figyelmét különösen a tanárképzés javításának kérdése foglalta le s ezt a kérdést egy internatus előkészítésével gyakorlati úton igyekezett megoldani. A budgetet rövid ministersége alatt tetemesen emelte.

Dr. Wlassics eddig elé a jogi irodalom terén működött. Kitünő tanár, nagy tudós, kinek a jogi szakirodalom terén kitünő művei vannak. Ismeri a közoktatás egész rendszerét minden ágában s e nemű működésétől nagy sikereket várhatunk. Embere úgy a tollnak, mint az élőszóval való előadásnak. Figyelmét kiterjeszti a tanügy minden ágára. Gyorsan akar alkotni, teremteni. Lázas sietséggel, rövid idő alatt sokat, nagyot. Mindjárt hivatalba lépte után elmondotta programmbeszédjét a közoktatásügyi budget tárgyalásánál. Az ekkor kifejezett irányelvek adják a mai oktatásügyi kormány működésének lényegét. Hangsúlyozza, hogy ő inkább a közoktatásügygyel kiván foglalkozni, mert az egyházpolitikai viták talán kelleténél inkább elvonták erről a figyelmet és érdeklődést. A népoktatás államosítását nem tartja időszerűnek, mert nincs elég pénz erre, aztán meg a fele-

kezeti érzékenységet is kimélni kell. De szükséges a népoktatási törvény revisioja, reformálandó a tanítóképzés, államosítani kivánja a tanítóképesitést. Hézagos a tanfelügyelői intézmény, tarthatatlan a polgári iskola jelen helyzete. A felsőoktatásnál a német egyetemi typus barátja. A harmadik egyetem kérdése nem időszerű szükséglet; hanem e helyett a meglevőket fel kell szerelni minden tekintetben a követelményeknek megfelelően s emelni kell az egyetemi tanári állást.

A középoktatásra nézve az egységes középiskola ügye az első, mert a jövő ezé az iskoláé. Az időszerű javitások közűl különösen hármat emel ki: a *túlterhelést* admministrativ úton akarja orvosolni; erősíteni ohajtja a tantervben a *nemzeti elemet,* szükségesnek tartja a *görög pótló tanterv* reformját.

Foglalkozik a *tanárhiány és a tanárképzés* kérdésével; az elméleti szakképzést kifogástalannak tartja, csak a gyakorlati kérdés reformálandó s e czél elérésére való a tervbe vett internatus. A *közoktatási tanácsról,* melyet Eötvös teloszlatni készűlt, is megemlékezik: visszaállítja azt, de reformálva, *a tankönyvbirálatot* kiveszi a tanács kezéből. Ezek Wlassics dr. közoktatásűgyi minister programmbeszédének lényegesebb pontjai.

Az utolsóval kapcsolatban megemlitjük, hogy a nyári szünidők alatt a vallás- és közoktatásűgyi ministeriumban egy fontos újítás történt, t. i. új *ügy- és személyzetbeosztás.* Ebből különösen fontos ránk nézve az, hogy a közoktatási tanács ezentúl az elnökség hatáskörébe tartozik, a tanárképzés pedig, mely eddig a III. űgyosztályba, az egyetemekhez tartozott, most a középiskolai űgyosztályba (most az V.) tétetett át.

Az 1883. évi középiskolai törvény a községi és felekezeti s különösen a protestáns középiskolák részére anyagi segélyt tesz lehetővé. E törvény hozatalának indító oka az a tapasztalat lehetett, hogy hosszú és dicső múlttal biró s fontos culturalis czélokat szolgáló prot. intézetek főhatóságai szűk anyagi helyzetüknél fogva nem áldozhattak az intézetek fenntartására annyit, hogy az állami intézetekkel kiállhassák a versenyt. E törvény után aztán a felekezetek, kivéve a nem magyar ajkúakat, egymásután járúltak az állam liberalitásához s ez nem is késett segélyeivel a nem állami intézetek roskatag, szűk épűleteinek jókarba helyezéséhez hozzá járúlni. Ezen a czímen az állam milliókat költött s költ ma is részint új iskola épűletekre, részint rendkívüli segély czimén a felekezeti iskolák tanárai fizetésének emelésére részint pedig állandó évi segély fejében. Sőt arra is vannak esetek, hogy már régebben megkötött szerződéseket megújítanak felek. intézetek, kérvén az állami segély felemelését, mert különben nem tarthatnak lépést a rohamos fejlődésben s nem teljesíthetik azon követelményeket, melyeket e rohamos fejlődés magával hoz. E szerződésekben különösen ki van kötve az állam részéről, hogy az intézet épűlet és fölszerelés tekintetében kifogás alá ne eshessék, de ez előtt a szerződés megkötésénél a minister megbizottai nem igen néztek arra, hogy a tanároknak mennyi a fizetésük. Most már e tekintetben is örvendetes javúlások álltak be. Pl. Eötvös br. egy szerződés kész tervezetét megváltoztatta csak azért, hogy a

tanároknak az állami tanárokéval teljesen egyenlő fizetést, lakáspénzt s korpótlékot biztosítson.

Hogy az államnak a felekezeti középiskolák fentartására adott segélye évről-évre nő, arra nézve a közoktatásügyi ministerium 1896. évre szóló költségvetési javaslatának, a mely az előző évvel szemben 134806 frt. emelkedést mutat, nehány adatát említjük fel s csak azon iskolákat, melyek nagyobb segélyt kapnak, mint főgymnasiumunk:

		1895.	**1896.**
Csurgói ev. ref.	főgymn.	10600	10600
Eperjesi ág. ev.	„	11000	12000
Hódmezővásárhelyi ev. ref.	„	8000	12000
Kolozsvári unitar.	„	8700	10000
Máramarosszigeti ev. ref.	„	10000	11000
Miskolczi ev. ref.	„	10000	11000
Nyiregyházai ág. ev.	„	11000	12000
Pápai ev. ref.	„	8000	16000
Rimaszombati prot.	„	11000	12000
Rozsnyói ág. ev.	„	11000	12000
Selmeczbányai ág. ev.	„	11000	12000
Sepsiszentgyörgyi ev. ref.	„	12000	12000
Soproni ág. ev.	„	11400	11400
Zilahi ev. ref.	„	11000	12000

Közlünk egy nehány adatot a múlt évben az állam s különböző iskola fentartó hatóságok között kötött szerződésekből. A közoktatásügyi minister s a dunántúli ág. ev. egyházkerület közt a *soproni ág. ev. főgymn.* állami segélyezése ügyében kötött szerződést általában mintaszerűnek tekintik. A tanárok fizetésére vonatkozó 4. pont szerint négy tanár kap 1200, négy 1400, négy 1600 frt. évi törzsfizetést, 250 frt. lakáspénzt, 100 frt. ötödéves pótlékot, görögpótló tanfolyam ellátására h. tanár 1120, vallástanár 800, tornatanár 500 és énektanár 200 frtot. Az állami segély 11440 frtot tesz.

A *miskolczi ev. ref.* főgymn. új épületére kap 80000 frt. állami segélyt. Az évi segélyt Eötvös br. 15000 frtra emelte azzal a kikötéssel, hogy a tanárok közül négy 1200, négy 1300, egy 1400, egy 1600 és kettő 1800 frt. fizetést kapjon s a lakbér 240 frtra emeltessék.

A *székelyudvarhelyi ev. ref.* főgymn. évi szükséglete 41000 frt; ebből az állam ad 16000 frtot. 13 tanár közül négy 1600, négy 1400, öt 1200 frt. törzsfizetést kap. Lakáspénz 250, quinquennium 100 frt. A fizetés szerződésileg van kikötve.

Az eperjesi ág. ev. főgymn. állami segély iránti szerződését megújította, kérve a segély felemelését. Segély 17000 frt; négy tanár kap 1200, négy 1400, négy 1600 frt törzsfizetést, 250 lakáspénzt, 100 frt. quinquenniumot.

A *hódmezővásárhelyi ev. ref.* főgymn. újjáépítéséhez az állam ad 60000 frtot, fentartásához 13000 frt. évi segélyt. A tanárok fizetésének javítására a múlt évre 8000 frtot utalványozott. Igazgató

fizetése 1600, korpótlék 600, lakáspénz 300, ig. tiszteletdíj 100 frt. Három tanár törzsfizetése, korpótléka, lakásbére 2250, négy tanáré 1600, háromé 1450.

Megemlítjük még, hogy a tiszáninneni ev. ref. egyházkerület közgyűlése a *sárospataki ev. ref.* akadémiai és gymn. tanárok fizetését 1895. január 1-től felemelte. Meghatároz 100 frt. ötöd éves korpótlékot, még pedig idősebb tanárok részére visszamenőleg számítva egyszerre négy korpótlékig. Ily módon 6 akad. s 6 gymn. tanár fizetése 400 frttal 2000, illetőleg 1800-ra, két akad. s egy gymn. tanáré 300 frttal 1900, ill. 1700-ra, két akad, s egy gymn. tanáré 100 frttal 1500, ill. 1300-ra emelkedett. Ig. tiszteletdíj 400 frt, iskola orvosé 1000 frt. (A tanulókat, tanárokat, azok családját, iskolaszolgákat ingyen kezeli.) A nyugtákra a bélyeget a főiskola pénztára szolgáltatja.

A felekezeti oktatásügy múlt évi történetében különösen két nagyobb fontosságú eseményt említünk fel. Egyik a kolozsvári ev. ref. theologiai facultás megnyitása, melyről a Keresztény Magvető olvasói már e lapok hasábjain is értesűltek. Másik az, hogy a tiszántúli ev. ref. egyházkerület a hatósága alatt álló középiskolák számára egy tankerületi főigazgatói állást szervezett s arra Joó István debreczeni képezdei igazgatót nevezte ki. Futólag megemlítem, hogy a főigazgató részére kidolgozott szabályzattal szemben a Debr. Prot. Lap a közoktatási minist[illegible] főigazgatók részére kiadott s az autonom érdekek s jogok iránt kellő figyelemmel szerkesztett útasitásokat ajánlja.

A tanűgy oltárára tett áldozatok közül is lehetetlen egy nehányat meg nem említenem. Semsey Andor, ki már annyit áldozott a magyar tudomány érdekében, ez évben megint egy szép alapítványt tett. A fiatal tudósokat támogatja, hogy nehány évig egészen a tudománynak élhessenek. 1895. sept. 1-től három olyan fiatal tudósnak, kik főiskolai tanulmányaikat befejezték s már diplomát nyertek, egyenként évi 2000 frtot ad mindaddig, még egész odaadással tudományukkal foglalkoznak s más tényleges alkalmazást nem vállalnak. Ez intézkedése czélja, „a tudós képzése legszorosabban függ össze a tanárképzéssel“ s azért még 5000 frtot ad azzal a rendeltetéssel, hogy abból az alakulóban levő br. Eötvös József-collegium könyvtárának alapja épüljön fel. A győri püspök 40000 frton tanitóképzőt építtetett. Mészáros Károly 40000 frtos alapítványt tett a Ferencz József intézet számára. Hermann Gusztáv lőcsei kereskedő 20000 frtot adott a lőcsei iskolának stb.

A közoktatásűgyi kormány munkásságát felsorolni hosszas volna. A cultusminiszter a „törhetlen kötelességérzet s igazi lelkesedés“ jelszóval kezdette munkásságát, s jelszavával — bátran állithatni — [illegible] élt vissza. A rendeleteknek, intézkedéseknek egész tömege bizonyítja ezt. Csak egy pár. minket közelebbről érdeklő rendeletéről emlékezünk meg. Egyik rendkívül fontos rendelete az, melyben a nőket az egyetem bölcsészeti, orvosi és gyógyszerészi facultására bocsátja. A nőnevelés kérdése már régi. A művelt nyugat e tekintetben elég példát szolgáltat. A ministeri rendelet kifejti, hogy a megváltozott társadalmi viszonyok következtében ma már a nő is kénytelen a létért való

küzdelemben részt venni. Maga az állam is alkalmaz nőket olyan pályákon, melyeken eddig csak férfiak működtek. Megváltozott a nők munkakörét meghatározó nézet. A kiválóbb tehetségű nőket a tudományos pályáról kizárni igazságtalanság volna Az új felfogás elleni aggodalmak alaptalanok. Igaz, hogy a nő igazi köre a család, de a nők tudományos pályára bocsátása a családi hivatás betöltésében nem akadályozza őket. Mert a jobb kiképzés, a magasabb müveltség csak fokozza a belátást, tapintatot, a gyermeknevelés helyes irányban való vezetését. Az a felfogás pedig, hogy a nők nemalkalmasak tudományos pályákra, nem tekinthető alaposnak. Hiszen a kűlföld erre nézve elég meggyőző példát ad. A nőnek szép munkatere lesz a nő- s gyermekorvosi pálya s különösen a tanári, mert hát a felsőbb leányiskoláknak, a tanítónőkképzőnek s a leánygymnasiumoknak szükségük van és lesz egyetemi képzettségű tanárnőkre.

A nőemancipátionak ilyen gyakorlati úton való megoldása, vagy a megoldás megkisértése a nyugatot is foglalkoztatja s még fokozottabb mértékben. Dr. Bosse porosz közoktatásűgyi minister pl. elismeri azon törekvés jogosúltságát, mely a nők nevelésének új irányt akar adni. De felfogásában mégis egy kissé conservativ. Igaz, hogy a háztartásban fogja feltalálni ezután is a nők nagyobb része igazi hivatását s hogy a leánygymnasiumok nem fogják eszközölni a német nép szellemének átalakítását. De már azt a felfogását nem fogadhatjuk el, hogy a nők természetöknél fog[illegible] tanulhatnak annyit, mint a menynyit tudományos pályákra készülő férfiaknak tanulniok kell. S ha felfogásával azt a nézetet akarja támogatni, hogy a férfiak agyának átlagos súlya mindig meghaladja a nőkét, úgy jár, mint az a természettudós, kinek agya e tételének világos czáfolatára nem ütötte meg a nők számára átlagul felállított súlyt.

Különben a nőnevelés e fentebb vázolt kérdésével szorosan összefügg az a mozgalom, a mely Budapesten leánygymnasium alapítására megindult. Az ügyet az országos nőképző egyesület tette magáévá s a tanügy férfiaiból bizottságot kért föl az ügy szervezésére, melynek élén Beöthy Zsolt áll.

Szorosan a milleniumi ünnepélyekkel van kapcsolatban br. Eötvös volt közoktatásügyi ministernek az az intézvénye, a mely szerint az intézetek felhívatnak, hogy a millenium alkalmából történetüket közöljék s egyéb tekintetben is tartalmasak legyenek, „hogy a jövő kor szemlélője és kutatója előtt lehető teljességben tüntessék fel azt, hogy középiskoláink nemzetünk ezeréves fennállásának idejében szellemi és anyagi tekintetben míly állapotban voltak."

Erre Wlassics dr. közoktatásűgyi minister is felhivja a figyel[illegible] A felhivás nem maradt egészen sikertelen. De az eredménynyel ne[illegible]ehetünk minden tekintetben megelégedve. Mi itt a felekezeti iskolákat tartjuk szem előtt. Nem lehetünk megelégedve, mert az 1894/95. isk. év értesítőiben aránylag kevés intézet története jelent meg s másodszor, mert valamelyes egyöntetűséget azokban is hiába keresünk. A történetírók különböző szempontokból dolgoznak s így a tanűgy fejlődésének csak egyik vagy másik oldalát adják teljesen,

részletesen. Némelyek még éppen csak egyes korokat dolgoznak fel. Mentségűl fel lehetne hozni, hogy a felekezeti tanároknak aránylag csekély idő állott rendelkezésükre intézeteik történetének megirására: más felől meg tekintenünk kell arra a körűlményre, hogy több felek. iskolának története már régebben részben vagy egészben megjelent s az ilyen intézetek most már nem íratják meg azt újra.

Erre vonatkozólag a *Prot. Egyh. és Iskolai Lap* 1896. 1. számából közlünk egy nehány adatot A magyarországi 54 prot. középiskola közül részben vagy egészben 16 magyar nyelvű írta meg történetét. Az összes magyarországi középiskolák (187) közűl csak 64. *Egészben* közölték az iskola történetét: a budapesti ág. ev., bonyhádi ág. ev., csurgói ev. ref., debreczeni ev. ref., felső lövői ág. ev., mezőtúri ev. ref., nyiregyházi ág. ev., szarvasi ág. ev., szászvárosi ev. ref., székelyudvarhelyi ev. ref. főgymn. értesítői. Csak *részben* a következők: a pápai ev. ref., kúnszentmiklósi ev. ref., rimaszombati `egy. prot., sárospataki ev. ref., soproni ág. ev., eperjesi ág. ev. gymn Az erdélyrészi szász középiskolák közűl a szászrégeni és beszte czei.

A debreczeni ev. ref. főgymn. tanárkara 10 tanárra bizta a történet megírását, a székelyudvarhelyi ev. ref. főgymn. 3 tanárra, a bonyhádi ág. ev. 2 tanárra.

Kűlső terjedelemre nézve: a debreczeni 427 l., a székelyudvarhelyi 246 l., a szarvasi 197 l., a csurgói 185 l., a nyiregyházi 169 l., a bonyhádi 182 l., a budapesti ág. ev. 100 l., a mezőtúri 77 l., pápai 65 l., felső-lövői 63 l., kunszentmiklósi 57 l., sárospataki 48 l., szászvárosi 36 l., eperjesi 27 l., soproni 13 l.

A vallás- és közoktatásűgyi minister a milleniumi ünnepélyekkel kapcsolatban országos tornaversenyt tervez. Örömmel vesszük e hírt, mert az által az ífjuság egy részének alkalma nyílik a kiállitás megtekintésére. S azt hisszük, hogy a nemzeti nevelés szempontjából egy ilyen alkalom sokkal hatásosabb, mint a tantervnek a nemzeti nevelést czélzó minden kisérlete. E tornaverseny módozatainak megállításával sűrűn foglalkoznak tanügyi lapok és közlönyök s az *Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny* 1895. 1. száma közli dr. Klamariktól az ezeréves országos kiállítás testgyakorlati részének tervvázlatát, melyre ez alkalommal csak figyelmeztetünk. A testi nevelés kitűnő módjai, a kerületi tornaversenyek ez évben is megtartattak junius hó elején Győrött, Beszterczebányán, Debreczenben és Nagyváradon. Három-három tankerűlet volt egy versenyre útalva. Győrre a győri, pozsonyi, székesfehérvári, Beszterczebányára a beszterczebányai, budapesti, budapestvidéki, Debreczenre a debreczeni, kassai, szegedi, Nagyváradra a nagyváradi, kolozsvári, nagyszebeni tankerűletek.

A közoktatási kormánynak még csak egy rendeletéről akarunk röviden megemlékezni, a mely a középiskolai növendékek előadóképességének fokozásáról szól (1895. oct. 8 54301. sz.). A minister a tankerületi főigazgatók, ministeri biztosok s kormányképviselők jelentéseiből azt látja, hogy az érettségi vizsgálatra álló ífjak nem

rendelkeznek az előadó képességnek azon mértékével, „melyet nyolcz évi középiskolai tanulmány után méltán el lehet várni.“ A minister e fogyatékosság okait különösen két körűlménynek tulajdonítja. Egyik a helytelen kérdezési mód, az u. n. szájbaadás az érettségi vizsgálaton, másik „az egész középiskolai tanfolyam tanítói eljárása.“ Az előadó képesség fokozására különösen alkalmas a nyelv- és irodalom tanításnál az olvasmányok szabatos elmondása, a történelem narrativ természete, nemkülönben a természettudományok, végűl különösen az önképzőkörök, melyeknek feladata az, hogy a tanulókat a szabad előadásra s a bátor fellépésre szoktassák.

E rendeletet szakközlönyök megbeszélték. Felhozták és nem ok nélkűl, hogy az érettségi vizsgálatnál első sorban a tanuló gondolkodó képessége jöhet tekintetbe, azután ismeretének terjedelme s csak harmad sorban előadó képessége. Nagy és képzett embereknél is különös tehetség számba megy, ha felvetett kérdésekről folyékonyan s lehető szép formában tudnak beszélni Mennyivel kevésbé fog ez 18—19 éves fiatal embereknél sikerűlni. Időt kell tehát adnunk a tanulóknak, hogy a kérdést jól átgondolhassák, gondolataikat rendezhessék s így szép formában előadhassák.

Ezek a mozzanatok az oktatásűgyi kormány munkásságáról és a felekezetek tanűgyi törekvéseiről korán sem adnak teljes képet. Csak épen vázlatok ezek, melyek azonban a teljes képre következtetni engednek. De ez alkalommal legyen elég ennyi. Azonban a kormánynak a felekezeti tanintézetek iránti jóakaró pártfogását látva, lehetetlen a ténynek egyszerű constatálásával beérnünk. Lehetetlen közönyösen s érdek nélkűl néznünk azt a nehéz harczot, melyet a felekezeti iskolák szegényebb anyagi helyzetükben az államiakkal harczolnak, hogy azokkal a rohamos fejlődésben lépést tarthassanak. A haladás érdekében még autonom jogaikból is áldoznak fel, csakhogy fenntarthassák dicső multú s nagy hivatású iskoláikat. Mert a tanűgy terén is haladás a jelszó s a megállás már hátramaradás. S a harczban az erősebb letiporja a gyöngébbet. Ezért nem szabad megmaradnunk a régi mellett: ezért kell elfogadnunk az új irányok jelszavait. Mert nem zárkozhatunk el a kor hatásai elől, ha élni akarunk.

Ám ha akarjuk az életet, annak ezközeit is akarnunk kell. A többi felekezetek is sűrűn keresik fel kérelmeikkel a segélyezés iránt a közoktatásűgyi kormányt S hogy a kormánynak ez a liberalis segélynyujtása minő eredményekre fog vezetni a jövőben, nem nagyon nehéz sejteni. Korunk közoktatásűgyi politikája az állami iskola eszméje felé hajlik. A minister programmbeszédjében pl. a népiskola államosítását nem tartja ugyan időszerünek, de az eszme már fel van vetve. S az addig fogja foglalkoztatni az elméket, mig azok általában a tanűgy államosítására jutnak. Az általános áramlatnak ez irányát nem nehéz a jelenségekből észrevenni. A nemzeti politika magasabb szempontjai és általánosabb érdekei talán kényszerítőleg hozzák magukkal ez irányt. A hazának, a nemzetnek, e magasabb egységeknek érdekei mindenesetre első sorban irányadók s szem előtt tartandók. És az egyház, mint kisebb egység, mint alá-

rendelt szervi része, csak az előbb jelölt irány keretében érvényesítheti igényeit. Ez természetes s nincs benne semmi kifogásolni való.

Van azonban egy általános megjegyzésünk, melyet nem hallgathatunk el. Tapasztaljuk, észleljük a rendszabályokkal és utasitásokkal túltömött tanmódszer egyformásitó, nivellirozó hatását. Ez a tanmódszer a formalis képzést czélzó tanár egyéni, intuitiv módszerének nem biztosít szabad tért. Természetes, hogy a növendéken is meglátszik az az értelmi uniformis. Nevel ugyan az állami iskola mívelt, képzett embereket, de ezekből hiányzik az egyházi hozzátartozás élénk érzete, a mely csodákat mivelhet. Igazolásúl hivatkozhatom a Zsukiak, Augustinovicsok, Berdék példájára. S éppen ez az, a miért mi oly féltékenyen őrizzük a nevelésügy terén is antonom jogainkat a nemzeti közoktatásügy általános irányától meghatározott korlátok között.

Dr. Gál Kelemen.

Párisi levél.

(Visszaemlékezés 1895-re.)

Páris, 1896. jan.

Szerkesztő Ur!

Az év, mely letünt, különféle benyomásokat, vigasztaló és elszomoritó emlékeket, csalódásokat és reményeket hagyott hátra. Koránt sem mondom, hogy ez kivételes dolog. Igy van ez mindenik évvel, legfennebb csak fokozati különbségről lehet szó. Mindazonáltal a folytonos hányatás közt is a haladás tagadhatatlanul folytatódik. A visszaesések csak látszólagosak vagy pillanatnyiak De nem szándékozom az emberiség haladásáról bölcselkedni, hanem csak egy nehány, a protestantismusra vonatkozó tényt akarok felemliteni.

A lefolyt év a sértegetések, gyalázkodások és erőszakosságok sorozata a protestantizmus ellen Francziaországban, ugy hogy az a türelmetlenség legrosszabb napjaira emlékeztet. Nemcsak hogy megtámadták és gyalázták a protestantismust, mint ellenséget a politika emberei, hanem Párisban rendszeres hadjáratot inditottak ellenük a népszámara rendezett felovasások vezetői. A protestánsokat ugy tüntették fel, mint a katholicusok üldözőit. Bizonyos, hogy ily vád nem nagy kárt tett a protestansoknak. De egy összejövetelen, mely az iskolák negyedében tartatott, oly arczátlan támadást intéztek ellenük, mely más időben még veszélylyel is járhatott volna. Azt mondták, hogy a protestansok idegenek, kik Francziaországba bétolakodtak. E nyilvános vádakat nem lehetett elhallgatni, hanem le kellett szállitni. Természetes, hogy azokat történelmi adatok nem támogatják, de a tudatlan és hiszékeny tömeget könnyen vezethették volna összeütközésre S bizonyos mértékben keltettek is a protestánsok ellen gyülölséget. Ime egy nehány érv, melyet a protestans ellenes szónokok az összejöveteleken használtak. „A politikai pártok a vallások, a dolgot alapjában véve, a fajok. A köztársasági párt a protestansok és a protestánsok angolok, a mikor nem németek. A bizonyiték: hogy protestansok nincsenek a falvakban, hanem csak a városokban és hogy a reformatio csak az angolok által egykor megszállott vidékeken fogamzott meg. . .“ Világos, hogy ez teljesen tájékozatlan beszéd. Igy csak azok beszélhetnek, a kik nem tudják, hogy Poitou a protestansok nagy számát foglalja magában, a kik mint földmivelő nép az ő szülőföldjükhöz vannak kötve, és a kiknek semmi közük sem az angolokkal, sem a németekkel. És ily történelmi bizonyitékok után, hogy annál nagyobb hatást tegyenek a hallgatóságra, azt muto-

gatták, hogy a protestansok minden magasabb hivatalt és helyet lefoglaltak maguknak s hogy a katholikusokat üldözik. Igy tehát hatszázötvenezer protestáns, ennyit számlál Francziaország, üldözője harminczuyolczmillió katholikusnak. Ennél nagyobb tudatlanság és esztelenség nem képzelhető.

Sőt annyira mentek, hogy azt állitották, hogy az 1789-iki forradalom angol és protestáns mozgalom volt. Íme az emberek, kik azt se tudják, hogy a protestansoknak a 18-ik száz évben Francziaországban nem volt polgárjoguk. Azt lehetne mondani, hogy az ily támadások nem sokat ártanak a franczia protestantizmusnak. Ez igaz bizonyos pontig. De az utóbbi három hónapban, az év vége felé sajtójuk is erősen dolgozott a protestansok ellen. Szerencsére erkölcseink olyanok, hogy nem lehet félni, hogy az ilyen támadásoknak további következményei lennének. Ma már az egész dolog lecsendesült. Az idő megteszi a maga munkáját. S a mi történt csak a lefolyt évnek szomoru emléke.

Jó emlék a franczia protestantismusra nézve a különböző pártoknak egymáshoz való közeledése. A szabadelvüeknek nimes-i ajánlatait az egyházközségek tanácsai most már mind elfogadták, habár némely orthodox gyülekezet bizonyos feltételek mellett. S a Lyonban tartandó egyetemes gyüléstől sok jót várhatunk. Az orthodoxok lapjai is örömmel irnak a lehető kibékülésről. Az egyik azt irta: „Kivánjuk a közeledés szabadságát. A megoldás nem a lelkiismereten való zsarnokság, hanem az a mód, mely nyitva hagyja a tért az egyéni szabadságnak.“

A legfőbb nehézséget kétségtelen theologiai kérdések fogják okozni. De az orthodoxok „uj iskolája“ ebben is némi engedékenységet mutat. S ez mindenesetre egyik jó emléke a mult évnek.

Az örvendetes dolgok közzé tartozik az a mozgalom, mely Francziaország nyugati részében ment végbe. A saintes i régi püspöki megye katholikus népessége közt ellenállhatatlan felbuzdulás mutatkozik a protestantismus iránt. Egy nagyon értelmes gyülekezetében csaknem az egész nép átment a protestantizmusra. És ez a mozgalom egyik helyről a másikra terjed. Robert, ponsi lelkész, Charente és Alsó Charente megyékben mintegy tiz helységben szervezett istentisztelettartást, régi társával, Bonhomme-al, ki az evangelium missionariussa lett és a ki nagyon hatékonyan működik. E mozgalom tartósnak igérkezik az egykor protestans vidéken. Tényleg a 16-ik századévben a protestansoknak itt mintegy száz helyen volt egyházuk, honnan a katholicizmus egészen eltünt. A XIV. Lajos alatti üldözések kiirtották a protestantizmust. Most ugy látszik, hogy a mult emléke száll fel a jelen nemzedék szivébe. Három éve, hogy Robert lelkész munkáját megkezdette, melyet most egy füzetben ir le. Egy párthoz sem akar csatlakozni, hanem a pártoktól független lenni. Nem tartja előnyösnek az egyházi kérdések vitatását, melyek a protestantizmust pártokra osztják, hanem csupán az evangeliumot hirdeti. Ezzel nyerte meg Bonhommet is a protestantismusnak.

Van még egy, a mit fel kell jegyezzek, ha nem is a jó emlé-

kek közül való. Az Oratoire-i vitás választás ügyében a vallásügyi minister arra hivta fel a párisi consistoriumot, hogy végül is már nevezzen ki papot az Oratoire i gyülekezet számára. A presbyteri tanács megmaradt a mellett, hogy Robertyt ajánlja, ki több év óta tölti be a második lelkészi állást. December 13-án ült össze a consistorium és hosszas vita után Roberty az első szavazáskor megnyerte a többséget, de az orthodox tagok kifogásolták az eredményt, mire uj szavazás ejtetett meg és Roberty nem neveztetett ki. Senki se érti e két szavazást, melyek közül az első többséget adott a presbyterium jelöltjének, a második pedig kisebbséget. Miért nem fogadták el az első választást érvényesnek? Ez a fogás teljességgel indokolatlan. S a mi még gyülöletesebbé teszi az eljárást, hogy Robertytől nyilatkozatot kivántak a dogma felől és ő kielégitő feleletet adott annyiban, hogy nem hajlandó a középkori theologiához visszaté.ni. Mert Roberty dogmatikai felfogásával talán az orthodoxiához számi tand', de a széleskörü orthodo iához. De az egyházról való felfogásával nagyon eltér az orthoxokétól, nem pártolja a zárt egyházat, mely egy hitvallás szük körébe van szoritva. Bizonyos, hogy az orthodox többség azért nem akarja őt. Az oratoire-i gyülekezet ragaszkodik ahoz, hogy őt ajánlja, mert szereti lelkészét, s nem tudja felfogni a consistorium eljárását. A „Vie nouvelle“ az uj orthodoxok lapja azt irta, hogy: „a párisi consistorium előtt nincs hely a theologiai vizsgálódás, sem pedig a keresztény gondolat szabadsága számára.“

Igy huzódik ez ügy már annyi idő óta, s talán nem is fog megoldatni, mig az egyháztanácsokat ujra nem választják.

CHARRUAUD D.

Felhivás

az unitárius vallásközönség összes hiveihez egyházunkban, nemzeti létünk ezredéves évfordulója alkalmából, a közszükségek fedezésére »Ezeréves emlékalap« czimen egy új alap létesitésére.

Az 1896-dik év, melyet a jó Isten kegyelme nekünk megérnünk engede, mint a honfoglalásnak s nemzeti létünknek ezeredik évfordulója, sokkal nagyobb jelentőségü esemény, hogysem érintetlenül hagyhatná egyetlen egy magyar ember szivét is.

Ezt az évet, mint örömévet, méltóan megünnepelni s maradandó emlékekkel megörökiteni lelkesülve készül az egész ország. A hazafiságnak ezen érlüktetéseiben a mi magyar szivünk is minden bizonynyal részt vesz. De mi ugy véljük, hogy nagy mulasztást követnénk el, ha mint unitáriusok is nem igyekeznénk egyházilag is kifejezést adni e nagy jelentőségü eseményből fakadó örömérzésünknek és lelkesedésünknek.

Ez inditotta E. K. Tanácsunkat mindenek előtt arra, hogy ez évi pünköst első napján mindenik egyházközségünkben millenaris isteni tisztelet tartását rendelte el, hogy azon összes templomainkban hálát

adjunk Istennek hazánk és nemzetünk ezer éves fennállásáért és az Ő szent segedelmét és oltalmát kérjük az új ezer évre.

Ezzel kapcsolatban a hivek figyelmébe ajánlotta, hogy a kiknek Isten erre módot adott, e nagy jelentőségü alkalmat használják fel arra, hogy saját egyházközségükben a magok és családjuk nevét, kapcsolatban az ezeréves évfordulóval, valamely adomány által megörökiteni igyekezzenek.

Tervbe van véve, hogy az országos kiállitás ideje alatt, a melyet a legnagyobb valószinüséggel angol és amerikai hitrokonaink közül is többen meg fognak látogatni, Budapesten a lehetőleg egy nemzetközi unitárius isteni tisztelet és értekezlet tartassék.

A jelen felhivásnak czélja pedig az, hogy ugyancsak nemzeti létünk ezeréves évfordulója alkalmából egyházi közszükségeink fedezésére *„Ezeréves emlékalap“* czimen egy új alapot létesitsünk.

A legnagyobb hálával tartozunk az isteni Gondviselésnek, hogy egyházunknak ugy a multban, mint a jelenben időről-időre egyes kiváló nagy jóltevőket rendelt, a kik egész életök fáradalmainak gyümölcsét kész szivvel tették le az egyház oltárára. Ennek köszönhetjük, hogy nemzeti létünk emez ezeréves évfordulóját, mint vallásfelekezet is örömmel ünnepelhetjük meg. Tekintélyes alapitványaink vannak, a melyeknek áldott gyümölcseit élvezhetjük. De szükségeink is folyton fokozódnak. Mint a gyermek, ha nő, több gondot ad: ugy egyházunknak is fejlődésével, haladásával nagyobbak a szükségei. S ha az új ezer év elébe nem csak mint nemzet, de mint egyház is bizalommal és reménynyel kivánunk tekinteni, őseink, hitbuzgó elődeink erényéről, áldozatkészségéről nekünk sem lehet, nem szabad lemondani.

Hogy legközelebbi szükségeink közül csak egy-kettőre mutassunk rá: itt van első sorban tordai iskolánknak rövid időn történendő átvételével előttünk álló helyreállitása. E tanintézetünket, a mint tudva van, 18 évvel ezelőtt átadtuk volt az államnak, hogy abban egy polgári iskolát állitson fel és rendezzen be, fenntartván magunknak a jogot gondoskodni arról, hogy kapcsolatosan a megfelelő osztályokban a tanulók gymnasiumi oktatásban részesüljenek. Az 1883. évi középiskolai törvény megszüntette a gymnasiumi tanfolyammal egybekötött polgári iskolákat. De különben is tordai iskolánkra nézve az állammal kötött szerződésünk egy pár év alatt lejár: nem lenne-e tőlünk a legnagyobb mulasztás, hogy ne mondjuk hálátlanság éppen a lelkiismeret szabadságának s ennek alapján szent vallásunknak törvény által lett biztositása helyén, Tordán, meg nem őrizni, fenn nem tartani, illetőleg helyre nem állitani emez egyházunkkal egy idős iskolát?

Nem emlitve kolozsvári fő- és sz. keresztúri középtanodáinknak tovább fejlesztését, ki nem érezte és nem érzi közülünk, hogy tekintettel a nőnevelés fontosságára s ez irányban napról napra fejlődő igényekre, mily nagy hiánya egyházunknak, hogy nincs felsőbb leányiskolája, a melyet hazánkban ma már egy vallásfelekezet sem nélkülözhet és rajtunk kivül nem is nélkülöz.

Hányszor foglalkozunk magánylag szintugy, mint tanácskozásaink közben az egyházközségeken kivül szétszortan élő hiveink lelkigondo-

zásával, hogy ez mi módon volna eszközölhető, hogy ennek hiányában ne veszitsünk el annyi lelket a jövőben is saját hiveink közül, mint a mennyit a multban elveszitettünk? De ennek a módját hiába találjuk ki és tudjuk, ha nem alkalmazhatjuk, ha vagyoni erőnk csekélysége miatt nem tudunk körlelkészi állomásokat szervezni.

És igy tovább még akárhány szükségre reámutathatnánk. De azt hisszük, hogy ez is elég arra, hogy jelen felhivásunk indokolva legyen; nem csak, de sokan méltán megjegyezhetik, hogy ennyi szükséget fedezni hiveink legnagyobb áldozatkészsége mellett is a czélba vett „*Ezeréves emlékalap*"-pal teljes lehetetlen.

Ezt mi is tudjuk. Erre nem is számitunk. Mi az „*Ezeréves emlékalap*"-pal csak egy új magot akarunk elültetni egyházunk termő földjébe, mely ha Isten azt csiraképessé teszi és felneveli — a miben nem kételkedünk — nemzeti életünk emez örömévének egyházi életünkben is a hitbuzgóságot illetőleg egy fénysugarául szolgáljon.

Teljes bizalommal fordulunk azért egyházunk összes hiveihez, hogy minket e buzgó törekvésünkben támogatni s az „*Ezeréves emlékalap*"-hoz becses adományaikkal hozzájárulni sziveskedjenek.

A gyűjtéssel senkit sem akarunk terhelni. Ezért gyüjtőiveket nem is bocsátunk ki. A kikhez e felhivásunk eljut, azokra bizzuk, hogy esetleg másokat is megnyerjenek a kitüzött czélnak. Gyüjtőiv helyett inkább egy postautalványt mellékelünk, hogy adományaik beküldését ezzel is megkönnyitsük.

Az adományokat egyházi közlönyeinkben nyilvánosan fogjuk nyugtázni s az adományozók neveit egy e végre külön vezetendő „*Aranykönyv*" ben fogjuk megörökiteni.

Isten áldása legyen felhivásunkon!

Az unitáriusok Egyházi Képviselő Tanácsának Kolozsvárt, 1896. január hó 9-én tartott üléséből.

Boros György,
közigazgatási jegyző.

Ferencz József,
unitárius püspök.

GYÖNGYMONDATOK.

Engedelmesség.

Az engedelmesség azon egyedüli kedveskedés, mely a parancsnokoló istenséget gyönyörködteti. *Corneille Péter.*

Épitészet.

Az épitésre az embereket azon szükség tanitotta, hogy magukat az időjárás viszontagságai ellen biztositsák; főczél azért abban a kényelem és tartósság: a szépités bárminő műtétei itt mind csak alárendelt kérdések. *Mendelsohn*

Érdek.

Az érdek változtatja járását, s czéljaira áldozza a szent és világi dolgokat. *Voltaire.*

Az emberek alig hogy jó érzelemre jönnek, azonnal önérdekeikre figyelnek. *Voltaire.*

Nem ismerünk se kiráiyt, se köztársaságot, hogy háborut kezdene, békét kötne, rendelkeznék, vagy egyezkednék érdek nélkül. *Voltaire.*

Az ember mindaddig felebarát, mig adni és venni nem kénytelen. *Kisfaludi Károly.*

Érdem.

Az emlékoszlop az utókor kőnyugtája az előkor nagy szellemei adósságkövetelésére. *Saphir.*

Csak melegágyi növény az, melynek minden kis hideg megárt. *Kotzebue.*

Bármint keresse is az ember a közbecsülést feszült gonddal, a szép tények érzéke bennünk van; azon belgyönyör, mely minket felindit, a legjobb illatu temjénezés, melyet nyerhetünk. A nélkül, hogy függenénk a világ hitétől, dicsőségünk bennünk kezdődik, vagy romlik el; s a külfény azt alig nevelheti, ha öntudatunk attól a tapsot megtagadja. *Corneille Tamás.*

Nagyitva látni a mások érdemét, a tévedésnek egyik szép neme; s ez a szerény érzés a zsenge kort legínkább ékesiti *Kazinczi.*

Az erényszeretet nem néz életkorra, az érdem mindig bájolólag tündököl; s a ki igy mindent tehet, szeretetet érdemel. *Corneille Péter.*

A diszjel csak érdemmel párosulva lehet méltó a tiszteletre; az érdem diszjel nélkül is. *Czuczor.*

Melyik nagyobb szégyen; megtagadni-e valakitől az érdemelt állomást, vagy pedig oda érdemetlent állitani? *La Bruyere.*

E r é l y.

Az erély rendesen gyors pontosságban s határozottságban nyilatkozik. *Smiles.*

Ki a legerélyesebb ember? az, a ki kötelességét teljesiti még akkor is, ha meg kell halnia, s a mi több, még jó hirneve koczkáztatásával is a rágalom gyanusitásaival szemben. *Marmontel.*

Gyüjtötte Kiss Mihály..

IRODALMI ÉRTESITŐ.

Birálat a női imakönyvvül beadott pályamüvekre. — Beérkezett két pályamű: 1. »Az ima a szivnek legőszintébb kivánsága.« 2. »Azért megmarad a hit, a reménység és a szeretet, ez három: ezek között pedig legnagyobb a szeretet. I. Kor. 13, 13.« jeligével.

Imádkozni: Istent müvei szépségében csodálni, a lélek szárnyain magasra emelkedni, a ragyogó napsugárban, a tiszta harmatcseppben és az egyszerü virágban Isten dicsőségét látni; és a mindenség felé terjesztett szárnyakat aztán összevonva, a külső nagyszerüségek csodálatából benső világunk mélységeire szállni, s szellemünk örök, nagy igazságait szemlélni, s mind e mély érzéseknek és ihlett gondolatoknak szavakban kifejezést adni. Imádkozni: az örök eszményt keblünkben s annak legtökéletesebb kijelentését tudatunkban hordozni, a szellem utját, a jót és igazat minden körülmények közt követni akarni, de már talán az első lépésnél követni nem birni, bünbe esni; avagy a jót követve az életben jutalmat nem nyerni, hanem épp szenvedésnek és fájdalomnak kitétetni, sőt sokszor megmagyarázhatatlan módon ártatlanul szenvedni, eszmény és való élet közt folyton ellenmondást tapasztalni, s a bünben bánatot, a szenvedés és ellenmondások közt keservet érezni és bús panaszban kiönteni, s vigasztalást, a lélek megzavart összhangjának helyreállitását keresni!

Nem a legmagasabb mértéket állitjuk fel az előnkbe adott imákkal szemben. De arra néznünk kell, van-e bennök valóban imádkozás, áhitat, ihlet? érintik-e az emberi szivet? a kifejezett érzelmek és hangulatok valódi lelki momentumok-e? meg van-e a következetessége az egymáshoz füzött gondolatoknak? felölelik-e bár megközelitőleg mindazokat a benső állapotokat, melyek az élet különböző körülményei közt a lélekben előállhatnak? és nyelvük hű kifejezése-e a lélekállapot sokféle árnyalatainak, az örömnek, búnak, bánatnak és annyi változataiknak, megfelelő képekben adja-e vissza a gondolat, az eszme magasztosságát? és átsugárzik-e rajtuk a keresztény szellem, fölcsillan-e az a jótékony harmat, mely az evangélium légköréből száll a lélek eltikkadt földjére?

Mindezekből sok van meg »Az ima a szivnek legőszintébb kivánsága« jeligéjü pályamunkában, de hiányai is számosok. A rendes imákat elmélkedések előzik meg. És mindjárt az első, az imáról szóló elmélkedést a felfogás szempontjából kevésbé mondhatjuk sikerültnek. Az imának inkább történelmi alapot keres és külső nyilvánulásaival foglalkozik, a helyett, hogy a lélek benső szükségletét venné s a külső nyilvánulásokat ennek csak illustratiójául használná. Az elmélkedés második felében a magán és a közimáról szól, mindkettőről különvéve helyesen, de nem helyes összekötéssel, mert a kettőt inkább szembe állitja egymással, semmint olyanoknak tekintené, melyek egymást kiegészitik. Jézusnak ama mondását: »Menj bé a te titkos házadba és ajtód bezárolya

imádjad Atyádat« semmiképp sem lehet a közima ellen intézettnek venni, hanem az imádkozásnak ama módja ellen, melyet a farizeusok követtek. Ezt mutatja az is, a mi mindjárt utánna következik: »Mikor pedig imádkoztok, ne legyetek sok beszédüek, mint a pogányok« és meg is mondja, hogy együtt hogy imádkozzanak: »Mi Atyánk, ki vagy a mennyekben...« A szembeállitás tehát téves. Vannak pillanatok, mikor az ember egyedül kiván lenni Istennel és egyedül imádkozik, főleg a megpróbáltatás nehéz óráiban; és vannak, mikor együtt érez és szive az együtt érző szivekkel dobban.

A »Vigasz a kedvetlenségben« cz. elmélkedésben a tárgyaknak és gongolatoknak következetlen egymásutánját és a különböző lelki állapotoknak felcserélését látjuk. Jól kezdődik. Felmutatja a kedvetlenséget, a melyet nekünk a világ, az emberek rosszasága okoz, jól rajzolja a kedvetlenség állapotát. De minő ugrás, midőn a pénzszomjra megy át, a melynek bevonásával azt czélozná, hogy a pénz hiábavalóságát feltüntetve, önmagunkbaszállásra vezessen, mert a kedvetlen, »kétségbeesett szivnek az a legelső orvossága.« Ez nagyon csinált dolog és felesleges is. Nem természetesebb lett volna-e az emberekokozta kedvetlenségről egyenesen a vigasztalásra térni át. — A vigasztalásra pedig egy anyát és atyát vesztett leányt hoz fel például, kit a lelkészszel vigasztaltat. De ez nyilván más körülmények közt való vigasztalás. Ez a veszteség fölötti bánat vigasztalása és nem az emberek-okozta kedvetlenségé, melyet az elmélkedés teljesen nélkülöz, s mely az a vigasz, melyet a mások igazságtalanságai, önzése miatt elkedvetlenedett szivnek az Isten igazságosságában való keresztény hit nyujt.

Hasonló hibák fordulnak elé magokban az imákban is. Itt-ott erőltetettség, egy-egy helyen össze nem illő gondolatok, némelyikben meg a befejezés és az ima elébbi részeinek össze nem hangzása.

Vannak bennök azután idegenszerü, vagy imába nem találó kifejezések, mint: »Jó atyám! *mindenek központja*«, (Karácsoni ima); te *barátom*, utitársam vagy (Vasárnapi 2-ik ima); a madár énekét meg zenének nevezi, igy: »A madár zenéje« (Husvéti ima.) Némelyik imában igen sok az okoskodás, milyen például: »A beteg imája«, mely csaknem közönséges beszélgetéssé válik. Némelyik meg azt a benyomást teszi, hogy bennük mintha nem is a nő, hanem a hittérítő imádkoznék. (Péntek és szombat reggeli imák.) Szerző az életnek sok szükségét, sok örömét és szenvedését érinti, de mintha a női sziv gazdag érzelemvilágát mégis kevésbé ismerné és imái nem tartalmaznának elég rokon elemet a női kedély számára.

Az imákban különben sok találó és alkalomszerü gondolat is van és néhol ihletség is, sőt vannak sikerült imák, milyenek a confirmatoi alkalomra irt ima, az estéli rövid imák nagyrésze és az elmélkedések közt aránylag »A nő lelki ereje.«

Mindazonáltal a jelzett hibák miatt és hiányoknál fogva a munkát nem ajánlhatjuk jutalomra és közhasználatra, nem ajánlhatjuk még azért sem, mert nyelvezet, irály tekintetében is sok kivánni valót hagy fenn.

A másik, »Megmarad a hit, a reménység, a szeretet« stb. jeligés pályamű, igen szük körben mozog. Imái kerekebbek, de a nő életköréből kevesebbet vesz fel és mondhatni, nem is eleget. Bizonyos szépészeti érzék nyilvánul bennük s lendület is található, habár nem éppen olyan, mint a szerző magát egy helyt kifejezi: »lelkem sasszárnyakkal a magasba száll.« Van egy pár

versbe foglalt imája is, de ezek a munka értékét semmivel sem emelik, gyenge versek, kevés költészet. E munka még kevésbé lenne alkalmas arra, hogy a nők számára imakönyvvül szolgálhason.

Ezért a pályázatnak ujra kitüzését ajánljuk, mely talán meghozhatja azt a munkát, mely az élet különböző körülményeiben a női sziv vágyódásainak, reményeinek és vigaszainak teljesebb mértékben megfelel.

Ferencz József,
Albert János, *Péterfi Dénes*,
mint birálók.

Relationum Hungarorum cum oriente gentibusque orientalis originis historia antiquissa. Scripsit Comes Géza Kuun Vol. II. p. 230. 1895. Kolozsvárt Közmüvelődés, Irod. és Münyomdai részvénytársaság. — E munkának első kötete 1892-ben jelent meg, és irónak nagy elismerést, tiszteletet szerzett a külföld tudósai előtt is. A második kötet megjelenését nyomdai akadályok késleltették, s főképpen az arab szövegek szedése körüli nehézségek, melyek elháritása után sikerült a legtisztább nyomásu arabszöveget adni. E kötet két fejezetet foglal magában: XI. De historia Hungarorum in Atelkuzu. XII. De Hungarorum in Magnam Moraviam ac Pannoniam èxcursionibus. Ezenkivül Excursust: I. De Ephthalitis; II. Quibus ex fontibus ea quae de Asiaticis rebus tradunt chronicorum domesticorum auctores hauserint, examinatur; III. De Commercio Chazarorum. IV. De portis Caspiis; V. De Bulgaris ad ripam Volgae habitantibus; VI. Mauricius de re militari Hungarorum. — Nincs benne kétségünk, hogy a szaktudósok e kötetet is éppen oly méltánylattal fogják fogadni, mint az első kötettel tették. Használhatóságát megkönnyiti a hozzácsatolt két index, az ethnographicai, geographicai s a tulajdonnevek, historiai személyiségek és szerzők neveinek indexe. Egyike ez azoknak a nevezetes munkáknak, melyek mig egyfelől nemzetünk régi történeteit ismertetik a külfölddel, másfelől a magyar tudományosság tekintélyét növelik.

Zur Geschichte und Litteratur der Philosophie in Ungarn. Von Prof. Dr. Mathias Szlávik in Eperies. 17 l. Dr. Szláviknak ez értekezése a Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik 107. kötetében jelent meg. E bölcseleti folyóiratot Fichte alapitotta, jelenleg Falckenberg R. tanár szerkeszti Erlangenben s megjelenik Lipcsében. Már az a körülmény, hogy a czikk ily tekintélyes folyóiratban jelent meg, melynek különlenyomata áll előttünk, legjobb ajánló levél e kis füzet számára. Azt a törekvést pedig, a mely a szegényes magyar bölcselet termékeit a külfölddel megismertetni törekszik, nem méltányolhatjuk eléggé, különösen, ha meggondoljuk, hogy mily kevés történt e téren részünkről. A fentemlitett bölcseleti folyóirat hasábjain eddig mindössze talán csak dr. Nemes, nagyváradi tanár irt, ki tanitója Horváth Cyrill bölcseleti rendszerét a tanitvány meleg szeretetével és lelkesedésével teszi az oly gazdag bölcseleti irodalommal rendelkező német nemzetnek hozzáférhetővé. E szempontból tehát Szlávik dr. kis füzetét a legmelegebben üdvözölhetjük. Valóban, a magyar bölcseleti törekvések a külföld hasonló irányu munkálkodásával szemben szomoru képet mutatnak. A mint szerző magát füzete végén (17 l.) kifejezi, a magyar bölcselet csak annyira tudta vinni, »hogy a külföld ujabb korszakalkotó és mozgató bölcseleti eszméit mindig felvette magába s viszonyai, valamint culturalis fejlődése szerint irodalmilag feldolgozta«. A forditás, magyarázás, a jobb-rosszabb commentálás és compilatio

szerepét vitte eddig kevés kivétellel. A bölcselet tanulmányozásáról és irodalmáról Magyarországon csak a reformatio óta beszélhetünk. A 16 és 17 századokban különösen a wittembergi egyetem az, hol prot. ifjaink a bölcselet szeretetét szivják magukba. A bölcselet magyar nyomait a 17. századévben Németalföldön kiindulva Németországon át az erdélyi prot. iskolákban kell keresnünk. Apáczai Cseri János szólaltatja meg először a cartesianismust s általában a bölcseletet nálunk, még pedig magyar nyelven. Bölcseleti terminologiánkat a legujabb időkig neki köszönhetjük. Oly időben bölcselkedett ő jó magyar nyelven, midőn Leibniz Németországon még alig kezdett hozzá az ő »német bölcseletéhez« kedvezőbb viszonyok között. Hivei voltak Csernátoni, Pataki, Tsétsi. Legdühösebb ellensége Pósaházi. Az első magyar philosophus halálával megszünt a bölcselet iránti érdeklődés is. Azután Bacon, Leibniz, Kant, Fichte, Schelling, Hegel, Aquinoi Tamás hatását vázolja röviden, csak a »Kant-áramlat«-tal foglalkozik részletesebben. Azután a bölcsészettörténet iróit, paedagogusokat, a bölcsészeti ethika müvelőit, vallás-, jogbölcselet, természetjog munkásait sorolja fel. A vallásbölcseletnél megemliti a »Ker. Magvető«-t is. Kisebb hibák és tévedések azonban fordulnak elő. Egy párt legyen szabad felemlitenem. A 11. lapon Domanovszkyról ezt irja: »Die Philosophie des Reformations-zeitalters und die Geschichte des neueren und neuesten »modernen« Philosophie ist von desem verdienstvollen Verfasser noch zu erwarten.« Tudvalevő dolog, hogy Domanovszky 1895. ápr. 13-án meghalt. A 12. lapon ez olvasható· »Als bedeutendere Kenner der Philosophie in der Gegenwart sind noch zu erwähnen: die Proff. Schneller, B. Szász, Ed. Kovács, Ludv. Felméri, und insbesondere der Altmeister Samuel Brassai, der weitbekante Polyhistor Ungarns.« Kovács Ödönnél és Felmérinél meg kellett volna emliteni, hogy meghaltak. Rácz Lajos a Sárospataki Lapok 1896. febr. 3. számában maga jelenti ki »sajnálattal,« hogy Apáczai bölcseletének ismertetésével ez ideig még nem foglalkozott, a mint a 3. lapon Szlávik róla állitja. Ilyen kisebb tévedések, nem eléggé pontos adatok fordulnak elő e kis munkában, de ezek a munka becsét nem kisebbitik. Szerettünk volna olvasni valamit még az aesthetika magyar mivelőiről, mert aesthetikai törekvésekkel elkezdve a mult száz év közepétől napjainkig elég sürün találkozunk irodalmunkban. Emliteni lehetett volna Bessenyeit, Sófalvi György kolozsvári ref. tanár Sulzer-forditásait, Szerdahelyi Györgynek a külföld által is méltányolt aesthetikai müveit, melyeket Szép János magyar nyelven dolgozott át. Szivesen olvastunk volna Buczy Emil, Verseghi, Péczeli, Döbrentei s a korukbeli folyóiratok, u. m. a Magyar Hirmondó, Kassai Magyar Muzeum, Mindenes Gyüjtemény, Uránia, Erdélyi Muzeum, ily irányu munkálkodásáról, nem is szólva a legujabb kori aesthetikusokról, mert az aesthetikai törekvések története teljesen hiányozván a füzetből, a külföld könnyen azt hiheti, hogy a magyar gondolkodásnak aesthetikai munkássága szóba sem jöhet. De hát az is igaz, hogy egy kis czikk keretébe mindent beszoritani nem lehet. S mi megjegyzéseink mellett is szivesen üdvözöljük e kis füzetet, melynek czélja a magyar bölcselet történetét a külfölddel megismertetni. (*Dr. G. K.*)

Az »Unitarius Kis Könyvtár« legujabb (65—69.) füzeteiben Derzsi Károly, volt budapesti lelkész, Urvacsorai beszédei jelentek meg. A derék és hasznos kis vállalatnak méltó folytatásai e beszédek. Panasz és vád is, hogy az unitárius vallásból az az elem, mely a lelket meghatja, hiányzik. Ennek az

állitásnak egyik nyilvános czáfolata e kis füzet. Igaz, hogy e beszédek nem tudják magukkal ragadni azokat, kik értelmileg és szellemileg alacsonyabb fokon állanak, azonban miveltebb közönség által, még ugy is, mint vallásos olvasmányok, nagy lelkiélvezettel olvashatók. A felvilágosult theologiának legfontosabb kérdései is kifejezést nyernek e beszédekben s igy e tekintetből is ajánlhatjuk az érdeklődőknek. Reméljük, hogy a hasznos vállalat e füzettel nem nyert befejezést. Kapható Kókai Lajosnál Budapesten. Ára 25 kr. *(G.)*

Isten országa. Templomi és iskolai beszédek gyermekek és ifjak istentiszteletére s vallástanitására. Buxton H. J, Vilmos után átdolgozta Benke István ev. ref. tanár. Ára 1 frt. Értékes e munka, mert hézagpótló és értékes tartalmánál fogva. Tizenöt beszéd van benne, melyek többnyire természetrajzi textusok alapján, Buxton H. J. Vilmos, London egyik külvárosi papjának és missionariusának 1886-ban megjelent müve után az ifjuság számára készültek. S itt mindjárt megjegyezzük, hogy az eredetinek nem forditása ez a mű, hanem csak átdolgozása. Szerző az angol példákat és vonatkozásokat a magyar viszonyoknak megfelelőleg alkalmazta, hol egészen elhagyta, hol ujabbal cserélte ki. Felöltöztetett egy idegen kitünőséget magyar ruhába, hogy nekünk jobban tessék. Nyelvezete könnyed, magyaros s annyira egyszerü, hogy falusi ifjuságunk is minden izében élvezheti. Nagyszámu hasonlatai, tanulságos meséi, példázatai, elbeszélései, magyarázó képei s a különböző tudományágakból vett felvilágositó tételei: mind a gyermekek és ifjak felfogásához mértek; minélfogva vasárnapi iskoláinkon sikerrel használhatjuk. Ki kell emelnünk szerzőnek amaz érdemét, hogy müvével ugy látszik hazája iránti szeretetének is akart szolgálni, t. i. beszédei közül nehány egyenesen a millenáris év gyermek-istentiszteleteit czélozza. Ilyenek: a »Sas szárnyak«, »A kövek is beszélnek«, »A műhely«, »A Jézusért«, stb. Általában ezek a beszédek tartalmasságuknál fogva teljesen megfelelnek kitüzött czéljoknak, sőt, a mennyiben a biblia egyes helyeit helyes felfogással magyarázzák, nagyobb templomi, azaz egyházi beszédek alapjául is szolgálhatnak. *(S. M.)*

Theologiai Ismeretek Tárá-ból, melyet hazai és külföldi források nyomán többek közremüködésével Zoványi Jenő ref. lelkész szerkeszt, megjelent a VI. füzet. Tartalmazza a »G. Gy.« betük alá eső anyagot s a »H« betü alattiakból is mintegy felerészt. Kiválóbb czikkei: Gergely nevü pápák, gnosticismus, gyónás, halhatatlanság stb. Rólunk, unitáriusokról is több helyt emlités van téve. A háromszéki unitárius egyházkörről szólva azonban sajátságosan ir. Azt mondja ugyanis, hogy a »Háromszéki unitárius egyházkör a hasonló nevü prot. egyházmegyéből alakult át unitáriussá«... A mi azt teszi, hogy előbb protestáns volt, s azután unitárius lett; az igazság pedig az, hogy előbb reformatus volt s ugy lett unitárius. Azt hisszük, hogy e fogalmazás csak véletlenségből történt, legalább szerkesztő ismert liberalis álláspontjával semmiképp se egyeztettethető össze. A máskülönben hasznos vállalat, főképp a protestánsok részéről nagyobb pártolást érdemelne. A teljes mű megrendelhető szerkesztőnél Tisza-Földváron 6 frtért. E füzet ára 50 kr. *(S. M.)*

A tanitók jogai és kötelességei cz. munka második tetemesen bővitett kiadására előfizetésre felhivást bocsátott ki dr. Szabó Mihály Kolozsvárm. kir. segédtanfelügyelője. A nagyterjedelmü munka mártiusban jelenik meg s ára 2 frt lesz.

»Az igazi positiv philosohia« cz. munkát, mely dr. Brassai Sámuel nagy tudósunknak bölcselmi rendszere, éppen most kaptuk. Megjelenésén (kiadta a Magyar Tud. Akadémia. Ára 50 kr.) most csak örömünket fejezhetjük ki s ismertetését jövőre kell fentartanunk.

KÜLÖNFÉLÉK.

A budapesti és a toroczkói lelkészi állomások betöltése. — A budapesti unitárius lelkészi állásra *Gál* Miklós neveztetett ki, a ki Angliában tanult s nehány évig a toroczkói népes egyházközségnek volt lelkésze; helyébe pedig Toroczkóra *Józan* Miklós, ki a mult évben jött haza az oxfordi theol. akadémiáról s elébb Polgárdiban lelkészkedett. A budapesti lelkészt főt. Ferencz József püspök ur iktatta be. Az Úr áldása legyen munkálkodásukon!

Mitrovics Gyula, a sárospataki theol. akadémia tanára néhai Könyves Tóth Kálmán helyébe debreczeni pappá választatott és e választás, mindamellett, hogy az orthodoxusok egy része az ellen felebbezéssel élt, megerősittetett. Mitrovicsban nem csak jeles tudóst, hanem kiváló szónokot is nyernek a debreczeniek s most a tulzó orthodoxusok is megnyugosznak az ő megválasztatásán.

Unitárius egyetemi hallgatók. A budapesti tudományegyetem Almanach-ja szerint a mult iskolai évben 11 unitárius ifju hallgatta ottan a jogi előadásokat. Vallás szerint a három prot. felekezet ifjai közül 64.18% jogász, 19.24% orvosnövendék, 16.58% bölcselethallgató. Köztük azonban az unitáriusok 100 százaléka jogász. A kolozsvári egyetemen nem ily egyoldalun választják meg az életbe kilépő ifjaink a tudományos pályákat.

A néhai özv. Kriza Jánosné-ról meleg hangu czikket irt Chalmers András, wakefieldi lelkész, a Londonban megjelenő Inquirer ez idei 5-ik számában. Chalmers, ki hazánkat 1879-ben meglátogatta, személyesen is ismerte a megboldogultat, s mindig úgy emlegette, mint egy szentasszonyt. „Érzékeny veszteség érte — irja — a mi magyarhoni hitrokoninkat özv. Kriza Jánosnénak mult évi dec. 2-án bekövetkezett halálával. Jóllehet több hét mult el azóta, de azért mégis érdekelni fogja e ritka nőnek az élettörténete bizonyára Angliában és Amerikában azokat, kik ismeretesek Európa keleti felében levő unitárius testvéreink ügyével." Azután leirja részletesen ifjukorát, mint papnét és püspöknét, mint bánatos özvegyet, unokáinak védangyalát, az ifjuságnak édes anyját, a szegényeknek jóltevőjét. Közöl Ferencz József püspök megható beszédjéből egyes részleteket. Jellemrajzát igy végzi be: És most Istenhozzádot kellett mondaniok, hálás szivvel eltelve az egyházuk erejének ez újabb bizonyitékáért, hogy benne nyilvánvalóvá lett a régi mondás: „Ime a szentek türelme és hite".

VALLÁSI STATISTIKA. Keane A. H. legújabb statistikája szerint az egyes vallások hivei *milliókban* számitva igy csoportosulnak: *Keresztény* van: Európában 348·3, Ázsiában 19·5, Afrikábau 5·1, Amerikában 116, Ausztráliában 4, összesen 492·9. Ezek közt van római katholikus: Európában 156, Ázsiában 8·5, Afrikában 1·2, Amerikában 57, Ausztráliában 0·9. összesen 223·6. Protestánsok: Európában 86, Ázsiában 10, Afrikában 0·8, Amerikában 59, Ausztráliában 3·1, összesen 149·9. Görögóhitü: Európában 92. Ázsiában 6, Afrikában 0·03, összesen 98·03. Örmények, malchitok, koptok, abessiniaiak és más keresztény szekta: Európában 14·3, Ázsiában 4, Afrikában 3, Ausztráliában 0·03, összesen 21·33. — *Zsidók* száma: Európában 5·5, Ázsiában 0·26. Afrikában 0·43, Amerikában 0·30, Ausztráliában 0·015, összesen 6·5. — *Mohamedánok* száma: Európában 5,75, Ázsiában 160, Afrikában 40, Ausztráliában 0·025, összesen 205·8. — A *hinduk* és *shikek* száma még nagyobb, vagyis 207·4: valamennyien Ázsiában élnek épúgy, mint a buddhisták; összes számuk 430 millió. — *Pogányok* száma: Ázsiában 15, Afrikában 125, Amerikában 14, Ausztráliában 1·6, Európában 0·02, összesen 155·6. Természetesen a buddhistákra és pogányokra vonatkozó számok csak nagyon hozzávetőlegesek. Mindössze 493 millió keresztény áll szemben 1006 millió máshitüvel.

ALAPITVÁNYOK AZ ANGOL UNITÁRIUSOKNÁL. Angol hitrokonaink papnevelő intézeteiket az egyesek által tett alapitványokból s évenkénti önkéntes aláirásokból tartják fenn. Az unitárius hitért való lelkesedésnek meglepő szép példájával találkozunk közelebbről is. Ugyanis *Tate* Henrik a „Manchester New College"-nak, Oxfordban, 60,000 frtot, a „Home-missionary College"-nak, Manchesterben, szintén 60,000 frtot adott aval az óhajtással, hogy a lelkészek nevelése minél sikeresebben eszközölhető legyen úgy elméleti, mint gyakorlati szempontból. *Smith* D. J. kisasszony pedig 1000 frtot adott a Home missionary College-nak.

MŰÉPITÉSZET. Kolozsvárt az év elején egy nagyszerü épületet adtak át a közhasználatnak „New-York szálloda" czimen. Hogy azt itt felemlitjük, műbecsének tulajdonitandó. Az épűlet *Pákey* Lajos épitészmérnök terve alapján készült. Stilja barock, finom tagozatokkal, alsó része vörös márvány, megszakitva nagyméretü nyilásokkal. Az épület utczai része két emeletes, kivül balkonokkal, a rizálitoknál két emeleten keresztül menő korinthusi oszlopokkal. A risalitok, ablaknyilások elosztása, az itt alkalmazott sima felületek az egésznek dekorativ hatása mellett nyugodtságot kölcsönöznek. Az összhatás kellemesen meglepő, művészi s itt valóban érvényesül az architektura definitiója a „Gefrorene Musik," mert az épület valóban az; a koronát a könnyü franczia mandrard tető képezi, melynek architecturája és ornamentális tagozása gazdag s szép befejezést ad az egész homlokzatnak; szóval az egész épület külső hatása impozáns s monumentális, s valóban, büszke lehet az a város, mely egy ily művészi alkotást mondhat magáénak, ha annak tervezője a városnak szülöttje is. A terv kivitelét Endstrasser Benedek jeles épitész eszközölte.

„AZ ŐRÁLLÓ," ez a *Dr. Bartha* Béla által szerkesztett kitünő liberalis politikai lap januárban megszünt. A protestansok közö-

nye, a ref. orthodoxia nyomása, avagy az ultramontan katholicismus befolyása-e az oka a megszünésnek? Bármelyik legyen, e lap megszüntét csak sajnálni lehet.

† Fekete Pál. Kolozsvári egyházközségünk elvesztette egyik legérdemesebb emberét, éveken keresztül buzgó kebli tanácsossát, és a vallásközönség tanácsa, egyik leghasznosabb tagját. 1820-ban május 20-án született Kolozsvárt, itt végezte a gymnasiumot is az unitárius főiskolában, a jogi tanfolyamot pedig a reformatusok collégiumában. Azután Marosvásárhelyt a kir. táblánál gyakornokoskodott és ott tette le jogi vizsgáit is. Ekkor mint concipista a gubernium számosztályához tétetett át Kolozsvárra és itt volt 1848-ig. Később kineveztetett a belügyministerium számosztályához, de szülővárosát nem akarván elhagyni, a kinevezést nem fogadta el. Gazdasággal foglalkozott s 1872-ben a városgazdai hivatalra választatott meg. A város vagyonát hüséggel és a legszigorúbb pontossággal kezelte. Tizenkét év után városi tanácsosságot nyert, mely állását három évig viselte, azután nyugalomba vonult. Hivatalos teendői mellett mindig volt ideje, hogy egyházközsége és a közegyház dolgaiban is részt vegyen, gazdasági tanácsaival és munkásságával mindig készen állott az egyház szolgálatára és a munkába, melyet végezni kellett, nemcsak szakértelmet, hanem jog és igazságérzetet hozott. Jellem volt. Egyike példányszerü világi férfiainknak. Kegyelettel őrizzük és áldjuk emlékét.

Gyászhirek: *Fekete Pál* nyug. városi tanácsos az unitárius vallás közönség és a kolozsvári egyházközség tanácsának s Kolozsvár szab. kir. város törvényhatósági bizottságának tagja életének 76-ig, boldog házasságának 41-ik évében január 27-én hosszas szenvedés után elhunyt. Halálát neje szül. Nagy Anna, s gyermekei: Fekete Matild, férj. Benkő Mihályné. Fekete Gyula, Fekete Ilona férj. Dr. Gál Kelemenné, Fekete Pál gyászolják legfájóbban. Várfalvi *Nagy Mózes* polgári iskolai tanár életének 54-ik évében jobb létre szenderült. Néhai Dr. Nagy János történelemirónak volt a testvére. — Az utóbbi években Zay-Ugroczon tanároskodott, s hosszas betegség után elhunyt Maroskeczén leány testvére Nagy Eszter, Pálfi Jánosné házánál.

A SZERKESZTŐSÉG POSTÁJA.

Annyi jeleivel találkoztunk közelebbről olvasóink jóindulatának, hogy indittatva érezzük magunkat, hogy ezért e helyen is legmelegebb köszönetünket nyilvánitsuk buzgó pártolóinknak és előfizetőinknek.

ARANYKÖNYV.

Adakozás a kolozsvári unitárius templom belső szépitésére.

I. közlemény.

Báró P. Horváth Kálmán	100 frt
Odescalchy Ilona herczegnő	100
Vécsei Sámuelné, Frank Amália és Farkas Vilmosné, Vécsei Róza úrnők	100
Hertelendy Margit úrnő	50
Latinovics Ilona úrnő	50
Raffelsberger Mária úrnő	50
Siklósy Irma úrnő	50
Weitzer János	100
Péterfi Dénes	100

E közlemény összege: 700 frt.

Midőn ez adakozásokat közöljük, a szives adakozóknak legmelegebb és hálásabb köszönetet nyilvánitunk. És egyszersmind kérjük egyházközségünk tagjait a czél kegyes pártolására. Ezernyolczszázkilenczvenhat nevezetes év reánk nézve. Ez év templomunk épitésének századik évfordulója. Üldözött és minnden egyházi javaktól megfosztott hitelődeink el nem fogyó hite, bámulatos áldozatkészsége, keresztényi erénye 1796-ban emelte föl ezt a mostani templomot. Évtizedeken át vallási otthon nélkül, mintegy hontalanul bolyongva, siratta mostoha sorsát az unitárius hitnek dicső első anyaegyháza, könnyeibe az ideszakadt lengyel testvéreknek könnyei vegyülve, mig végre derült s fölemelkedett vallásunknak emez uj otthona. Ezt a nagy arányokkal épitett hajlékot szépitni, egyszerüségét megtartva hatását fokozni, minél szebbé tenni: a századik évfordulón hitmunkás elődeinkről igy emlékezni meg, nemcsak méltó dolog, hanem a szép és fönséges vallási vonatkozásaiért, vallásunk magasabb elküldetésére, vonzó erejének növelésére tartozik.

Ezért kérjük a czél kegyes pártolását.

Kolozsvárt 1896, febr. 18.

Péterfi Dénes,
unitárius pap.

A szováthi unitárius egyházközség javára tett adományok 1895. évben. Husvétkor az ur asztalára kenyeret és bort ajándékozott özv. Bayer Vinczéné ev. ref. vallásu, pünkösdkor Bodor György és neje szintén kenyeret és bort, karácsonykor Gothárd Sándor főgondnok bort, Cseke G. György kenyeret. A templom-padok festésére adakoztak: özv. Bayer Vinczéné 2 frt, Tóth Mari 1 frt, Deák Irén és Ilona 1 frt, Gothárd Sándor egyházi főgondnok 1 frt, Kuun Katalin 1 frt, Dézsi Mihály 1 frt, Dézsi Mihályné 50 kr, Kovács Elek 1 frt, Erdődi Ernő 50 kr, Deák Gyula 50 kr, Székely Mihály 50 kr, Székely Gergely 50 kr, Bodor István gondnok 50 kr, Bayer Antal Kolozsvárról 50 kr, Székely P. Gergely 30 kr, Bucsi Sándor ev. ref. 20 kr, Móra Gyula rom. kath. 20 kr, Csete György 20 kr, Cserei János 20 kr, Bodor Márton 20 kr, Bodor János 20 kr, Kádár Gergely 20 kr, Székely Gergely K. 20 kr, Bodor György 20 kr, Kádár István 20 kr, Bodor Mihály 10 kr, Kis Józsefné 10 kr, Csete János 10 kr, Tóth Mihály 16 kr, Dezső János 10 kr, Kovács András 15 kr, Csete Gergely 10 kr, Cserei Mártonné 10 kr, Székely György 10 kr, Orbán György 10 kr, Dezső Márton 10 kr, Csete Márton 10 kr, Orbán Györgyné

10 kr, Dezső Gergelyné 10 kr, Dezső György 10 kr, Domokos Istvánné 10 kr, Székely Ferenczné 10 kr, Székely György 10 kr, Székely Miklósné 10 kr, Székely János 10 kr, Székely Gergely 10 kr, Székely Mártonné 10 kr, Székely János 10 kr, Székely István 10 kr, Cserei Márton 10 kr, Székely István A. 10 kr, Csete István 10 kr, Dezső Gergely 10 kr, Bodor György 10 kr, Domokos István 10 kr, Balázs Mártonn 10 kr, Csete András 10 kr, Székely István 10 kr, Kis Márton 10 kr, Binder János igazgató-tanitó 10 kr, Kovács János 5 kr, Szabó Gergely 3 kr, Székely György 5 kr, Bodor János 5 kr, Balázs Gergely A. 5 kr, Bodor János 5 kr, Szász Mihály 5 kr, Kun Józsefné 5 kr. Összesen 17 frt 79 kr. — A »Kepe-váltsági magtár» javára adakoztak: Molnár Sándor egyházi tanácsos, ügyvéd ur 100 frt, Székely G. István 3 nagy véka szemes törökbuza, Tóth István 4 véka, Bodor István 3 véka, Domokos István 4 véka, Gergely Sándor $^1/_2$ véka, Kis Máron 4 véka, Kis György 1 véka, Szigeti Mihály 4 véka, Székely István id, 4 véka, Kádár György 4 véka, Szász Mihály $^1/_2$ véka, Kádár György S. 1 frt, Székely Gergely K. 5 frt, Tóth József ev. ref. 2 véka, Deák Ferencz körjegyző ev. ref. 4 véka, Balázs Márton 4 véka, Kis József 4 véka, id. Kádár Jánosné 1 véka, ifj. Domokos János 4 véka, Balázs Gergely I. $4^1/_2$ véka, Székely Gergely 4 véka, Székely István 1 véka, Dezső Gergely 4 véka, Csete György I. 2 véka szemes törökbuza, Balázs István 1 frt. Ez alap vagyona 1895. év végével: 266 nagy véka szemes törökbuza, 291 frt és 20 hold ingatlan, a mi szántó és kaszáló. Az ingatlan évi haszonbére 185 frt 53 kr. A jelen 1896. évben a magtár tiszta jövedelme 215 frt 53 kr. és 64 nagy véka szemes törökbuza. A magtár 1891. év végén alapittatott. Jelenleg az évi jövedelem rámegy 300 frtra, a törökbuzát is pénzbe számitva. Ismerve az egyháztagok áldozatkészségét, reményünk van, hogy az alap még a jelen év elején tetemesen növekedni fog. Fogadják a nemes adakozók e helyen is az egyházközség forró köszönetét. Vajha minden egyházi tanácsos szülőfaluja vagy más egyházközség javára nemes tettben mutatná meg egyháza iránti szeretetét!

Felső-Szováth, 1896. január 5.

Bodor István
gondnok.

Dézsi Mihály
unitárius pap.

Hálás köszönet. Nagy-Teremi ev. ref. vallásu tekintetes Tolvaj Sámuel ur látván nagyteremi egyházunk szegénységét, jószivéből, kegyes indulattal két éven keresztül az Ur asztalára kenyeret s bort adott. S nem lévén szegénysorsu hiveink közt alkalmas helyiség, a papot is szállással, asztallal ellátta, s lehetővő tette, hogy téli hideg időben is a pap hivatalos teendőit végezhesse, a mi nagy jótétemény mind egyházunkra, mind a papra nézve. Midőn ezen jótéteményről e helyen is megemlékezünk, hálánkat, köszönetünket nyilvánitjuk tkts Tolvaj Sámuel urnak azon áldozatkészségéért, melyet a vallás oltárára tett, egyházam és magam nevében is kivánom, és óhajtom, hogy a jó Isten áldja meg családjával egyetemben minden javaival, s terjessze ki földi becses életét az emberi élet véghatáráig. Fogadja ismételten hálás köszönetem.

N.-Teremi, 1896. febr. 4-én.

Kiss Sámuel
helybeli unitárius lelkész.

A sepsiszentgyörgyi unitárius templomra adakoztak: Ürmösi Miklós ur Budapest 15 frt, tiszt. Derzsi Károly ur által tiszt. Kis György Sándor ur Vargyas 12 frt, tek. Molnár Sándor ur ügyv. Kolozsvárt 10 frt, tek. Tibáld Mihály ur Fogaras 10 frt, tek. Székely Elek ur minist. oszt. tanácsos Budapest 10 frt, tek. Nagy Elemér ur Nyárádszerda főszolgabirója 5 frt, Dr. Barabás Ábel ur Temesvárt 1 frt, tiszt. Göncz Mihály ur S.-Árkos 2 frt. tek. Bedő Dénes székelykereszturi tanár 2 frt, tek. Borbély Sámuel igazgató Sz.-Keresztur 1 frt 90 kr, tek. Pálfi Máté, Lőfi esperes ur által Bágyon 1 frt 80 kr. Összesen 70 frt 70 kr.

S.-Sz.-György, 1896. febr. 8-án.

Páll Sándor
számadó gondnok.

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXXI évf. 1896. Március—Április. 2-ik füzet.

Millenniumi gondolatok.

Mi tartja fenn az embert az élet küzdelmei közt az embernek adott idő véghatáráig? talán saját ereje; de hiszen az erő az anyagi és szellemi ember egyéniségében igen gyakran, sőt legtöbbször, aránytalanul oszlik s az erős akaratnak nem mindig áll erős kar rendelkezésére s az egyéni erő bár fokozódik a meg-megujuló küzdelmek által, de azokban ki is merülhet s ellankadhat ideje korán s a természet rendje szerint épp akkor gyengül, fogyatkozik, mikor az életfentartásra nézt arra legtöbb szükség volna, ugy mint az öreg korban.

Ha az erő helyébe az önbizalom fogalmát helyezzük, ezzel a szorongatott embernek már éppen kétes értékü segélyt nyujtunk, mert az önbizalom vajmi gyakran nem fedezi az erő fogalmát és elég sokszor saját magának tulbecsülésére vezet. Tehát, talán a tapasztalat az emberi élet azon fentartó eszköze, mely annak lehető jólétben, lehető hosszu tartamot biztosit?

De hiszen sokszor igen fontos dolgokban ellenkező tapasztalatokra történik hivatkozás s nem ok nélkül kérdés merül fel azok helyessége felől.

A tapasztalat az egyéni emlékezet körében, ha még oly bőven nyujtja is adatait, az eshetőségek teljességét ki nem meritheti, mert az események létesitésére közremüködő tényezők oly sokféleképpen vetődnek össze, hogy az egybevetésnek mindig lehet egy *uj* mozzanata s valamint a számoknál a fölcserélés határtalan, s a végtelenig terjed, ugy az életben is a *permutatio* fel nem számitható esélyeknek válhatik tényezőjévé, de ha ez esélyek egytől-egyik mind pontosan s hibátlanul felszámithatók is lennének, akkor is a tapasztalat egymaga még nem volna elég védelem és segitség az embert fenyegető veszedelmek ellen, mert az ember hajlandó magát egy kiváltságos lénynek tartani, a kire a tapasztalatok eredményei nem alkalmazhatók. A ki eszélyesebb, elővigyázóbb, erősebb, szerencsésebb, mint embertársai, pedig csalódik s mikor azt hiszi, hogy a

sikos helyen óvatosan jár, hanyat-homlok rohan veszedelmébe. Talán az egyéni jelleghez való hű ragaszkodás, annak ápolása, edzi meg a küzdőt és segiti győzelemre? Az egyéni jelleg részben állhat gyarló sajátságokból is, azon régi, átöröklött előitéletek, babonák világos nyomait láthatjuk, és mégis mindezekhez hű ragaszkodással legyünk?! Ámde meg kell gondolnunk, hogy ezen jelleg lényeg, s ha kiirtjuk, az egyént öltük meg benne. A helyes nevelés ilyenre nem fog vállalkozni soha, hanem a magokban veszélyt rejtő, veszélyessé válható tulajdonságoknak üdvös irányt fog jelelni s azokat az alanti czéloktól felsőbb czélokra emelendi s igy p. o. a makacsságot a kitartás erényévé változtatja, a hevességet lelkesedéssé, a határozatlanságot óvatossággá és igy tovább.

Ámde mindez épp oly kevéssé biztosit fenmaradást az egyénnek az élet küzdelmei közt s nyit utat a szabadulásra s a végleges győzelemre, mint a bölcsészet elméleti tételeinek szigoru alkalmazása az élet gyakorlati terén, mert a kitartás a küzdelemben veszteségről-veszteségre vezethet, sem a tehetséget, sem a szerencsét nem pótolhatja s az előbbit csak fejtheti, ha meg van, utóbbit helyesen használhatja fel, ha az kinálkozik. A lelkesedés végveszélybe ragadhat s az óvatosság egymaga attól meg nem menthet, s mindezen tulajdonságok az egyénben nem is külön-külön cselekvők és munkások s ha az óvatosság a lelkesedéshez csatlakozik, darab ideig azt mérsékelheti ugyan, de eljöhet a percz és ez a percz mindig közel van, a mikor a lelkesedés az óvatosság-tanácsolta utról letérithet. A gyermek szüleihez simul, érzi, hogy azok védelmezői és ha valahol, ugy azoknál biztonságban van. Azt, a mit a gyermek szülei iránt érez, mondjuk gyermeki szeretetnek; e szóra erősebben dobog szivünk, édességét érezzük még az aggkornak a sir felé hanyatló véghatárán is, pedig ez az érzés nem éppen az a mi a nagyobb, vagy éppen felnőtt gyermeké szülei iránt s nem is teljesen az, sőt kevesebb annál, mint a szüléknek gyermekeik iránt való szeretete. De a mennyei összhang egyes részeit vajmi nehéz elemeznünk s egymással összehasonlitásba hoznunk.

A szeretet nem egyszerre lesz azzá, minek érezzük, kezdetben anyagibb, majd mindinkább szellemibb lesz, hasonlóan a szindús és illatozó virághoz, melynek gyökérszálai más növényekétől alig megkülönböztethetők, de kelyhök szinekben pompázik, a mely gyönyörködtető illatot áraszt. S vajjon annak tudata, hogy nem vagyunk elhagyatva, hogy oltalom nélkül nem szükölködünk, az emberre nézt nem állandó forrása-e az erőnek, mely nagy és kis dolgokban egyformán érvényesül?

Az a ki egy oly pallón megyen keresztül, melynek karfája van, bizonyára azon másképp lépdel, mintha a karfa hiányoznék; a ki a tengerben messze beuszik, biztosnak érzi magát, ha egy csolnakot tud maga mellett. A társadalmi élet az oltalom czéljára alapult s az államalkotás sem más czélból történt. A gyermek bizik a szülék védelmében, bizik a barátok, rokonok támogatásában, ha arra szorulna, elöljárói s a közönség jóakaratában, de bizik saját erejében is, a felnőttek biznak a törvény védelmében, szeretteik oltalmában, szerencséjökben, ügyességökben. Tehát bizalom s oltalom az a két sarkpont, a melyen a szándékok és tervek megfordulnak, sikerüljenek vagy ne sikerüljenek, valósuljanak vagy ne valósuljanak.

A biztonság érzete ugyan még nem valódi biztonság, mert az ellenség erősebb lehet, mint a milyennek tartjuk s fegyverünk talán gyengébb, mint a minőnek gondoljuk, és ha sok csapást is fogott fel, lehet, hogy egy ujabb, erősebb csapást ki nem fog állani. Az ember ismételten csalódván feltevéseiben, keresve keresi a csalhatatlan oltalmat s az ilyen lélekben való keresés az a magas ut, mely a földi élet ködleple felett az eszmény tiszta légkörébe vezet. A mit a természetben nem talál meg, keresi a társadalomban, a mit a családi életben hiában keresett, talán megtalálja az állam kötelékében, a mit neki a magány nem nyujtott, talán megadja a közélet, a nyilvánosság, a kit az elmélkedés nem tett bölcscsé, azt talán a gyakorlat fogja hőssé, vagy legalább mesterré tenni. A mit a földi élet semminemü körülményei közt sem a nagy természetben, sem embertársaiban fel nem találta, fel nem találhatott, azt nem szünik meg keresni s végre is megtalálja a mindenek felett uralkodó legmagasabb lény oltalmában, melynek fogalma vele született s mélyen lelkében rejlik. E fogalom, mint minden más fogalom is s az ezek kifejezését eszközlő nyelv, a szerves élet törvényei szerint fejlődik, nem ugyanaz csirájában, a mi virágjában, holott lényegileg egyazon, csak benső történetének változati fokait nem tudjuk, nem tudhatjuk, ha velök behatóan nem foglalkoztunk.

Sejtünk egy főlényt a fellegek mögött, majd látni véljük, utóbb megértjük, hogy láthatatlan s ekkor hiszünk benne igazán s bizzuk magunkat teljesen oltalmára. Féljük és szeretjük, majd megismerésére törekedünk, utóbb belátjuk, hogy a véges elme a végtelent fel nem foghatja s ennek tudata nem hogy távolitana tőle, még közelebb visz hozzá, szeretjük és imádjuk.

Az igazán vallásos, ki feltétlenül bizik Istenben és ez a teljes bizalom a mindenható főlényben oly erőt önt a hivő és bizó lélekbe, mely csodákat mivelhet, a hit és bizalom csodáit.

Ez a teljes bizalom Istenben az a csodás erő, mi az embert fentartja élete nehéz küzdelmei közt a neki adatott idő véghatáráig. Szent István, Magyarország első keresztény királyának legendájában olvassuk, hogy a midőn éjnek idejében a felbérelt gyilkost fekhelye közelében meglátta, igy kiáltott fel: „ha Isten velünk, ki ellenünk", és e szóra a gyilkos fegyverét kiejtette kezéből. Ime ez is példája az Istenben való azon feltétlen bizalomnak, mely a csodával határos dolgokat miveli.

Zugnak a harangok a millenniumi országos istentiszteletre. *Sursum corda!* Közömbös érzéssel hazafi e harangzugást nem hallgathatja, hiszen e harangok az ujonszülötteket életre szólitják s a holtakat elsiratják s ezek közt történelmünk neves és névtelen hőseit, kik dicső csatákban hunytak el. Az, ki a csatatért vérével áztatja s a ki onnan többé az élőkkel vissza nem tér, ha serege csatát is veszit, nemde még akkor is győztes, mert legyőzte önmagában a halál félelmét s a halhatatlanok dícsfényét öltötte magára. Üdv neki! Üdv követőinek! Igenis, emeljük fel sziveinket s a zugó harangok hallattára adjunk hálát a Mindenhatónak azért, hogy népfajunkat s országunkat egy ezredéven át megtartotta, történelmének felesszámu dicső napjaira ébresztette, a borus napokban nem engedte elcsüggedni, a kellő időben nagy embereket támasztott, védelmére s a haladás utján való örvendetes előmenetelére hősöket és bölcseket, közmüvelődése fejlődhetett védelme alatt, hatalma gyarapodhatott, boldognak is nevezhette magát, mint Béla névtelen jegyzője irta: *Felix Hungaria.* Ezen ezer év alatt hány nép és állam nem érte végét!

A népek temetője nagyobbodik és felettük siri éjjelökben csak a történelem viraszt. Napjok lealkonyodott s új napjok nem kel fel. És mi az élők földjén a honfoglalás évezredét ünnepeljük! Rebegjük el tehát Istennek buzgó hálaadó imánkat ezen kegyelmeért, magasztaljuk érette nagy nevét teljes szivvel és lélekkel. De nemcsak köszönnünk, hanem további oltalmát kérnünk is kell. Egy új évezred láthatára nyilik meg előttünk tele bizonytalansággal, tele árnyakkal. Legyünk vigyázattal az őrökre, a kik mindeneknek tudtára adandják, a mikor megvirad. Minden évszázban egy-egy árnyék lebben el s a végtelen időnek egy ujabb láthatára világosittatik meg.

Kérjük hát Isten oltalmát a jövőre s mutassuk magunkat méltóknak ez oltalomra, a hit ereje, a szeretet erénye s az erkölcsök tisztasága által. Hitben, szeretben és tiszta erkölcsökben erősedjék szeretett Magyarországunk az ujabb millennium kezdetén!

A hittel együtt jár a szeretet elmaradhatlanul s a hol a sze-

retet nem munkás, ott nincs vallásos élet. Szeresd felebarátodat, szeresd testvéreidet, a közös hazának gyermekeit, habár nem is egy nyelvet beszélnek veled, csak a szeretetnek egyazon érzetével viseltessenek a közös haza iránt.

Századok óta éltünk együtt jóban, roszban egyiránt; békében együtt müveltük a haza földjét, harczban érette együttesen küzdöttünk, vérünk védelmében összeelegyedett s e százados testvéri viszonyt néhány év viszálya, félreértései megszüntethetnék-e? Bizonyára nem. Ime látjuk, tudjuk, mik a teendők, s ezek a *mi* teendőink, melyeknek teljesitését magunknak kell eszközölni s azt nem másoktól kell várnunk.

A vallásos érzést mélyen szivünkben kell gyökereztetnünk, óvakodnunk kell mindennemü erkölcsi romlástól, az erkölcsök tisztaságát meg kell őriznünk az élet minden körülményei közt, a testvéri szeretet erényét ápolnunk kell, hogy a közös hazáért éljünk és haljunk, annak szellemi és anyagi javát együttesen eszközölve, tántorithatlanul bizva Isten oltalmában, s ilyeténképpen magunkat méltókká tettük az oltalomra s Isten oltalma az, mely az országokat és népeket fentartja a küzdelem nehéz napjaiban az államok életének adatott idő véghatáráig, melynek mértékét évezrek alkotják.

Velencze, február hónapban.

Gróf Kuun Géza.

Az unitárismus aláhanyatlása János Zsigmond vál. király és Dávid Ferencz halála után.

I.

Ezt minden mivelt unitárius tudja, mert Székely Sándor unitárius egyháztörténetében megirta s több krónikairó emlékezetben hagyta. Azt is tudják e történeti források, hogy Erdély ev. református fejedelmei alatt Háromszéken az unitárius püspöknek nem volt joga egyházait megvizsgálni, hanem az a református püspökre ruháztatott s ez által ott az unitáriusok fennállása veszélynek tétetett ki, nem fejlődhettek s nem gyarapodtak, sőt a megszünés és semmivé létel fenyegette I. Apafi fejedelem uralkodásáig.

De ez mind csak általános tudáson alapult; sem inditó okai sehol nem voltak előadva, sem az eszközök határozottan megnevezve, a mikkel a hatalom e czélt elérni szándékozott. Nekem más czélu kutatásaim közben oly adatok jutottak birtokomba, melyek az unitáriusok ezen megsemmisitésének legbiztosabb rugóival és inditó okaival ismertetnek meg.

Egyike ezeknek a szombatosság. Már Dávid Ferenczet azzal vádolták ellenfelei, hogy a Krisztusnak imádása által a keresztény vallás átalános alapjáról eltért s a zsidó Monotheismus tanát érvényesiti, a minek egyik sarkalatos hitelve a *szombat napnak ünneplése.* Ez hamis vád volt, megbuktatására kigondolva. Ő a szombat megünneplését soha nem tanitotta, soha el nem fogadta, vallásos könyveibe föl nem vette. Hogy halála után, sőt még azelőtt Össy András e tant hirdette, udvarában ily nézetü papokat tartott, szombatosi isteni tiszteletet hozott be, énekes könyveket iratott, s mindezt fogadott fia, a hires Péchy Simon bővebben szervezte, kifejtette s terjedelmes birtokaiban a székelységgel elfogadtatta, ez tény, ezt senki sem kétli, sem nem tagadja.

Az is bizonyos, hogy Péchy a bevett keresztény vallások alapjától eltért, őt zsidózónak a törvényhozás bélyegezte s feje és birtokai elvesztésére itélte.

Én mind arra: mikor vétetett el az unitárius püspöktől a háromszéki eklézsiák vizsgálati joga? s mikor adatott át az erdélyi ev. ref. püspöknek? mind pedig arra: mi czélból? mikor, kiknek s mily Péchy-féle birtokokat adományoztak a nemzeti fejedelmek? konkrét bizonyitékokat, eredeti fejedelmi okleveleket hozok nyilvánosságra. Legyen tudva, ne rejtegettessék tovább is az igazság.

Ez idők rég elmultak, a fájó sebek behegedtek, a sérelmeket meggyógyitotta részben az ország megváltozott politikai helyzete, részben elfeledtette az idő, Péchy örökösei elhaltak, birtokainak szerencsés adományosait birtokaik használatában kétszáz évi időmulás erősitette meg, ők meg nem támadhatók, sem őseik a fejedelem tényeiért nem vádolhatók; de a történetiróknak tiszte az igazságot kideriteni s a történetek valódi indokait földeritni, nem a bevégzett tények megváltoztatása szándékából s czéljáért, a mi lehetetlen, hanem ethikai okokból, hogy a mi nem helyesen történt, kiderüljön s az elnyomott igazságnak erkölcsi elégtétel adassék, a mi törvényen alapult, az vádtárgya ne legyen s jogosult cselekvény sérelemnek többé ne bélyegeztessék.

A háromszéki eklézsiáknak az unitárius püspök általi meg nem látogathatása két fejedelmi oklevelen alapul, az *egyik* Beke Dánielnek a püspökségben 1642 jul. 26-án kelt megerősitése, melynek ezek voltak föltételei: *elsőben*, hogy a megerősitett uj püspök nagyobb tekintélyt mint eddig, ne követeljen és a püspöki látogatások dolgában magának több jogot ne kivánjon, mint eddig — akkor már az egyházlátogatási jog tényleg el levén véve: itt az csak törvényesittetett — főleg pedig a sepsi-, kézdi- és orbai három székben levő eklézsiákban és máshol is a fejedelem vallását követő egyházakban, a mihez a megerősitett uj unitárius püspök papsága is szigoruan alkalmazkodni tartozik. *Másodszor*, hogy a fejedelem orthodox vallásu püspökének tekintélyi és kötelességei kiváltságos előnyeibe semmi uton és ürügy alatt magát bele ne vegyitse s abba ne avatkozzék. *Harmadszor*, hogy hallgatóit és hiveit az unitárius vallásnak az ország közelebbi, 1638-ki, deézsi gyülésében meghatározott hitszabályzata értelmében oktatja és igazgatja s attól a zsidózásra vagy más téves hitrendszerre térni vagy eltántorodni nem engedi. *Negyedszer* a fejedelem eskü alatt igért hüségében igazán és őszintén megmarad.

E feltételek alatt neki a fejedelem jogot ad, hogy hivei unitárius vallásukat követhessék, espereseket választhassanak, azok fizetéseiket megvehessék, a romlott templomokat és papi házakat

megépittethessék, minden egyházi ügyeiket igazgathassák, egyházi és papi ügyekben itélhessenek, a papokat botrányos tetteikért megfeddhessék, általában belügyeiket intézhessék. Egyszersmind az ország minden polgári hatóságainak meghagyta, hogy Beke Dánielt unitárius püspöknek elismerjék, neki kérésére segélyt adjanak, s iránta minden tisztelettel legyenek; arra is joga levén nevezett püspöknek, hogy az eklézsiáitól elidegenitett javakat visszaszerezhesse s ebben őt a törvényhatóságok és községek az ország törvényei értelmében 200 fr. a parasztsorsuak 12 fr. büntetés terhe alatt segitni köteleztetnek.[1]

Második fejedelmi oklevél, mely 1642 ápr. 14-én kelt, egyenesen a püspöki látogatást szabályozta. Ebben igy szól a fejedelem: „Isten kegyelméből való fejedelemsége kezdete óta egyforma igazságossággal törekedett arra, hogy minden bevett vallásu hivei elöljáróinak és egyházi tisztviselőinek sértetlenül maradjon és álljon meg hivatali tekintete. Erre való tekintetből, hogy az egyházi gyülekezetekben eltávolitódják minden zavar és fogyatkozás, a mi rész szerint a tanitók szabályellenes élete, hivatalbeli hanyagsága vagy a hit megállitott formáitól és a szentirástól eltérésök, az isteni tisztelettartásnak elhalasztásából és megvetéséből, a hivek és egyház javainak a maguk világi czéljaikra forditásából, hálátlanságból, vagy vakmerő ellenszegülésből következnek és szokásba jöttek, nemkülönben minden más hibák megfeddésére és megjavitására tisztelendő és nagyrabecsült Szentgyörgyi Beke Dánielt, a fennevezett unitárius eklézsiák superintendensét az ő pöspökjökké oly módon és oly hatalommal nevezte ki, hogy az unitárius eklézsiákat Erdélyben mindenütt (de kivévén a sepsi, kézdi és orbai három székbeli eklézsiákat, a hol eddig is az unitárius eklézsiáknak meglátogatása bizonyos korábbi egyezés következtében az orthodoxus ev. reform. püspök joga és kötelessége volt s most is azé) meglátogathassa, azok papjait, az iskolák igazgatóit a vallásból és erkölcsökből megvizsgálja, azok hibáit megfeddje, s ha joga van rá, rájok büntetést is szabjon; egyszersmind pedig az egyházközségeket is, ha máskép nem lehet, összehiván; a hajdan egyházaknak ajándékozott birtokokat a papok jövedelmeivel együtt, a hol szükséges, eskü alatt kinyomozván, visszaadassa, s mindazokat, a miket a püspök tiszti elődei, régi kegyes és vallásos férfiak rendeltek, régi törvényes állapotjukra és gyakorlatába visszahelyezze, s ha a dolog kivánja, külső tisztviselők segélye és oltalma felkérésével is állitsa és szerezze vissza; ha pedig

[1] Az *Orsz. Levéltár* kincstári osztályában levő eredétiből alább szó szerint hiven kiirva.

valaki az eklézsiák ily javait makacsul eltartóztatni akarná, illetékes birája és hatósága vagy a fejedelem elébe hivassa meg; a templomokat s más eklézsiai épületeket, melyek a mindennapi használatra szükségesek s bármi okból leromlottak, épittesse fel vagy javittassa ki. Végre a hamis tudományt vagy véleményeket valló és tanitó papok és iskolatanitók helyére alkalmas, jámbor és a szent szolgálatok teljesitésében hiv és buzgó papokat nevezzen ki. Meghagyta az ország minden közhatóságainak és tisztviselőinek, hogy ha nevezett Beke Dániel maga vagy kiséretével együtt hozzájuk megy, neki minden kérésében, akadályokat félretéve, segitségére legyenek, hogy ő mindenütt püspöki kötelességét végezhesse, ő és a papok egyházai törvényes járandóságukat megkapják s elidegenitett javaikat visszaszerezhessék. Minden helység tisztei a püspöknek ezen hivatalos teendőiben legyenek segitségére, tanusitsanak iránta jóakaratot, gondoskodjanak számára illő szállásról, ételekről, fuvarról és fuvaros lovakról, s bátorságos és elegendő kiséretről, különben nem cselekedvén stb.[1]

II.

Az unitárius püspök megerősitésének ezen szigoru föltételei s püspöki legsarkalatosabb jogai egyikének, az egyházak látogatásának ezen megszoritása, egyik mélyreható oka és forrása volt Erdélyben az unitárizmus meggyöngülésének. Majdnem a legnagyobb esperesi egyházkörnek, Háromszéknek, a püspök hatalmi köréből elvonása ugy meggyöngitette az egyházat, mint mikor az ellenség egy hadseregnek valamelyik szárnyát vágja el és mind önálló küzdelemre, mind segélyre képtelenné teszi. Papok állottak át, eklézsiák ingottak és gyérültek meg, az erőkifejtés, mint a gyarapodás erkölcsi emeltyüje megszünt, a szivekben a jövő iránti hit megcsökkent s csak a vallásban levő belső erő tartotta fenn s kapcsolta össze egymás közt a háromszéki és a többi egyházi körök unitáriusait, a minek szomoru nyoma meglátszik az unitáriusok egész XVII-ik és XVIII-ik századi történetén.

A másik rossznak, a mi az unitáriusokat érte, forrása az ő szombatossággal vádoltatásuk, a mit a háromsági hitczikk el nem fogadásával vontak magukra. Az egész egyház ezzel vádoltatott. Magát Beke püspököt vádolta Ravius Mátyás kolozsvári szász-unitárius predikátor, a ki a püspökségre vágyott s ellenfelét a fejedelem

[1] Az országos levéltárban levő *eredetiből,* melynek hátrább ki lesz jelölve holléte.

előtt befeketitette. Ezért tartatott 1638-ban a deési zsinat, vizsgálat alá fogatott az egész unitárius hitrendszer, ujra szövegezték az unitárius hitczikkeket és hitformákat; a ki alá nem irta, zsidózónak bélyegeztetett meg, rabságra vitetett száz meg száz unitárius, sokan megölettek, birtokaik fiskus részére foglaltattak el, s reformált fejedelmek által reformált hitvallásu uraknak adattak örök birtokul.

Érthető, ha Péchyt jószágvesztésre itélik, s miután a fejedelem vallására tér, ismét visszaadják; de ha Kornis Borbárától, egy nőtől is elveszik birtokait, de mivel ő hitében megingathatlan, sulyosan bünhődik, s az elsőét Kemény Jánosnak, utóbbiét Bethlen Jánosnak adományozza a református fejedelem, ez mégis azon gondolatot kelti föl a figyelmes szemlélőben, hogy itt a proselytismus erősebb indok, mint az igaz vallás, s a Péchy és Kornis Borbára szombatossága nem nagyobb politikai bün, mint a mekkora erkölcsi árnya a fejedelem megfékezhetési és téritési igyekezetének az unitáriusok irányában s a mekkora az adományozott országnagyok vagyonszomja.

Ezt kétségtelenül és világosan mutatja I. Rákóczy György által 1645 jul. 23-án Kemény Jánosnak, ugyszintén II. Rákóczy György által 1650 jul. 26-án Bethlen Jánosnak tett birtokadományozás, melyek elsőjében a fejedelem az egész Erdélyben levő szombatosoknak vagy zsidózóknak 1638 jul. 1-én a deési országgyülésen történt elitéltetésöket maga beszéli el s a maga és az országgyülés álláspontjait az utókorral megismerteti.

Ez adománylevél tartalma megérdemli bővebb ismertetését.

»Midőn — igy szól a fejedelem — ő 1638-ban az igaz isteni tiszteletet méltó tekintetbe véve, Erdély országának a szombatosok felekezetéhez tartozó vagyis zsidózó összes lakosait a zsidózás kiirtása végett jul. 1-ére Deésre az ország közügyésze által perbe hivatta, s ott az azon felekezethez tartozók mindnyájan az ország végzése által örök hütlenségre, azaz mind fejök, mind ingatlan és ingó javaik elvesztésére itéltettek, jelesen azok között néhai Nagyságos Szent-Erzsébethi Péchy Simon is; bárha az ő, csak tisztán őt személyileg illető javainak a fiskusra kell vala szállania és az által biratnia, mégis miután nevezett Péchy Simon, isten inditásából s a szentlélek sugallatánál fogva jobb utra tért, s a kárhozatos eretnekséget *(haeresis)* elhagyván, Krisztus igaz tudományát s a Krisztus minden apostolainak és evangelistáinak irásain alapuló vallást, t. i. a fejedelem egyedül idvezitő *(orthodoxus)* hitvallását, vagyis a reformált vallást, mint üdvözitőt, elfogadandónak ismerte el, a fejedelem tanácsosainak közbenjárására őt megszánta s fejének ke-

gyelmet adott s mindennapi élete fentartásáról is kegyelmesen gondoskodni kivánt, e végre az egész Szent-Erzsébet nevü birtokot az ottani nemesi házzal és udvarral és ottani 58 zsellérrel *(colonus)*, ugyszintén a Szent-Ábrahámon levő egész részjószággal és birtokokkal s ott levő öt zsellérel, Zsákodon és Sárdon egy, Héjasfalván 4 zsellérrel, Nagy-Solymoson 6 jobbágygyal, összesen 70 zsellérrel, illetőleg jobbágygyal, melyeket a fejedelem néhai Péchy Simonnak és nejének Barrabássi Katának adományozott élethosszig s nekik visszabocsátotta és átadatta, egyebek közt e határozottan kitejezett föltételek alatt, hogy kiváltás esetében nekik, t. i. Péchy Simonnak és Barrabássi Katának, ha ők elhalnak, örököseiknek, utódaiknak és hagyományosaiknak a fiskus vagy azok, a kiknek a birtokok adományozva vannak, ezer darab igaz sulyu vert tallért készpénzben kifizessenek, ők azt fölvenni s a birtokokat kibocsátani tartozzanak. Kegyelmes tekintetbe véve e felett nemes Bükösi Kemény János, Fejérmegye főispánjának, Fogaras vára őrsége, nemkülönben a fejedelem udvari lovassága főkapitányának, kincstárnoknak, belső komornyiknak és kir. táblai esküdt ülnöknek hiv és igaz szolgálatait, a miket ő zsenge ifjuságától kezdve, erdélyi és római szentbirodalmi fejedelem, boldog emlékezetü Bethlen Gábor ur iránt s az ő halála után a mostani fejedelem és haza iránt, munkát és fáradságot nem kimélve, minden alkalommal, az idők és dolgok miden változásai közt, különösen pedig a fejedelem hadviselései alkalmával, t. i. *először* az 1636-ki hadjáratban, midőn Husszain budai pasa, a fejedelem vetélytársainak sugalmazására és fölingerlése következtében ellene és Erdélyország ellen a legigazságtalanabbul fegyvert fogott, s őt azon álnok törekvés erejének megtörésére, országa hiveivel együtt fölkelni kényszeritette, — ezen hive, mint főőrtábornok, Isten segélyével, a török hadsereg a fejedelmi hadak egy nem csekély csapata által Szalontánál szétszóratott s nem kis veszteséggel visszaveretett -— ennek következtében a fejedelem ellenségei bátorságukban megtörve, vele békességre határozták el magukat, s végre a békepontok megállapitása alatt kezesekül török főembereket rendeltek ki; a fejedelem részéről ezen hive a töröknél levő ellenségei boszantásainak és egyéb sanyaruságoknak magát kitéve, a haza megmaradásáért több országnagyokkal együtt ezen békekötés terhét és felelősségét elvállalni nem rettegett s hüségét élete koczkáztatásával is bőségesen bebizonyitotta. *Másik* közelebbi évi nagy hadjáratában a fejedelemnek, melyet a haza és nemzet megingatott szabadsága visszaállitása végett kezdett, mint egyik tábornok, az erős császári

sereg visszaverésében lelte dicséretes egyenességével, hasonlithatatlan hüséggel és állhatatóssággal s neve soha el nem haló dicsőségével tanusitott: neki Udvarhelyszéken levő Szent-Erzsébet egész birtokát az ott levő nemesi házzal és udvarral, nemkülönben a Szent-Ábrahámon, Magyar-Zsákodon. Nagy-Solymoson levő minden birtokokkal és birtokrészekkel, Fejérvármegyében Héjasfalvával és Küküllővármegyében Sárddal, a fejedelem bárhol lehető királyi jogával, az emlitett birtokban levő házakkal, legelőkkel, erdőkkel, mezőkkel s minden egyéb tartozandóságokkal együtt nevezett Kemény Jánosnak s egyenlő joggal nejének Kállay Zsuzsánnának, továbbá elébb finemen levő örököseiknek és utódaiknak, ezek hiányában a lányörökösöknek is, de csak a Kemény Jánostól nemzendőknek, az elől emlitett ezer tallérban adta, beirta s elzálogositotta oly feltétellel, hogy Péchy Simon és neje Barrabássi Kata örököseinek, utódainak és hagyományosainak a mondott ezer tallér összeget Kemény János és neje Kállay Zsuzsánna vagy mindkétnemü örököseik és utódaik megfizetni, letenni és leszámlálni tartozzanak és legyenek kötelesek. A fejedelem biztositotta a maga és utóbb következő fejedelmek nevében Péchy Simont és nejét, ugy örököseit és utódait s hagyományosait, hogyha akár ő, akár mások a birtokokat kiváltani akarják, azt csak ezen ezer tallér lefizetése mellett tehessék s a birtokosok is csak ily módon legyenek kötelesek azokat kiszolgáltatni. Ily módon és töltételek alatt adta és adományozta, beirta és elzálogositotta a fejedelem a mondott birtokokat nevezett Kemény Jánosnak, nejének s általa nemzendő örököseinek, a miről kiváltságlevelet állittat ki, mihelyt a fejedelem levele előtte bemutattatik. Kelt a Halics vára melletti táborban a fennirt évben és napon.[1]

A *másik* adománylevélben a fejedelem elbeszéli, hogy méltó tekintetbe vevén nemes Kis-Buni Bethlen János hivének szolgálatait, melyeket ő, mind iránta, mind atyja iránt minden alkalommal, a szerencse különböző fordulatai közt, munkát s fáradságot nem kimélve, rettenthetlen lélekkel, neve nagy dicsőségére végbe vitt és tanusitott, valamint azt is, hogy ő a fejedelemnek ország szükségére nemrég 1500, atyjának régebben 7000 magyar forintot adott, a Homorod-Szent-Pálon levő egész birtokot és birtokrészeket az ottani nemesi ház és udvar felerészével, ugyszintén Szent-Péter, Városfalva, Tankafalva, (inkább *Tarcsa*falva), Jánosfalva, Dálya, Musna, Bágy, Lókod, Szent-Márton, Recsenyéd, Ujfalu és Zetelaka

[1] Hátrább egész terjedelmében közölve van.

községekben levő birtokokat, nemkülönben Sz.-Udvarhely mezővárosban, a Botos-utczában levő egy nemesi ház és udvar felerészét, melyek ezelőtt nemes Kornis Borbáráé, Szent-Benedeki néhai Paczolai Péter özvegyéé voltak, de azon okból, hogy az ország közvégzései ellen a zsidózás nem üdvözitő tanait követte, s azokban megmaradt, az 1638 jul. 1. Deésen tartott országgyülésen más zsidózókkal együtt örök hütlenségre büntettetett, jószágai a fejedelmi fiskus részére foglaltattak le, s adományozás tárgyává lettek. A fejedelem ezen kivül lehető királyi jogát is emlitett Bethlen Jánosnak és nejének, Váradi Borbárának adományozta, mégpedig elébb a fiörökösöknek, azok nemlétében a lányörökösöknek és utódaiknak is az emlitett 7000 magyar forint összegben, jótállást vállalván azért is, hogy őket a birtokokban megtartják, megvédik és oltalmazzák mind a fejedelem, mind következői . . . Kelt Gyula-Fejérvárott, 1630 jul. 26-án.[1]

Az első adománylevelet az indokolás vallási része teszi fontossá. A térités, proselytismus mindig hatalmas fegyver volt a vallásterjesztők kezében, ezt elvileg hibáztatni nem lehet, mert mást, tán tévelygőt, jobb meggyőződésre birni igyekezni szabad. De ha ily jó a czél, nincs miért titkolni, s ha nem rut a mit teszünk, nem szükséges szépitni. Azonban életet és vagyont venni el meggyőződésért, még ha a törvény rendeli is, a szabadság és erkölcsiség szempontjából nem helyes, nem szabad; ki bizonyos arról, hogy a jobbnak állitott véleményhez, és igazabbnak tartott valláshoz nem fér-e szintén kétely? S kérdés, van-e abból gyarapodása a vallásnak, s jó-e az általában az egyénre nézve, a mit nem önkéntes elhatározásból tesz, s a miben lelkiismerete meg nem nyugszik.?

A másik adománylevél annak világos bizonyitéka, hogy I. Rákóczy György téritési vágya és sujtó keze a nőkre is kiterjedett. Én erről olvastam, de hiteles oklevélben megirva csak most láttam. Ezért tartottam közlését szükségesnek. Ha Kornis Borbárának oly alkalmazkodó jelleme lett volna, mint Péchy Simonnak, ki hitelveit világi javainál nagyobbra nem becsüli, ő is megmenthette volna tán összes javait vagy azok egy részét. De ő szilárdul megmaradt meggyőződése mellett s vagyonát zsákmányul engedte a fejedelemnek, eszközül Bethlen Jánosnak fölemelkedésére és meggazdagodására. Előttem a legjellemzőbb az, hogy az emberek akkor ép oly gyarlók voltak, mint most; ép ugy munkálkodtak embertársaik bukásán, vagy legalább elnézték azt, mint munkálkodnak s elnézik ma. A

[1] Hátrább az egész adománylevél közölve van.

Rákócziaknak legbefolyásosabb tanácsosai s koruknak legeszesebb emberei Kemény János és Bethlen János voltak. Vajjon mikor a deési országgyülésen Péchy és Kornis Kata nótáztatott, titkon sziveikben már nem jelölték volt ki azok azon birtokait, melyekre vágytak s melyeket később birtokukba is keritettek? Az emberi természet kifürkézhetlen, s államférfiak mindenha óvatosan tudták a fejedelem kegyét maguk iráut megnyerni. Péchy és Kornis Kata bukott emberek, vesztesek és vértanuk, Kemény és Bethlen a hatalom kegyeltjei, szerencsefiak valának. Ezek boldogsága, amazok szerencséje romjain épült. Egyik boldog volt, mert nagy birtokokat szerzett, a másik, mert ártatlanul büntettetett. A végitélet a történelemé, mely a szenvedőknek és az üldözötteknek szokott igazságot szolgáltatni.

És most lássuk magukat a fejedelmi megerősitő és szabályozó, ugyszintén a hütlenségi bün jogczimén kelt két adománylevelet eredetijökben szó szerint hiven közölve.

I.

Confirmatio Superintendentis Unitarii R. Danielis Beke Transylvaniensis.

Nos Georgius Rakoci, Dei gratia Princeps Transylvaniae, partium Regni Hungariae Dominus et Siculorum Comes etc. Memoriae commendamus tenore praesentium, significantes quibus expedit Universis, Qualiter superioribus temporibus honorabiles viri, Pastores scilicet universarum Ecclesiarum Transylvaniensium Unitariarum (ut vocant) religionem profitentium, communibus suffragiis, et unanimi consensu, Reverendum Virum Danielem Beke de Sepsi Szent György, doctrina et eruditione, morum integritate praestantem, ad obeundum munus, inter ipsos Superintendentiae elegissent, supplicarunt nobis debita cum instantia, ut nos quoque hanc ipsorum electionem pro rata atque firma habere dignaremur. Nos itaque ex communi Decreto et publicis Constitutionibus Dominorum Regnicolarum in hoc (quod dissidentibus inter se, in Ditione nostra Ecclesiis, ad evitandos tumultus, una quaeque Ecclesiarum suae Religionis Superintendentem et Ministros habere et fovere possit) recte informati, ne annotati Ministri praefatarum Ecclesiarum idoneo viro et moderatore (cujus pia admonitione et eruditione, ac censura, reliqui Ministri temperarentur ac ad saniorem doctrinam perducerentur) destituerentur, Accedente primariorum quorundam Virorum praeclara commendatione, quibus virtus, eruditio, probati mores, et inprimis vita ipsius Danielis Beke honostissime acta, multis argumentis perspecta fuit, atque etiam certa spe ducti, quod ipse ad sustineandum hoc laboriosissimum munus, omnes ingenii, corporisque nervos sit collaturus, nihil que

unquam alieni ab officio suo, nec publice, nec private tentaturus et commissarus sit. Eundem Danielem Beke in Superintendentem Ecclesiarum praescriptarum ab ipsis Pastoribus electum, in eadem functione authoritate nostra Principali benigne confirmandum acroborandum duximus: his tamen conditionibus ad expressum declaratis. *Primo*, quod majorem et ampliorem authoritatem, nisi eam, quam hactenus usurpasset, visitationemque liberiorem in posterum quoque sibi vendicare, reservare, tribuere nullatenus praesumere intendet, praesertim vero in Ecclesiis Trium Sedium Siculicalium Sepsi, Kézdi et Orbai, aliisque locis, inter nostrae religioni addictos homines. Cui quidem condicioni reliqui succedentes Episcopi sese per omnia accommodare tenebuntur. *Secundo*, quod in authoritatis praerogativam Officiumque Episcopi, nostrae religionis orthodoxae, nulla via aut quovis sub praetextu sese ingerit aut immiscet. *Tertio*, quod juxta receptam modernae nempe religionis Unitariae in generali Conventu ex publica Regnicolarum deliberatione in oppidum nostrum Dés, ad 1-um diem July Anni Domini Millesimi Sexcentesimi Trigesimi Octavi indicto, celebrato. recenter conclusae normam, suos auditores et sectatores docebit, dirigetque, neque ab eo ad Judaismum, vel aliam erroneam Sectam exorbitet. aut quemquam exorbitare et deflectere permittat. *Quarto*, Fidelitati nobis vere et sincere praestari debitae fideliter satisfaciat, quemadmodum roboramus et confirmamus praesentium per vigorem. Dantes et concedentes eidem omnimodam et plenariam potestatem, atque authoritatem, ubivis in Transylvania Religionem suam profitendi, seniores eligendi, Ministros probatos constituendi, eorumque proventum exigendi, aedificia diruta circa Templa et domos Parochiales restaurandi ac omnia et singula Ecclesiarum munia exequendi, causas Matrimonii et alias quaslibet forum spirituale concernentes cognoscendi, dijudicandi, sententiamque de iis decisivam ferendi, scandala et errata Ministrorum corrigendi, rebelles debito modo puniendi; Item Secularibus adversus ecclessiasticos contendentibus jus et justitiam dicendi; ecclesias suas bono et decenti ordine regendi, eaque quaecunque sui muneris esse censebuntur, rite exequendi; imo damus et concedimus praesentium per vigorem. Quocirca vobis Spectabilibus, Magnificis, Generosis, Egregiis et Nobilibus, Comitibus, Vice Comitibus et Judicibus Nobilium quorumcunque Comitatuum; Item Capitaneis, Prefectis, Provisoribus, Castellaris Arcium, ac aliorum quorumvis locorum Officialibus, Cunctis etiam aliis cujuscunque status, ordinis, conditionis, dignitatis et praeeminentieae hominibus, quorum videlicet interest, seu intererit. Item Archidiaconis, Diaconis, Plebanis. Senioribus et universis et singulis ecclesiasticis personis, modernis scilicet et futuris quoquo pro tempore constituendis harum serie committimus. et mandamus frimiter, quatenus vos quoque a modo in posterum annotatem Danielem Beke, pro vero et legitimo, a nobis confirmato, et ecclesiarum praedeclaratarum, Unitariam (ut supra) Religionem profitentium Episcopo et Superintendente salutare, agnoscere, ac reputare, ac in omnibus ad functionem suam spectantibus debitam ipsi Reverendiam

atque obedientiam praestare, Imo proventus etiam universos ipsi ratione officii sui cedere et provenire debentes eidem integre administrare, et per eos, quorum interest administrari facere. Tandem proventus quoque Ministrorum ante occupatos, bonaque et haereditates ecclesiasticas, quovis nominis vocabulo vocitatas, ab Ecclesiis abalienatas, vel in futurum quovismodo abalienandas, ad requisitionem ejusdem Danielis Beke ipsis Ministris, juxta publicam Constitutionem Dominorum Regnicolarum, vos Nobiles, ducentorum florenorum, plebeae condicionis vero homines, sub duodecim florenorum Hungaricalium oneribus remittere, modis omnibus debeatis et teneamini. Quinimo in hac functione sua peragenda, omni ope et auxilio ipsi adesse ac tempore visitationis Ecclesiarum vestri in medio peragendae, de condigno hospilio, victualibus, equis, curru et sufficienti comitiva prospicere sitis astricti. Secus non facturi, praesentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum in Civitate nostra Alba Julia, die vigesimo sexta mensis Julii, Anno Domini Millesimo Sexcentisimo Quadragesimo Secundo. etc.[1]

II.

Visitatoria Superintendentis Unitarii.

Georgius Rakoci Dei Gratia Princeps Transylvaniae, partium Regni Hungariae Dominus et Sicolorum Comes etc Fidelibus nostris Universis et Singulis Spectabilibus, Magnificis, Generosis, Egregiis et Nobilibus, Supremis et Vice Comitibus, Judicibus, Juratis Assessoribus, ac toti Universitati Magnatum et Nobilium quorumcunque Comitatuum, Capitaneis, Vice Capitaneis, Judicibus, Vice Judicibusque Regiis. Juratis Assessoribus, Primoribus, Potioribus, Primipilis, peditibus pixidariis ac Universitati Libertinorum Siculorum nostrorum quorumcunque Sedium Siculicalium, Dominis item terrestribus et Patronis, Praefectis, Capitaneis. Provisoribus, Castellanis Arcium, Castrorum, Castellorum, et aliorum quorumvis locorum et bonorum officialibus, Prudentibus etiam et Circumspectis Primariis Regiisque Judicibus et Juratis quarumcunque Civitatum, Oppidorum, Villarum et possessionum, honorabilibus item Pastoribus et Ministris Ecclesiarum, et Rectoribus Scholarum Religionem Unitariam (ut vocant) profitentium, Cunctis etiam aliis cujuscunque Status, condicionis, gradus, honoris, officii, dignitatis et praeeminentiae hominibus, quorum interest, seu intererit, praesentes visuris, nobis dilectis. Salutem et Gratiam nostram. Cum nos inde ab auspicato per Dei gratiam regimine nostro Principali, nihil omnium cujuscunque (receptae tamen) religionis, fidelium subditorum nostrorum uniformi aequabilitate conservanda habuerimus antiquius ex eoque Magistratus sive officales etiam Ecclesiasticos sua semper authoritate illaesa volumus esse communitos, eisdemque vestigiis semper nobis insistendum ducamus gloriosum, Ideo ad tollendas confusiones et defectus quoscunque, qui in Ecclesias, partim propter Docentium, quorum dissolutiorum vitam,

[1] Az *Országos Levéltár* kincstári osztályában a 20 számu Liber Regius 112—114 lapjain levő *eredetiből.*

curam minus sedulam, vel etiam opiniones ab analogia fidei et sacrarum literarum dissidentes, partim vero propter verbi Divini neglectum seu contemptum et auditorum bona Ecclesiastica in suos usus profanos vertentium ingratitudinem contumacem irrepserunt, et etiam ad quosvis alios errores emendandos et corrigendos Reverendum ac Honorabilem Danielem Beke Szentgyörgyi, Ecclesiarum religionem supra notatam profitentium Superintendentem in medium vestri ea ratione, et authoritata exmittendum duximus, ut Ecclesias vestras, ubique locorum in Transylvania (exceptis tamen tribus Sedibus Siculicalibus Sepsi, Kézdi et Orbai, in quibus vel hactenus visitatio ac investigatio huiusmodi Pastorum etiam Unitariorum, juxta certam transactionem, penes Episcopum Orthodoxam Religionem profitentium perstitisse et nunc quoque persistere perhibetur) existentes et adjacentes visitet, earumque Pastores et Scholarum Rectores de Doctrina, vita ac moribus examinet, excessus eorum corrigat, mulctaque si id juris fuerit, inflicta, in eos animadvertat: Et simul coetibus etiam, si aliter fieri nequiret, convocatis, bona antiquitus ad Ecclesias collata, unacum reditibus Ministrorum, exacto etiam a quibus visum fuerit. juramento cognoscet, et omnia, quae a Majoribus vestris, viris piis et religiosis ordinata fuerant, in pristinum ac legitimum usum, assumpto etiam si res expostularet officialium quorumcunque locorum auxilio, sive praesidio revocet, ac si qui talia bona ab Ecclesiis qualitercunque abalienata obstinate retinere conarentur, eos in praesentiam, conpetentium suorum quosque Judicum et Magistratum, ubi ea de re decidatur, vel etiam in nostri praesentiam citet. Templaque et alia Aedificia Ecclesiastica, ad usum quotidianum necessaria, et qualitercunque collapsa. refici vel restaurari curet. Et denique semotis doctrinaé vel opinionis pravae Ministris et Scholarum rectoribus, Pastores pios, idoneos et diligentes, Sacramentorum a Deo institutorum fideles administratores suficiat. Proinde vobis harum serie committimus et mandamus firmiter, ut dum et quandocunque dictus Daniel Beke Szent Györgyi cum adjungendis sibi Collegis vestri in medium venerit, eidem unacum suis sociis securum, tutumque et liberum Commeatum praebere, eisdmque in praemissis omnibus, sine omni scrupulo et difficultate procedere permittere, vocati in coetum sacrum convenire, omnesque legitimos usus et reditus Ecclesiarum, ab antiquo ordinatos, et ab eis quomodocunque abalienatos, ad ipsius requisitionem incunctanter et de facto remittere, Vos vero Officiales quorumvis locorum, in his omnibus, eundem contra inobedientes sufficienti praesidio et auxilio juvare, et denique omnes et singuli Eidem omni ope et benevolentia adesse, de condigno ubique hospicio, victualibus, curru et equis, tutaque et sufficienti Comitiva, aliisque ad iter continuandum neccessariis rebus modis omnibus providere et prospicere debeatis et teneamini. Secus non facturi. Praesentibus perlectis exibenti restitutis. Datum in Arce nostra Fogaras, die decima quarta mensis Aprilis. Anno Domini Millesimo Sexcentesimo Quadragesimo Secundo [1]

[1]) Az *Országos Levéltár* kincstári osztályában a 20 számu Liber Regius 114—115 lapján levő *eredetiből*

III.

Szent Ersebet et bona ad eandem pertinentia quondam Simonis Peczi Generoso Joanni Kemény collata.

Nos Georgius Rakoczi, Dei Gratia Princeps Transylvaniae etc. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis. Quod cum nos superioribus temporibus, in Anno videlicet Domini Millesimo Sexcentesimo Trigesimo Octavo, juxta functionis nostrae Principalis exigentiam, veri cultus divini condigna habita ratione, Universos et quoslibet Sectae Sabbathariae sive Judaismo adherentes ditionis nostrae Transylvaniae incolas, vigore publicarum Constitutionum Dominorum Regnicolarum, super extirpando hujusmodi Judaismo editorum, per Directorem nostrum fidelem, servato juris ordine, ad 1-um diem Julii Anni praenotati in oppidum nostrum Des legitime ad jus attrahi demandassemus: Ibique omnes et singuli eidem Sectae adhaerentes, juxta praenotatas Regni constitutiones in nota perpetuae Infidelitatis, hoc est amissionibus Capitum et omnium bonorum, tam mobilium, quam immobilium, jure convicti et aggravati — inter eos Spectabilis et Magnificus quoque quondam Simon Pécsi de Szent Erzsébeth ob ejusdem Judaismi strictissimam professionem, perinde convictus et aggravatus. Etsi universa et quaelibet ipsius bona, ipsum solum proprie et praecise concernentia, in fiscum erant applicanda, perpetuo possidenda: Nihilominus tamen postquam idem Simon Pecsi, divino instinctu, ac spiritus sancti flamine ad meliorem se recipiens frugem, eidem haeresi renuncians condemnabili, veram Christi doctrinam, Religionemque omnium Christi Apostolorum et Evangelistarum Scriptis fundatam, scilicet nostram Orthodoxam sibi amplectendam, salubre esse cognovisset, ad singularemfidelium Dominorum Comsiliariorum nostrorum propterea factam intercessionem, capiti ejusdem gratiam, et misericordiam fecissemus specialem, sustentationi etiam vitae ejusdem quotidianae, clementer prospectum esse volentes, totalem et integram possessionem Szent Erzsébet vocatam, cum domo et Curia nobilitari ibidem, quae videlicet ad numerum quinquaginta et trium Colonorum, item totales et integras possessiones, posessionarias, in possessionibus Szent-Ábrahám, quae in quinque colonorum, in Magyar-Sákod ad utius Coloni, in Nagy-Solymos ad Sex jobbagionum, in Héjasfalva ad quatuor Colonorum, in Sárd ad unius Coloni, hocest in toto ad Septuaginta Colonorum numerum sese extendunt, eidem quondam Simoni Pecsi, ac Catharinae Barrabássi Consorti Suae vita ipsorum comite possidendas, remittendas et resignandas esse decrevimus, remiserimusque et reassignavimus ac per manus dederimus, tali inter alias sub conditione ad expressum posita, Quod ipsis Simone Pecsy et Catharina Barrabássi vita functis, ex tunc deposita per fiscum, aut eum, cui eadem bona donata ex collata per nos extiterint, mille Tallerorum cusorum justi ponderis summa, eorum haeredes, successores ac legatarii, eandem plenarie summam levare, et bona eadem Fisco aut Donatario, simpliciter remittere debeant et teneantur; Gratiosum itaque et honorificum habentes respectum, proclarae fidei et fidelium

obsequiorum fidelis nobis sincere dilecti, Generosi Joannis Kemény de Bükös, Comitis Comitatis Albensis Transylvaniae, Arcis et praesidii Fogarasiensis necnon aulicae militiae nostrae equestris ordinis Supremi Capitanei, Thesaurarii, Cubicularii ac Tabula Judiciariae Jurati Assessoris nostri, quae ipse inde ab ineunte Juvenili aetate sua, tam Serenessiso quondam Principi Domino Gabrieli Sacri alias Romani Impery et Transylvaniae Principi etc. augustae memoriae, praedecessori nostro, quam et nobis, postquam hujus Regni habenas divinio nutu moderandas suscepimus, et patriae hujus nihil parcendo ullis suis laboribus et fatigiis in omnibus occasionibus, rerumque et temporum vicissitudinibus, et nominanter in generalibus expeditionibus nostris, una, quam in Anno Domini Millesimo Sexcentesimo Trigesimo Sexto, cum videlicet Illustrissimus Hussain Pasa Budensis, ad aemulorum nostrorum suggestionem et incitamentum, contra nos et Regnum nostrum Transylvaniae arma injustissime sumpsisset, nosque ad vim illius iniqui conatus repellendam, cum fidelibus nostris Regnicolis viritim insurrexissemus, idem fidelis noster, Generalem Vigiliarum Praefecturam agens, postquam tandem Deo auxiliante, non praecipuam per militum nostrorum manum, Exercitus, ille Turcicus, ad oppidum Szalonta fusus, damnoque non mediocri repulsus, inde Inimici eidem animis fracti, nobiscum pacem ineundam sibi consultius arbitrati fuissent, praecipuosque ex Magnatibus Turcos, in pignus tractandae pacis mittendos delegissent, ac ad Castra nostra transmisissent, idem quoque fidelis noster, eorundem Aemulorum nostrorum apud Turcas, perferendas acerbitates, penes patriae commodum et permansionem inter alios Magnates in se assumere, ac titulum hujusmodi pignoris tractandae pacis subire minime veritus, cum vitae etiam suae discrimine et jactura, satis superque testata reddiderit: Altera vero in praesenti hac, quam pro restituenda hujus, gentisque nostrae charissimae libertate plurimum labefactata, Anno superiori suscepimus, alterum Generalem agens, in reprimendis viribus exercitus validi Caesarei contra nos eodem Anno superiore destinati laudabili animi sui dexteritate, fide et constantia haud comparabili, nominisque sui Enchomio nunquam non morituro exhibuit et impendit, exhibiturumque et impensurum fore in posterum haud dubitamus. Totalem et integram eandem posessionem Szent Erzsébeth, cum domo et Curia nobilitari ibidem, necnon totales et integras easdem portiones posessionarias, in posessionibus Szent-Ábrahám, Magyar-Sákod, et Nagy-Solymos in sede Siculicali Udvarhely, Héjasfalva in Albensi Transylvaniae, et Sárd in de Küküllő Comitatibus existentibus habitas. Totum etiam et omne ius nostrum Regium, si quod in eisdem etiam aliter qualitercunque existeret et haberetur, aut idem nostram ex quibuscunque causis, viis, modis et rationibus concerneret collationem, simul cum cunctis suis utilitatibus et pertinentiis quibuslibet, terris sciliter arabilibus, cultis et incultis, agris, pratis, pascuis, campis, foenetis, sylvis etc. generaliter vero quarumlibet utilitatum et pertinentiarum suarum integritatibus quovis nomibus vocabulo vocitatis ad easdem et idem de jure et ab antiquo spectantibus et pertinere debentibus sub suis veris

metis et antiquis limitibus existentibus, memorato Joanni Kemény, ac aequaliter Susannae Kállay consorti suae ipsorumque haeredibus et posteritatibus, primum quidem masculini, iis vero (quod Deus benigne avertere dignetur) deficientibus vel non existentibus, etiam foeminini sexus (ipsius tamen Dominae Susannae Kállay, edicti duntaxat Joannis Kemény lumbis procreandis) universis clementer dandas, donandas et conferendas. Casu vero, quo iisdem Joanne Kemény et Domina Susanna Kállay (quod Deus clementer avertere dignetur) in utriusque sexus semine deficere artingeret, legatariis ejusdem Joannis Kemény, haeredibusque et posteritatibus eorum utriusque sexus universis, in et pro praetacta mille Tallerorum justi et veri ponderis summa, clementer inscribendas, conferendas et inpignorandas esse duximus. Ea conditione, ut memoratorum Simonis Pecsy et Catharinae Barrabás, haeredibus, successoribus vel legatariis iidem Joannes Kemény, Susanna Kállay, vel vero haeredas et posteritates eorum utriusque sexus universi, praetactum mille Tallerorum justi et veri ponderis summam deponere, numerare et exsolvere debeant et teneantur. Assecurantes nihilominus affidantes et certificantes eosdem Legatarios, quod si temporis in successu, nos vel succesores nostri legitimi Transylvaniae Principes, aut alii quorum intererit, easdam posseniones, domum et Curium nobilitarem, ac portiones possesionarias redimere et pro nobis aut pro sese recuperare vellemus aut pellent, ex tunc non nisi deposita prius et integre persoluta praescripta mille Tallerorum justi et veri ponderis summa, eisdem Legatariis vel vero haeredibus et posteritatibus eorum utriusque sexus universis adimemus aut adiment et pro nobis aut pro se non usurpabunt. Ad quod firmiter et inviolabiliter observandum, tam nos ipsos, quam etiam successores nostros, legitimos Transylvaniae Principes, sed et alios, quos intererit, obligatos, et modis omnibus adstrictos esse volumus. Imo illis damus, donamus, et conferimus, jure perpetuo et irrevocabiliter tenendas, utendas, possidendas pariter et habendas; his vero ad Casum praenotatum inscribimus, conferimus et inpignoramus, assecuramus item affidamus et certificamus, obligamusque et obstringimus, salvo utrobique jure alieno, harum nostrarum vigore et testinomio literarum mediante. Quas nos ad partem dictorum Joannis Kemény, et Susannae Kállay, haeredumque et posteritatum suarum, primum masculini, iis vero deficientibus vel non existentibus etiam foeminini sexus (ipsius tamen Dominae Susannae Kállay e dicti duntaxat Joannis Kemény lumbis procreandarum) universarum, in formam Privilegii nostri redigi faciemus, dum nobis in specie fuerint reportatae. Datum in Castris nostris ad Arcem Holics positis, die 23 mensis julii Anno 1645.[1]

IV.

Donatio portionum possessionariarum a Domina Condam Barbara Kornis, ob Judaismi professionen ademptarum Generoso Johanni Bethlen.

Nos Georgius etc. Memoriae commendamus etc. Quod nos dignum et honorificum habentes respectum praeclarae fidei et fidelium

[1] Lib. R. Principis Georg. Rakoczi XXI. pag. 158—160.

Servitiorum fidelis nobis dilecti, Generosi Joannis Bethlen de Kis-Bun, quae ipse in omnibus occasionibus et temporum vicissitudinibus, non parcendo aliis suis laboribus et fatigiis, animo intrepido, magna cum nominis sui laude fideliter exhibuit, ex impendit, ac in posterum quoque se impensurum pollicetur; tam vero ex eo, quod idem ex singulari bonum commune promovendi propensione in aerarium Celsissimi, Principis Domini patris et praedecessoris nostri magni nominis, septem millia, et nuper in nostrum quoque benignitatis nostrae erga se declaratae svasu inductus, mille quingentos florenos hungaricales currentis et usualis Monetae administraverit, — Totales et integras portiones posessionaries in posessionibus Homorod-Szent-Pál, cum dimidietate domus et Curiae nobilitaris ibidem, item in Szent-Péter, Városfalva, Tankafalva, Jánosfalva, Dállya, Musna, Bágy, Lókod, Szent-Márton, Recsenyéd, Ujfalu et Zetelaka, necnon totalem et integram dimidictatem Domus cujusdam et Curiae nobilitaris in oppido nostro Udvarhely, in platea Botos utcza nuncupata, vicinitatibus domorum Agilium Joannis Vida ab una, et Stephani Mezei, ab altera partibus, omnino in sede Siculicali Udvarhely existentis habitas, quae alias Generosae quondam Dominae Barbarae Kornis, Generosi dudum Petri Paczolai de Szent-Benedek relictae viduae praefuerant, sed ex eo, quod eadem contra publicas Regni Constitutiones Dogma Judaismi minus salutare amplexa, in exercitio ejusdem perseverasset, per fiscalem pro tunc Directorem in jus attracta, in Conventu fidelium nostrorum Regnicolarum ad I. diem julii Anni Domini MDCXXXVIII. ex edicto ejusdem Celsissimi Principis Domini Genitoris nostri piae memoriae in oppido Déés habito, inter alias Judaismo laborantes, eadem quoque perpetuae infidelitatis convicta et aggravasa existitisset, in Fiscum ac benignam collationem memorati principis genitoris nostri rite et legitime devolutae extiterant et relictae, et ex benigna ejusdem Principis Donatione hactenus etiam ab eisdem Johanne Bethlen, Barbaraque Váradi, conjuge sua in et pro praetacta septem millium florenorum Hungaricalium summa, jure inscriptitio tentae et ponessae. Totum etiam et omne jus nostrum Regium, si quod in eisdem portionibus possessionariis, Domibusque et Curiis nobilitaribus etiam aliter qualitercunque existeret et haberetur, aut eadem et idem nostrum ex quibuscunque causis, viis, modis et rationibus concernerent collationem, simul cum cunctis suis utilitatibus et pertinentiis quibuslibet, terris scilicet arabilibus, cultis et incultis, agris, pratis, pascuis, campis, foenetis, sylvis, nemoribus, montibus, alpibus, vallibus, vineis vinearumque promontoriis, aquis, fluviis, piscaturis, piscinis, aquarumque decursibus, molendinis et eorundem locis, generaliter vero quarumlibet utilitatum et pertinentiarum suarum integritatibus, quovis nominis vocabulo vocitatis, ad easdem et idem de jure et ab antiquo spectartibus et pertinere debentibus, sub suis veris metis, et antiquis limitibus existentibus, memorato Joanni Bethlen, necnon Generosae Dominae Barbarae Váradi, conjugis suae, haeredibusque et posteritatibus ipsorum, primum quidem masculini, iis vero deficientibus, etiam faeminini sexus universis, jure perpetuo, Legatariis vero eorundem usque ad summam

septem millium florenorum Hungaricalium dedimus, donavimus et contulimus, cum facultate liberae dispositionis, assumentes insimul in nos ac successores nostros, legitimos scilicet Transsylvaniae Principes ipsos, Generosum Joannem Bethlen, ac Barbaram Váradi, eorumque heredes ac posteritates utriusque sexus, ac Legatarios universos, in quieto et pacifico domnio praenotatarum portionum possessionararum, Domorumque et Curiarum nobilitarium, usque septem millium florenorum Hungaricalium Summam, contra quoslibes legitimos inpetitores, turbatores, molestatores, causidicos et actores, propriis nostris laboribus, cura, fatigiis et expensis semper et ubique tueri, protegere, et defensando conservare velle, — Quod si autem hoc ipsum nos vel successores nostri praestare nollemus, non possemus, vel quasimodo non curaremus, aut vero nollent, non possent, vel non curarent, extunc praedictam septem millium florenorum Hungaricalium Summam paratis pecuniis, rerum quarumlibet aestimatione exclusa, eisdem Donatariis refundere teneamur et simus obstricti, teneanturque et sint obstricti, prout damus, donamus, conferimus jure perpetuo et irrevocabiliter tenendas, possiendas, pariter et habendas, assumimusque et obstringimus, salvojure alieno, harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediante. Quas nos in forman privilegii nostri redigi faciemus, dum nobis in specie fuerint reportatae. Datum in Civitate nostra Alba Julia, die 26 mensis julii. Anno Domini Millesimo Sextesimo Quinquagesimo.

Georgius Rakoczy m. pr.

Joannes Horvath de Palócz
Secret ar. m. pr.[1]

Az egyéni vélemények változnak vagy elenyésznek, az oklevelekben levő tények megmaradnak mindörökké, mint maga az igazság.

[1] Az *Országos Levéltár* kincstári osztályában XXV. jelzetü Liber Regius 259—261. lapján levő *eredetiből.*

JAKAB ELEK.

Jó az Ur mindenekhez?

(Egyh. beszéd.)

Zsolt. 145, 9. „Jó az Úr mindenekhez és az ő irgalmassága minden teremtett állatain.“

A természet müködésében, valamint az emberi élet világában a kegyesség és kegyetlenség, a szeretet és gyülölség különös ellentéteivel igen gyakran találkozunk. Egy derült napon, fényes napsugarak és miriád csodás alaktól körülvett hegyről szemléltem a természet elragadó szépségét, midőn a hegy magasabb csucsán két ragadozó madarat pillantottam meg, a mint élet-halálra viaskodtak egymással, bizonyára zsákmány felett. A látvány mély benyomást gyakorolt reám. Hogyne! Hiszen a szépség és önzés, a csodálatosan nagyszerü és kegyetlenség ellentéteit szemléltem. Ez ellentétek folytonos váltakozását mindenütt és mindenekben tapasztaljuk. Mely nap felkelte vagy lenyugta nem hoz szerencsétlenséget, betegséget vagy halált valamely *ártatlan* életre? Aztán legtöbbször a jó, erényes emberrel történik a legrosszabb! Figyelemmel kisérve ily dolgokat, hitünk ingadozó lesz, a szeretet és remény lámpája elveszti olaját s keblünkben a csüggedés és hitetlenség terjeszti ki sötét szárnyait.

De marad-e ekkor keblünkben valami amaz érzésből, mely megegyezve az uj kor felfedezéseivel, a müvelt ésszel, elfogadhatná és helyben hagyná ama héber nyilatkozatot, hogy *Isten mindenekhez jó?* Hát a régi kegyesség önzetlen nyilatkozatai, kitörései, vagy az oly jelenetek, mint Ádám és Éva éneke az »*Elveszett paradicsomban*«, vagy más vallásos nyilatkozatok, mint az érzés és tulhajtott képzelem ömlengései, csak a költők és próféták kizárólagos tulajdonai? A legrosszabb esetben is kevés természetbuvár és az emberi természetnek még kevesebb tanulmányozója hajlandó tagadni és kétségbevonni, hogy a teremtő hatalom ne nyilatkozzék a *jóság alakjában* igen sok irányban. *A héják és más ragadozó madarak birodalma kicsiny . . .*

Sem a természet, sem az emberi élet nyilvánulása nem teljesen kegyetlen. És mégis bármily távoli okra vihető vissza az ártatlan szenvedés, igazságtalanság és fájdalom, ha azok a jónak kevés kárpótlását tartalmazzák, kénytelenek vagyunk megengedni azt, hogy legalább a dolgok felszinét tekintve, Isten némelyekhez nem jó. És mi nem tudunk kitérni e kérdés elől; lehet-e Isten szeretetnélküli *némelyekhez és jó az egészhez?* Vagy más szavakkal: *vannak-e az*

egész mindenségre kiterjedö ezen jóságon kivül álló teremtmények is? Ha a szavak helyes használatát figyelmen kivül hagyjuk, képtelenségekre jutunk. Ha e kifejezéseket: »*egyes*« és »*egész*« a legszorosabb értelemben használjuk, végre is kényszeritve vagyunk elfogadni, hogy Isten csak némelyekhez jó és nem mindenekhez, hogy a legfőbb hatalomnak kiválasztottai vannak, hogy Isten személyválogató.

Azonban a »*minden*« és »*jó*« kifejezéseknek két jelentése van, melyeket egyforma joggal tulajdonithatunk ezen szavaknak. Használhatjuk a »*minden*« szót rész szerinti értelemben. Midőn valaki azt mondja, hogy egy társaságnak minden tagja jelen volt; hogy az ezrednek minden embere feltünt a mezőn, a »*minden*« szó rész szerinti értelemben van alkalmazva és senkit sem zár ki. De ugyanazon szó használtatik »*gyüjtő*« értelemben is. Igy mondhatni: »minden fa szép; vagy a fa *egészen* szép.« Erre leszakitok arról a fáról egy ágat és ugy találom, hogy az el van száradva és felelem: »itt van a nevezett fának egy része, a mely nem szép.« E kijelentésemre a felelet valójában nem lehet más, hogy az ember a fát, mint *egészet* nézte, akkor az ágak együtt és nem külön-külön voltak. Igy szemlélve a világot, az elkülönitett részek eltünnek a szem elől s megerősittetik, hogy Isten mindenekhez jó, habár van sok fájdalom, igen sok szembetünő igazságtalanság. szivtelenség és kegyetlenség a világon.

A »jó« kifejezés is birhat két jelentéssel. Jónak nevezheti azt, a mi reánk kellemes hatást gyakorol. Ez értelemben a szülő jó gyermeke előtt, midőn pénzt ad gyönyörködtetésére; ez értelemben jóknak tartjuk barátainkat irányunkban, ha ők megdicsérnek, vagy nekünk hizelegnek. De megforditva, a szülő nem jó gyermeke előtt, ha a javitás vesszőjét használja és barátainkat sem tartjuk jóknak irányunkban, ha ők, minket megismerve, hibáinkat szemünkre vetik. És most lehet, hogy a szülő több jót tett gyermekeinek a kedveskedések megtagadása, vagy a javitás vesszőjének alkalmazása által. Lehet, hogy barátaink valóban szivességet és hasznos szolgálatot tettek, midőn hibáinkat felfedezve, azokra figyelmeztetnek.

Némelyek előtt Isten nem jó mindenekhez, a fenn emlitett értelemben, t. i. ha nem mindenkinek és nem mindig okoz kellemes érzéseket. De ez állitás ellenkezője, vagyis hogy Isten mindenekhez jó, könnyen kimagyarázható, *ha az egyéni fájdalmak az általános értelmi izlést és erkölcsi elveket szolgálják* és ha *a szerencsétlenségek alája vannak vetve egy általános rend okának, egybehangzásnak, bölcseségnek és szeretetnek.*

A mi tudatunknak — minél teljesebb lesz — két oldala van. Egy felől van a tudomány, kimért, szabatos elveivel, a tényekből vezetve le a törvényt és szigoruan részletezve az egész természet müködési folyamát; másfelől van a költészet, a dolgokat nem külön, hanem mint *egészet* szemlélve s ugy irva le az egyetemest, a mint azt a képzelem festi. A tudomány segélyével gondolatunkban elméletileg részekre szedjük a világot s annak egyes, elkülönitett részeiben szemléljük a világnak, tehát az egésznek folyását, utjait, szen-

vedő és cselekvő változatait. *A tudományosság veszélye ebben áll, itt kezdődik.* A részletezés szokásainál fogva megtanuljuk *igen nagy sulyt fektetni az utakra, a módokra* és *figyelmen kivül hagyni a végczélt és végeredményt.*

A tudományos szemlélés hü lehet, de még sem foglalja magában a teljes igazságot. Valamint a következtető tehetség csak egy része az emberi tehetségnek és nem foglalja magában az egész értelmi szervezetet, ugy a világnak egy külön, részletes magyarázata csak egyoldalu magyarázat. *A csoportositó összetétel a részletezésnek szükséges kiegészitője.* A költői szemlélés, mely elfogadja az elrejtett jóságot, kegyelmet, nem szabad, hogy megvettessék azok által, kik az igazság lelkiismeretes kutatásában fáradoznak, kik a hitért, reményért és szeretetért sóvárognak, élnek és meghalnak.

Ennek a felfogásnak ellent lehet mondani azzal, hogy nem fektethetünk egyenlő sulyt azokra a módokra, elvekre, a melyek egymást kizárják. Ha a tudomány ellentmond a költészetnek, hogyan merészeljük előnyben részesíteni a világegyetem költői felfogását? Hogyan hihetjük, hogy Isten jó mindenekhez, miután a tudomány az igazságtalanságnak és kegyetlenségnek oly számos példáját tárja fel előttünk? ha a mi tiszteletünk, engedelmességünk érzete ellentétben áll azokkal a példákkal, melyeket követnünk kellene? *De az ellentmondás, a világnak tudományos és költői felfogása között csak látszólagos és nem valódi.* A külömbség a kellemes és kellemetlen érzések között ki van egyenlítve, ha az általános rend, egybehangzás és szépség jön segitségünkre. Nem a természet elkülönitett egyes tüneményei, nem a külön álló ösztönök az állatokban, nem a részletezett tehetségek és érzések az emberben az, a mit mi jónak nevezünk; de a természet működésének egyetemessége, a kegyetlenség épp ugy, mint a kegyesség; az állati ösztönöknek összesége, az anyamadár övéinek védelme éppen ugy, mint a héjja zsákmányoló ösztöne; minden tehetség és érzés az emberben, a ravaszság, melylyel rászedi valaki versenytársát, vagy megrabolja ártatlan felebarátját épp ugy, mint az a szeretet, melytől indittatva eladja valaki vagyonát, hogy másokat felsegitsen a nyomorból; minden érzelem, legyen kellemes vagy fájdalomteljes: *saját hatáskörében az egyetemes rendnek, szépségnek és jóságnak a tényezője,* együtt munkálva egy tökéletes világ előállitására, mely minden józan észre mély benyomást gyakorol, mint az igazságnak, bölcseségnek és jóságnak csodája. Tudományunk annál mélyebb, minél részletesebben vizsgáljuk a kicsinynek látszó dolgoknak magasabb irányu hasznát. *A mohának és gyomnak is van szerepe; a természet eldobott rongyainak is becse.* Ha igy gondolkozunk, akkor a kegyetlenség egyes példáit a dolgok egészében ugy tekintjük, mint az értelem végczélját, s akkor mondhatjuk: igen, a világnak költői felfogása nem kevésbé igaz, mint a tudományos! *az egyik nem teljes a másik nélkül,* s hogy a héber dalnoknak igaz és mély látása volt akkor, midőn igy énekel: *„jó az Úr mindenekhez és az ő kegyelmessége minden teremtett állatain.“*

Az ember a hangulat teremtménye. Ma, talán nyarunk közepén,

Istennek rejtelmes világáról, Miltonnal ugy beszélhetünk, mint egy „tökéletes alkotmányról, csodálatos szépségről“ ; holnap unalmas és félelmes novemberi napunk lehet, sűrű köd vesz körül; nyomasztó, vigasztalhatatlan mélabú szállja meg lelkünket s akkor csak az igazságtalanság példáit, az ártatlannal történt gonoszságot, a bűn diadalutját, az erény bukását látjuk.

Az erősebb férfikor uralkodik a különböző kedélyhangulaton. Egyenlitessék ki a tudományos felfogás a költői által; csoportosíttassanak a természet tüneményei, az emberi élet ezernemü nyilvánulásai egy egészszé, vitessék az ember a képzelem és érzelem szellemesitett magaslatára; az ember lelki élete hasonlitson egy hajóhoz, mikor az a tenger egy kis öblében horgonyoz. *Szélcsendben a horgony nem feszül . . . az ész aprólékos kifogásai nem nyugtalanitanak.* Bár az észszerü hit nyughelyének lehet egy kiskörü változása, de mint a hajó kikötőhelyén viharban sincs veszélyben, ugy ez is megtartja folytonosságát, elegendő biztonságul mindennek az ég alatt, s midőn a szelek megszünnek, a hit hajója békében nyugszik helyes életünk nyugodt, csendes vizén. Egy nyugodt és helyes életnek titka a kedélyen való uralkodásban, a tudományos és költői felfogás egyesitésében, az egész ember egyöntetű mivelésében rejlik. „*Legfőbb vágyam*“ — mondja Kepler — „*feltalálni Istent saját bensőmben, a kit magamon kivül mindenütt megtalálok.*“ A személyes jellem jótékony hatást gyakorol az értelemre.

Az emberi élet kis világa egy isteni rend, jóság és szépség országa lehet. És igy, magunkban birva Istent, *az örök jóság* látása növekedni fog; megszilárdul bennünk az a meggyőződés, mely boldogságunk s erényes életünk főfeltétele, hogy a világ lelke igazságos, hogy az egyetemes hatalom, melyet a héber dalnok Istennek nevez, jó mindenekhez s gyöngéd kegyelmének köpenyével betakarja az egész működő világegyetemet. — Amen.

(Angolból.)

NAGY LAJOS,
s. lelkész.

Király-hymnus a XVII-ik évszázban.

A héber vallásos költészet remekei közt nem utolsó a XLV-ik zsoltár, mely az ifju királyi pár dicséretét zengi a keleties phantasia szokott fellengő hurjain. Bogáthi Fazakas Miklós magyarázata szerint, mikor Salamon, Dávid fia, az aegyptusi király leányát magának feleségül hozatta, ezt éneklék az ifju házaspár tiszteletére Lévi fiai, a kántorok.

E felfogás értelmében valóságos mennyegzői éneket alkot a forditó Bogáthi e zsoltárból. Beleszövi a versfőkbe a czimül is szolgálható mondást: *Házasoknak áldomásáról.* A rhythmust és nótát egy elterjedt virágénektől kölcsönzi: *Egy siró sólymot most leltem.* S az eredeti zsoltár szelleméhez hiven, az ének első felében megénekli a zsidók bölcs és igazságos, hatalmas és gazdag ifju királyát; a további részben pedig a szépséges uj királyasszony dicséretét énekli, a kinek örök hirt és emlékezetet jósol az ének utolsó szavaival:

Országokon neved lészen,
Mert ez ének tudva lészen,
Kiből örök hired lészen:
Emlékezeted nemzetek közt lészen.

Szerencsébb kézzel nyult e költői tárgyhoz Thordai János, a ki Bogáthihoz hasonlóan kolozsvári ekklézsiánknak papja lévén, előde nyomdokait követve, szintén leforditotta igen értelmes és szép magyarsággal mind a 150 zsoltárt.

Melly ditsiretekkel
Istent több szentekkel
Ditsirte Asaph rendi,
Immár sok nemzetségh
S minden keresztyénységh
Azokat szájjal zengi;
De az Magyar nyelven
Thordanusnál szebben
Nem énekelte senki.

Igy nyilatkozik e zsoltárforditásról 1679. február havában Felvinczi György, az első magyar szinigazgató, a kinek a Thordai és

Bogáthi zsoltáraiból ékes pennával készitett Graduale-ja az unit. főiskolai könyvtár egyik dísze.

Thordai Jánost a költői alkotás tekintetében sokkal kedvezőbb helyzetben látjuk Bogáthinál A mellett, hogy nyugalmasabb, mondhatni boldog életet élt, bizonyára sokat tanult nagyhirű elődének hű és vigyázó gonddal készült, hangulatos, bár nem egy helyen nehézkés és már akkor ódonszerűnek tetsző zsoltáraiból. Mind pedig Szenczi Molnár Albertnek uj formákban gazdag, simán és kellemesen csendülő rhythmusain is sokat okulhatott, a melyeknek könnyedén lejtő fordulatai tudvalevőleg nem kerülhették el helyenként a félreértés, sőt a teljes érthetetlenségnek is veszélyét.

Felvinczi György fennebb idézett ajánló versében igy fejezi ki e tárgyról az ő korának vélekedését:

Noha Clemens Maroth
És Béza töttek jót
Ezzel Magyar nemzetnek,
Hogy Franczia nótát
Szabván, töttek cotát
Feliben mind ezeknek;
De az értelmére,
Vedd bár jó elmére,
Nem juthatsz mindeniknek.

E sok tekintetben tanulságos példáknál még jobban hatott Thordai elméjére azon nem kicsinylendő fontosságu külső körülmény, hogy költőnk épen 1626-ban s igy tehát a közlemény keletkezésével egy időben, szemmellátott tanuja volt az akkori bölcs, vitéz, gazdag és hatalmas erdélyi fejedelem lakodalmának, melyet nagy vigassággal és szemkápráztató fénynyel ünnepelt meg Felső-Magyarország fővárosa, a mennyegző valódi szinhelye, Kassa, s utána az akkor még valóban „kincses“ Kolozsvár is A gazdag polgárság és az unitárius városi tanács nem kimélték a költséget a fejedelmi vendégek méltó fogadásánál. A pazar tavaszi ünnepélyek egymást érték az uri rend, a hatóság és polgárság, sőt az óvári unitárius collegium részéről is, mely tánczczal, énekkel egybekötött szini előadásokat rendezett az idegenek és „Erdély csaknem összes mágnásai és nemesei“ tiszteletére.

Felgyujtá képzeletét a költői lelkű prédikátornak az uj fejedelmi pár ünneplésénél álmélkodva szemlélt pompa, fény és vigasság. Bár Gábriel fejedelem, a választott magyar király ő felsége, nem volt már ekkor valami hóditó alak, mindazáltal elég daliás férfi volt; okossága, vitéz bátorsága és vezéri szerencséje nagy hirnevét tudva,

bárkinek is megakadhatott szeme rajta és javakorbeli idejét sem multa még el. Az ifju fejedelemasszony édes-kedves volta pedig a világon minden jót igért: családja sem volt bizonyára hátrább való a pogány Pharao nemzetségénél, s hazája is, ha nem is épen a Vöröstenger mellett, talán még messzebb esett mint Aegyptus a boldogan lakodalmazó Izrael földétől.

Innen láthatjuk aztán azt a nem közönséges jelenetet, hogy a föllelkesült költő magasabbra szárnyalt magánál az eredeti zsoltárnál is s egy idealis ifju magyar fejedelmet rajzol a mennyegzőjét ülő Bethlen Gábor képében, a kinek „bölcs nyelve szava s vig szive kegyelemmel, szeretettel rakva“; a kinek erős keze fegyverét vérben nem keverte, mégis hatalmasan a nélkül is ellenséget vert, annyira, hogy „csudaképen győzedelem van kötve karához“; megalázta kevély és felfuvalkodott ellenségeit s országlása, birodalma örökkévaló lesz:

Mivelhogy az igasságot hiven szeretted,
Az törvénytelenségeket pedig gyülölted:
Azért az Ur Isten, az te istened,
Vigasságnak olajával fölszentelt téged.

Ki nem ösmerne a hatalmas és szerencsésen inkább, mintsem minden ponton igazságosan uralkodó Bethlen Gáborra e hizelgő szép rajzban és kinek ne dobogtatta volna meg szivét az általánosan nyilatkozó közöröm a mámornak e boldog napjaiban, mikor a sokat igérő szép frigyből hatalmas összeköttetésekkel biró utódot vártak, a ki biztos alapra helyezi a kiállott sok vihar után immár szerencsésen boldoguló Erdély jövőjét. Vagy mint a költő sokkal szebben kifejezi:

Az te széked az Istentől vagyon és megáll;
Isten által az te pálczád örökké regnál.
Jó voltodért országodra áldás száll:
Birodalmad megmozdulhatatlanul megáll.

E szivének kedves czélzat érdekében tér el a hazája szerencsés sorsán föllángolt költő mind jobban (bár a kiindulásnál pontosan megegyeznek) a Bogáthi hivebben forditott zsoltárától. Egy szóval sem emliti a zsidó király sok feleségét, mint az eredeti zsoltárban olvashatjuk, a kiket az talán ritkán is lát, Bogáthi naiv vélekedése szerint. Az ujabb és lelkesebb magyar költő királyának csak egy felesége van, az is király leánya s „tiszta merő vont aranyban“ jelenik meg királyi ura előtt, „gyöngygyel és gyémánttal fűzve mind körül“, — egészen a XVII. sz. izlése szerint. Azután is feltünő hévvel biztatja, bátoritja költőnk: atyja házát felejtse el az istennek is annyira ked-

vében élő hatalmas király kedvéért, felejtse el a reá váró nagy asszonyságért (ma uraságot mondana), melyben ezután része lesz; de felejtse el különösen azért, mert ugy a frigykötő fejedelemnek, valamint egész népének legfőbb reménye — költőnk szavai szerint:

Atyád, anyád helyett sok szép magzatid lesznek,
Kik ez földön nagy fejedelemséget vesznek.
Téged elméjekben s szivekben tésznek
És jótéteményedért háláadók lésznek.

1627-ben késszült el Thordai János teljesen az ő zsoltáraival. A reá következő egy-két év már megmutatta, hogy a teljesen magyar lelket öltött XLV-ik zsoltár itt bemutatott szép reménykedései csak épen oly kevéssé válhatnak be, mint annyi sok más kecsegtető tervelgetés a balsors-üldözött régi Erdély történetében.

Most már átadjuk a szót Thordai igazán szép költeményének. A külformára nézve csak azt jegyezzük meg, hogy ebben a költő a leghangzatosabb-é s legerősebb ryhthmusu régi unitárius éneket követi. Verselésmódjára nézve pedig feltünő lehet a sok alliteratio, melyekre Thordai különben keveset ad, eltérve ebben is Bogáthitól, ki kiváló előszeretettel alkalmazta költeményeiben az ősi magyar verselés e jellemző sajátságát.[1]

Psalm. XLV.

Nóta: *Magasztallak én Istenem Uram és (Atyám).*

Friss[2] termettel, gyenge[3] szinnel, ékes személylyel,
Minden embernél az király szebb tekintettel.
Piros ajakidon kedv ül szép szerrel;[4]
Fénlik orczád teljes lévén gyönyörű vérrel!

Édes új raj-lépes méz csak bölcs nyelved szava;
Kegyelemmel, szeretettel víg szűved rakva.
Csak merő jó vagy mindenestől fogva,
Minden féle jókkal meg vagy Istentől áldva.

Oldalodra kösd fel az szép aranyas fegyvert,
Az örömnek fegyverét, az melly nem ölt embert,

[1] Az alliteratiókra nézve álljon itt például a negyedik stropha:
Uri *d*íszes, *d*ücsőséges köntösödben *j*árj.
*J*ól fú az *sz*él: *n*agy *sz*erencséd, — *s*enkitől *n*e várj!
Az *s*ereg elein bátor *sz*ívvel *j*árj:
*M*ind ez *v*ilág *n*égy részéről *d*iadalmat *v*árj.
[2] [3] Ma: üde.
[4] Szép móddal.

Mellyet erős kezed vérben nem kövert:[1]
Hatalmason a nélkül is ellenséget vert.

Uri diszes, dücsőséges köntösödben járj.
Jól fú az szél:[2] nagy szerencséd, — senkitől ne várj!
Az sereg elein bátor szível járj:
Mind ez világ négy részéről diadalmat várj.[3]

Az te erőd s nagy hatalmad kiviszen s meghoz,
Szilígységedhez[4] bizhatol s egyenes szódhoz.
Nem árt semmi: bizzál igasságodhoz;
Csuda képpen győzedelem kötve karodhoz.

Kemény szigonyos nyilaid ellenségidnek
Kevély és fel fuvalkodott szűvében esnek.
Viszont birodalmi az pogány népnek,
Egyetemben magokkal, hatalmadban esnek.

Az te széked az Istentől vagyon és megáll;
Isten által az te pálczád örökké regnál.
Jó voltodért országodra áldás száll:
Birodalmad megmozdulhatatlanul megáll.

Mivel hogy az igasságot hiven szeretted,
Az törvéntelenségeket penig gyülölted:
Azért az Ur Isten, az te istened,
Vigasságnak olajával felszentelt téged.

Megkent és minden társaid felett urrá tött,
Frigyet kötött veled és édes atyáddá lött.
Istentől az király gazdagságot vött:
Az ő kéncses tárházán örökös sáfár lött.

Arany, ezüst, drága kenet, ékes öltözet,
Bibor, bársony, kamuka[5] és atlacz csömölyet,[6]
Uri méltósággal minden böcsület:
Adatott az Ur Istentől kedvvel tölt élet.

[1] Kevert.

[2] Jól megy dolga, szerencsés. V. ö. »Indulásra jel adaték; azonnal a zászlók és sürü kopják lobogói a széltül eléfelé nagyon kezdettek vala fuvattatni, mellybül az vitézlő nép közül sokan, a kik üdősebbek és próbáltabbak valának, hogy azt mindenha jó omennek, *jó szerencsemutató* jelnek tapasztalták volna, most is belőle jót jövendölnek vala.« *Szalárdi.* Siralmas m. krónika. 148.

[3] A koronázáskori szertartásra czéloz e szavakkal, mikor a király a világ négy része felé vág a Szent István kardjával.

[4] Ma: *szelídségedben.*

[5] Pannus damascenus; damast.

[6] Máskép *csemelet* vagy *csemélet.* Itt habos vagy hullámos szint mutató selyemruhát jelent.

Merő eléphánt tetemből[1] csinált hajlékban
Lakol gyönyörűséggel, bévont palotában.
Cedrus, cyprus és lilium illatban
Nyugszik szived, lelked él boldog állapotban.

Szolgáid az főrend és nagy urak fiai,
Az kik előtted s utánnad szoktanak járni.
Szolgálóid az királyok leányi,
Az kik örvendetességgel készek szolgálni.

Feleséged, az királyné, jobbod felől ül,
Tiszta merő vont aranyban elődben kerül.
Gyöngygyel és gyémánttal fűzve mind körül:
Tapsol ezen, vigad, örvend szived és örül.

Örömedben szóllasz mondván: „Édes jegyesem!
Tekints reám és hallgasd meg szómat, édesem!
Az te atyád házát, hű szerelmesem!
Felejts[2] el én reám képest[3] gyönyörűségem.“

„Az te kedves, ékes, kegyes, szép termetedet
Kedvellem és szeret ezért szivem tégedet.
Apolom[4] ékes és szép személyedet.
Urad vagyok, mutasd hozzám tés[5] szerelmedet.“

„Nagy asszony lész: az Tyrusnak főfő asszonyi
Előtted térdet és fejet szoktak hajtani.
Az urak is készek ajándékozni;
Téged mind kicsiny és nagy rend kész asszonyolni.“[6]

„Az te diszed, dücsőséged mind kül-belől szép,
Mint az arany s drágakővel ékesitett kép.
Boldogságod teljes, minden jóval szép.
Mindenféle gazdag áldás, mint harmat, ellép.“

„Bévitetel az királyhoz, az te uradhoz;
Utánnad az sok szűz leány serege sort hoz.[7]
Vigasságban visznek bé az királyhoz,
Az királynak dücsős, superlátos ágyához.“[8]

[1] Ma: elefántcsontból.
[2] Ma: *felejtsd* el.
[3] *Én érettem?*
[4] *Apol*: csókol.
[5] *Tés*: te is — székelyesen.
[6] Ma ily formán mondanák: mind kicsiny- s mind nagyrendü kész téged *uralni*.
[7] Sort *húz* vagy von? A. m. rendet áll, sorban feláll.
[8] *Superlát*: Velum, aulaeum, ein Fürhang. (*P. Pápai*)

„Atyád, anyád helyett sok szép magzatid lesznek,
Kik ez földön nagy fejedelemséget vesznek.
Téged elméjekben s szivekben tésznek
És jó téteményedért háláadók lésznek.“

*

Hogy az Dávid király fia házas társot vőn,
Mind az egész ország népe vigasságban lőn;
Örömében illyen dicséretet tőn,
Kit[1] Dávid az negyvenötöd zsoltárban bévőn.

[1] Ma: mit, melyet.

KANYARÓ FERENCZ.

Egyházi szemle.

Mikor minden csendes, az egyházak harcza megszünt, a nemzetiségi ellentétek elsimulnak, a politikai élet csendesebben folyik medrében és a nemzet egy egész esztendőt akar ünnepelni ezer évi küzdelme után a béke ölén, ugy látszik hogy ez állapot némelyek előtt egyhanguságánál fogva unalmas. Kell ilyenkor is valami érdekesebb izgalmasabb dolog, a mi e békés esztendőben is táplálékot nyujtson azoknak, kik a különös iránt nagyobb rokonszenvvel viseltetnek. Ilyen érdekkeltő régi fegyver a theologiában az *odium theologicum,* melyet mihelyt előrántunk, azonnal változatosabbá tesszük az ünnep egyhangúságát.

Azt kell hinnünk, hogy ez adott tollat a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság titkárának, Szöts Farkasnak is, ki a társaságnak általa szerkesztett folyóiratában egy czikket közöl, melyet olvasóink lelki épülésére mi is ismertetünk. E czikk a „*Protestáns Szemle*“ ez évi 2. füzetében jelent meg és, bár az „Értekezések és Tanulmányok“ rovatában áll, inkább vezérczikk akart lenni ez időnek soknemü tévelygései ellen, melyeknek egyedüli orvossága, már t. i. a czikkiró felfogása szerint, az az ugynevezett protestáns theologia, melyet olvasóink bizonyosan csak kálvinista theologiának neveznének.

Czikkiró szerint kétféle theologia van: evangyeliomos theologia és evangyeliom nélküli theologia. Az evangyeliomos theologiának kettős alapelve van „Első: *váltságot, üdvösséget csupán az Isten adhat*, ember nem képes magát sem megváltani, sem üdvöziteni, mit a theologia igy fejez ki: megigazulunk nem a törvény cselekedetéből, hanem az Isten kegyelméből, mely megjelent a Jézus Krisztusban. Második: *a hit és cselekedet* egyedüli mértékzsinorja a Szentirás, mely Isten szava, Isten igéje.“

Igaz hogy „alapelv“ alatt sok mindent lehet érteni, de hogy a keresztény theologiának ez lenne alapelve, azt nem engedjük meg. Az a valami mely e kettős alapelvre fel épülne, lehetne akár szép is, akár jó is, de a theologiának csak másodrangú szerepe lenne abban. A fő dolog a váltság, az üdvösség lenne, tehát az emberi szükség, az emberi érdek. Mennyivel magasztosabb, istenibb és ezen kivül inkább is theologia az, melynek kettős alapelve: „Szeressed a te Uradat, Istenedet teljes szivedből, teljes lelkedből és teljes elmédből. A második pedig hasonló ehhez: Szeressed felebarátodat, mint tenmagadat.“ Ez már evangeliomos theologia a szó mindennemü értelmében, melyet az evangyeliom még a következő érdekes szavakkal

vezet be: „Én vagyok Ábrahámnak Istene és Izsáknak Istene és Jákobnak Istene. Az Isten nem holtaknak, hanem élőknek Istene.“ (Máté 22, 32—39.)

Igaz, hogy czikkiró az egész Szentirást nevezi evangyéliomnak s az egészből vonná le a theologiának kettős alapelvét, de hisszük hogy még saját felekezetének tagjai is a keresztény theologiának fontosabb elvei gyanánt ismerik el a szeretet két nagy parancsát, mint a theologia alapelvei gyanánt felhozott soteriologiai nézeteket.

Hanem a miért a czikket különösebb figyelemre méltatjuk az az irónak az evangyelium nélküli theologiáról való nézetei. Hogy félre ne magyarázhassuk az irót, és hogy az az „evangyéliomi“ hang és lélek se változhassék meg kezünkben, közöljük lényegesebb állitásait szószerint.

Evangyeliom nélküli theologia czikkiró szerint mindazok a theologiai rendszerek és irányok „melyek vagy egészen leszakadtak az evangyéliom törzséről, vagy megszürve s emberi bölcsességgel fölhígitva hirdetik és érvényesitik a kereszt evangyéliomát. A két alcsoport külön elbirálás alá esik, mert más-más az alapelve s igy más a lelke és az ereje. Amaz elvből megtagadja az evangyéliomot, a kijelentést, a megváltó Krisztust, a váltságot: tehát evangyéliom- és Krisztus-tagadó. Ez felhigitott meggyengített evangéliomot, megcsonkított Krisztust prédikál; tehát evangyéliomgyengítő.“

Az első alcsoport minket kevésbbé érdekel, mert nem reánk vonatkozik, hanem csak azokra, kik egészen elvetik a kijelentést, kik azt hirdetik, hogy a theologia az emberi bölcseség müve. Hogy ezek alatt mit ért czikkiró, azt nem is akarjuk tudni. Felhozza Strausst, Feuerbachot és Renant mint ide tartozókat és elnevezni őket „keresztyén pogányok“-nak.

Hanem érdekesebb az, a mit a második alcsoportról mond: „Az evangyéliomot meggyengítő theologia körében többféle árnyalat különböztethető meg. Két árnyalata egyházi hitrendszert is alkotott a *romanismusban* és az *unitárismusban*. Féllábbal mindkettő az evangyéliom alapján áll, de másik lábával mind a kettő idegen elemet visz be a kereszténységbe.“ Ezután a római katholicismusról állítja, hogy annak kereszténysége nem krisztusi, nem evangyéliomi, hanem elfajult korcs-kereszténység, majd az unitárismusra térve igy folytatja:

„Az unitárius is csak féllábbal áll az evangyeliom alapján, másik lábával a rationalismus ingatag talajára lépett. Azt hirdeti, hogy a hit és cselekedetek mérték zsinorja a Szentirás és az ész, sőt a Szentirás is a józan okosság szerint magyarázandó. És épen ez az unitárismus Achilles-sarka. Az ingatag észelvüség meggyengíti az evagyéliomot s kaput nyit a rationalismus tömérdek tévedéseinek, melyektől csak úgy hemzseg mind a régebbi socinianismus, mind az újabbkori unitarismus. Az evangyéliom ellenére megtagadja a megtestesülést (incarnatio), a Szentháromságot, a Krisztus istenségét, az eredendő bünt, az üdvözítő kegyelmet s az evangyeliom természetfeletti erői helyébe a rationalismus emberi tapaszait rakgatja. Evan-

gyélioma emberi, Krisztusa emberi, váltsága emberi, egész vallása emberi; üdvösségének nincs isteni biztositéka, erkölcsiségének nincs isteni sanctiója, vallásának nincs isteni ereje. Ekként az unitárismus a rationalismus révén vegyiti és *satnyítja* el az evangyeliomi keresztyénséget. Az unitarismus is: theologia evangyeliom nélkül, *dudva* keresztyénség, *fattyu* protestantismus, mely *elsszerüleg enerválja* és *degenerálja* az evangyéliomos theologiát."

Eddig szól kizárólag az unitarismusról az ugynevezett evangyeliomos theologia nagy védője, sőt ugyanaz még azt is ki meri mondani, hogy gyümőlcséről ismerhetjük meg nemcsak a fákat és embereket, hanem a theologiai rendszereket is. Íme itt a gyümölcs! Nem tudjuk, hogy Jézus szavait használjuk-e: „bocsáss meg nekik mert nem tudják, hogy mit cselekednek;" vagy az apostollal örvendjünk, hogy ez evangéliom iránt heretikusoknak itélnek minket. Az ilyen argumentumok tán a 16. százban mégcsak megjárták volna, de ma már minden mivelt ember megvárja, hogy ha nézetei ellen beszélnek, az legyen a tisztesség és illem hangján. Annál kevésbbé van helye ilyen piszkolodásnak, hol hitnézetekről van szó, mely némelyek előtt szent is szokott lenni. Hisszük hogy czikkiró maga is meg van győződve, hogy nemcsak az a pár százezer tagadja meg ma már mindazokat, melyeket csak az unitáriusok bünei gyanánt sorol fel, hanem milliók azok közül is, kik nem vallják magukat nyiltan unitáriusoknak.

Azonban egy czikknek szépsége, az iró izlésétől függ. Ha egy theologiával foglalkozó irónak izlése még az ilyen hangot is megengedi magának, azt csak szomorúan kell konstatálnunk, s még szomorúbban, ha ez esetleg az olvasók szája-ize szerinti volna, mit a jelen esetben nem hiszünk. De kifogásunk van a tartalom igazsága ellen is. Ingatag talaj lehet az irrationalis evangyéliom vagy az evagyéliom nélküli rationalismus, de az a vallás, melynek alapja az evangéliom és a józan ész, istennek e két legszebb ajándéka, legyen az unitarismus, vagy viseljen bármely más nevet, oly szilárd alapokon nyugszik, melyen a pokol kapui sem diadalmaskodhatnak. Az „észelvüség" nem gyengiti az evangéliomot, hanem erősiti, sőt megvédi azt a kriticizmus tulkapásai ellen. Ha voltak tévedések a régi socinianismusban és vannak az újabbkori unitarismusban, ez nemcsak ezen rendszerek hibája, hanem minden rendszeré, mely eddig a theologiában szerepelt. Csakhogy az unitarismus kész belátni tévedéseit és megszabadulni azoktól, mig némely rendszerek még akkor sem teszik ezt, ha a Jézus Istenére az örök kinzás bélyegét sütik rá. Nem tény az sem, hogy az unitarismus megtagadja a megtestesülést (incarnatio); hanem épen állitja, hogy ez a megtestesülés nincs egy bizonyos időhöz kötve, hanem örök, mint maga az Isten. Megvolt ez Krisztus születése előtt is és megvan ma is. Sőt még a gonosz szellem megtestesülését sem tagadja, mert naponként látja.

Nem tagadja az unitárismus a Krisztus istenségét, hanem épen állitja, hogy ha a végetlen Szellemből külső munkáin kivül valami látható, az a Krisztusban volt legnagyobb mértékben, s az ő követői-

ben van ma is. Nem tagadja az unitárismus az üdvözitő kegyelmet, hanem épen állitja, hogy a szerető mennyei Atya ezt a kegyelmet nem tartja vissza csak bizonyos kiválasztottak számára, hanem kiterjeszti azt mindnyájunk számára, még azokra is, kik emberi ész szerint nem érdemelnék meg.

Igy tehát csak csupasz állitás, szavakkal való játszás az, hogy az unitárismus „evangyélioma emberi, Krisztusa emberi, váltsága emberi, egész vallása emberi." Az unitarismus elvei szerint az ember nem olyan, mint az *Egyezségi okirat* szerint t. i. kő, fa-czölönk és sár, hanem a teremtés koronája, Istennek gyermeke. Igy az *emberi* sem olyan megvetendő valami, mert az Isten az Ő lelkét adta az emberbe. Az isteni és emberi nincs annyira elválasztva, hogy azok ne találkozhatnának. Éppen ezért van az unitárius „üdvösségének isteni biztositéka, erkölcsiségének isteni sanctiója."

Még egy állitására ki kell terjeszkednünk t. i. arra, hogy „az unitarismus: theologia evangyéliom nélkül." Czikkiró egész czikkében az evangyéliom kifejezést a szentirással egyenlő értelemben használja és igy megfosztja azt eredeti és sokat mondó értelmétől. Nohát, nekünk bizony az evangeliom örömizenet, jóhir, és szent vallásunkból sem hisszük azt hiányzónak. Éppen mult számunkban (1. sz.) volt alkalmunk külföldi szemlénkben megemlékezni arról, hogy melyik az igazi evangéliom. Semmi sem bizonyitja inkább Szőts Farkas úr állitásának valótlanságát, mint az a körülmény, hogy Amerika nagy szónoka épen ezt a tárgyat választotta a nagy nemzeti conferentia alkalmára. Jobb megitélés okáért utaljuk a szives olvasót multkori füzetünk e helyére. Igy ha az evangéliom szentirás, azt vallásunk nem nélkülözi, ha pedig az evangéliom örömizenet, vallásunk éppen a kálvinismussal szemben hirdeti, mert általános üdvöt hirdet a praedestinatio helyett.

S különös, hogy ilyen vádak éppen a kálvini theologia részéről tétetnek, melynek alapjai minden theologiai rendszerénél ingadozóbbak, úgy hogy ma már ritkán hallunk nyilatkozatot, mely annak védelmére szót vesztegetne, mig olyanok, kik nyiltan tarthatatlannak hirdetik, csaknem naponként találkoznak. Hogy miképen gondolkoznak felőle Amerikában, mutatja egy methodista lapnak a „Zion's Herald"-nak következő nyilatkozata: A tiszta és egyszerű kálvinismusnak nincs semmi üdvözitő hatalma: az nem egyéb mint a gonoszságnak a lényege. Mint alapos tévedésnek egy nagy méretü kifejezését, a theologiai elmélkedés történetében soha semmi feljül sem multa e rendszert. A kalvinismus a Jézus Krisztus evangyéliomának teljes kigunyolása, a végetlen Isten jellemét átalakitván egy zsarnokévá. Csak egy zsarnok osztaná jutalékait tekintet nélkül a magaviseletre. Tiszta kálvinista tanitás szerint az emberek végső állapotát előre elrendelte és tekintet nélkül a jellemre. Mit tehetne többet Néró vagy Törökország szultánja? Mi roszabbat tehetne maga a Sátán? Ilyen (s itt iró az „abominable" jelzőt használja) rendszer megérdemli, hogy jó emberek és angyalok kiátkozzák." Sulyos szavak ezek és nem csupasz, hanem okadatott állitás. És mégis használta-e manapság vagy egy unitárius

iró az azt újkeverékü szellemes izetlenkedést, mely a kálvinista theologiát istentelen-theologiának s több effélenek nevezhetné?

Van még egy szavunk e czikkhez általános és nem felekezeti szempontból is. E czikk a magyar protestáns irodalmi társaság tudományos folyóiratában a társaság titkárának és a folyóirat szerkesztőjének tollából jelent meg. Ha tán a társaság helyesli e hangot, mely a felekezetieskedés, a gyülölet kifejezése, akkor hallgatunk. De a tudomány nevében mégis lesz nehány szavunk „Különösen két irányból fújnak életsorvasztó szelek — mondja czikkiró — *a theologiai naturalismusból* és *a bibliai criticismusból.* A vallástalan (?) bölcsészeti rendszerek (naturalismus, positivismus, pantheismus és materialismus) eszméivel és a negativ kritika romboló eszközeivel felfegyverkezve, ez az evangyéliom nélküli theologia egyrészt az evangyéliomnak természetfeletti erőit, igazságait és tényeit probálja bölcseleti úton elpárologtatni vagy legalább meggyengíteni; másrészt meg a tulzó bibliai kritika mesterfogásaival az evangyéliomnak és az egész bibliának isteni hitelét (fides divina) és megbizhatóságát teszi kétségessé.“ Biz ezt megcselekedheti könnyen, különösen, ha ezek allatt a betüszerinti inspiratiot értjük. Hanem nem kell félni a tudomány eredményeitől. Hisz minden igazság Istennek kijelentése. Ha a tudomány, a kritika eredményei nem quadrálnak egy régebben megállított rendszerrel, vagy egyes elveivel, vessük el ezeket és ne az igazságot. Ily módszer mellett nincs mit félnünk a tudománytól és annak eredményeitől.

Hanem ilyen fajta czikkek helyett adjunk az olvasónak hitet, mely ne afféle credo quia absurdum legyen. Mindenek fölött legalább a hit dolgában hirdessük az őszinteséget, hogy hitéről mindenki vallomást merjen tenni. Igy tán könnyebben juthatunk egységre, s elvész a hamis tudomány, legyen az unitárismus, romanismus, kálvinismus vagy bármiféle izmus és megmarad Istennek örök érvényü kijelentése, az igazság.

* * *

A protestáns papok helyzete, és itt keresztény testvéreink tiltakozása ellenére is kénytelenek vagyunk saját papjainkat is beleérteni, naponként mind kedvezőbb kilátást nyujt a jövőre nézve. Már az eddig kapott kis segély után is sok aggodás és sok valódi nyomor eloszlott, megszünt. Csakugyan aligha van az évi költségvetés sok milliója között még egy olyan 100 ezer forint, mely ilyen jó helyre fordittatott. És a jövő még javitni fog a helyzeten. Erre már, ugy látszik, elérkezett az időnek teljessége. Ez év február 5-én Wlassics Gyula kultuszminiszter a költségvetési vita kezdetén olyan kijelentéseket tett a képviselőházban, melyek teljes garancziát nyujtanak arra nézve, hogy papjaink sorsát a kormány komolyan akarja javítni. Nyilatkozataiból közöljük a következőket, melyek szorosan a papok dotátiójára vonatkoznak:

„Én e kérdésben határozott elvi kijelentést tettem. Az 1895-iki budgetben, a mint méltoztatik emlékezni, 100,000 forint van felvéve

a lelkészilletmény kiegészitésére. Midőn ezen százezer forint kiosztásáról intézkedtem, leiratot intéztem, az összes egyházi főhatóságokhoz és abban a következőket mondtam: Ez összegnek a szükséglettel szemben csekély voltát *senki sem érzi élénkebben, mint én,* minélfogva törekvésem oda irányul, hogy ez az ország pénzügyi helyzetéhez képest fokozatosan emeltessék, *a méltányos kivánság* lehetőleg kielégittessék, sőt nem zárkozom el azon *óhajom* kifejezése elől sem, miszerint a szükségletek végleges megállapitása után *törvényhozási intézkedéssel biztosittassék a lelkészi illetmények fokozatos kiegészitésére szükséges dotáczió,"*

A papi fizetés minimumára vonatkozólag a minister igy nyilatkozott. „A megelőző kormány összeirást is teljesitetett, a mennyiben az evang. református, továbbá az ágostai hitvallású évangelikus, az unitárius és végül a görög keleti román egyház püspökeit felszólitotta, hogy a lelkészi illetmények kiegészitésére vonatkozólag tegyenek előterjesztést, hogy a legszegényebb javadalmazottakat mutassák ki, felvéve mindig bizonyos minimumot, pl. 600—800 forintot, de leginkább úgy mutatták ki és *nézetem szerint is a mai viszonyoknak megfelelőbben, hogy 800 frtnyi minimumot vettek alapul.*"

Kijelentve hogy a szükségletek az eszközölt kimutatásokban még nincsenek végleg megállapitva, hogy azokat törvénybe lehessen foglalni, a minister igy folytatta: De kijelentem és ezt kijelenthetem a kabinet nevében, hogy a kormány az egyházi dotaczió kérdésére nézve *törvényjavaslatot szándékozik a ház asztalára letenni,* hogy fokozatosan, miután természetesen az igények egyszerre való kielégitéséről nem lehet szó, de fokozatosan az igények kielégittessenek. De hogy minden félreértésnek elejét vegyem, kijelentem, hogy nincs itt másról szó, mint a lelkészi illetmények kiegészitéséről. Másra a magam részéről nem vállalkozhatom, nem vállalkozhatom különösen valami olyasféle suppozitum alapján, a melynek háttere: *a szekulárizátio.*

Ilyentől távol állok, távol áll az egész kabinet; de azt hiszem, hogy ezt méltányosan és jogszerüen nem is kivánhatja senki; hanem igenis a lelkészi illetmények kiegészitése megtörténhetik fokozatosan, állami dotáczióval is, de ismétlem, hogy mindez csak a pénzügyi helyzet tekintetbe vételével és fokozatosan történhetik meg. De sulyt helyezek a törvényre, sulyt helyezek arra, hogy az illetmény-kiegészitések ne csak budgetszerüleg állapittassanak meg, hanem törvény utján, mert a törvény az állandóságot van hivatva biztositani s az esetleg váltakozó kormányok felfogásában, esetleg beálló változásnak is elejét veszi. Ennek következtében azt hiszem, hogy e téren is helyes nyomon járok, midőn olyan értelemben szándékozom cselekedni, a mint azt kifejtettem.

Kormányunk e kijelentése annál vigasztalóbb, mert az egész képviselőház tetszéssel fogadta. Hanem egy latin közmondás szerint semmi sem a mienk, csak az idő. Mikor ölt az ige testet? E kérdésre még csak hozzávető feleletet sem lehet adni. Pedig: bis dat, qui cito dat.

Elismeréssel kell adóznunk a minister azon felfogásáért is, hogy a papi fizetések minimumát helyesebbnek tartja 800, mint 600 frtban

megállapítani. Ugyanis e kérdés megállításánál igen szükkörü lenne, ha az intézők csupán csak azt vennék tekintetbe, hogy a helyzet hatszáz forint minimummal is jelentékenyen javulna. Tekintetbe kell itt vennünk a kor követelményeit, tekintetbe a különböző vallásu papok fizetését, tekintetbe a papi méltóság és tekintély emelését, mely éppen az anyagi helyzet silánysága folytán sok tekintetben csorbát szenvedett és tekintetbe kell venni különösen a hasonló képzettségü más pályák által nyujtott anyagi helyzetet, nehogy az összehasonlitás elkedvetlenítse a papi pályától azokat is, kik arra kedvet és hivatást éreznek magukban. E nézőpontokat szem előtt tartva, a minimum semmi esetben sem nagy, hanem még tán kicsiny is.

Igen sok kérdés merülhetne még fel e kérdéssel kapcsolatban, melyek azonban még nem aktualis érdeküek s melyekről beszélni éppen ezért még igen korainak tartjuk. Nem mulaszthatjuk el azonban felemlíteni, hogy az egyházak érdeke a sürgős elintézést okvetlenül szükségessé teszi.

* * *

A papok helyzetének javitásával egészen összefüggő kérdés a papnevelés kérdése. Az egyházaknak csak jól képzett papokra van szüksége. Nem akarunk vádakat hozni fel a különböző egyházak papnevelő intézeteire, hiszen azok javarésze derék munkát végzett; de ha őszinték akarunk lenni, nem tagadhatjuk el, hogy a papok képzése hazánkban el van hanyagolva s a meglevő intézetek is nagyon more patrio végzik feladatukat. A többi pályákra való nevelés az utóbbi évtizek alatt rohamosan fejlődött. Nemcsak a régi nevelés hiányai pótoltattak ki, hanem a legtöbb pályánál uj irányok, módszerek, eszmék hozattak be, sőt születtek is. A tudományos pályák előkészitésére egyetemeink fejlődése csaknem a beláthatlan magasságra emelkedhetik és tényleg emelkedik is. Más pályákra is számtalan uj intézet nyilt meg. Csak a theologiai nevelés stagnált, melyet egyetemeink, tán a felekezetek féltékenykedése miatt, nem karolhattak fel. Eredménye természetesen az lett, hogy a theologiai tudományok nem is kérdése a mai társadalomnak. Szakképzettséget a theologiai intézetek nem adnak. Bizonyitékul elég talán, ha hivatkozunk a magyar theologiai irodalomra, mely alig tud egy évtiz alatt egy valamire való munkát felmutatni.

E sötét képet némileg tán megvilágositja a legutolsó pár év alatt történt fellendülés. Némely papnevelő intézet uj szervezetet nyert. Kolozsváron a róm. katholikusok és a reformátusok uj papnevelő intézetet állitottak fel, melyek a papok nevelését az egyetemmel hozták kapcsolatba. Legujabban ismét a pozsonyi ág. evang. theol. akadémia bocsátott ki egy felhivást, melynek czélja, hogy egy alapot hozzon létre, melyből egy „Ev. Theologusok Otthona" állittassék fel. Örömmel jegyezzük fel e tényt és különösen óhajtjuk, hogy ez életrevaló gondolat megvalósuljon. E leendő Otthon czélját tán legjobban ismertethetjük, ha idézzük a felhivás ide vonatkozó részét. Ismertetvén a házat, melyben az Otthon lenni fog, a felhivás igy folytatja: „Intézetünket (a theol. akademiát) tőle csak egy szép kis park választja el s ezt is kedves séta- és tanuló helyül kinálja. A felügyelő

tanár s a két szolga lakását nem számitva, mintegy 40 tanulót fogadhat magába. Mi azonban az első. a próba évre csak egy részét foglaljuk le. Az emelet 10 külön bejáratu szobájában kényelmesen elhelyezünk 22 theologust: ott lesz az egyik szolga lakása és a fürdő is; a földszinten pedig berendezzük az olvasó- és könyvtártermet. De ha intézményünk igy kicsiben beválik, akkor s ugy lehet hamar, kibővitjük azt s *Otthont* nyitunk az épület többi részében is, még pedig *nem csupán theologusoknak*, hanem külön szárnyban, első sorban *lelkészeink s tanitóink*, de azután *az ev. szülők helyben s bármely intézetben tanuló jó magaviseletü s szorgalmas gyermekeinek* s ezek mellé *kiváló theologusok* közül *nevelőket is állitunk*. S theologusok és tanulók, az *ingyenes és félingyenes* helyektől eltekintve, csekély, havonkint legfeljebb 4--8 frtnyi dijért el lesznek látva mindennel: lakással, alumneumi vagy convictusi ebéddel (esetleg reggeli és vacsorával is), kiszolgálással, fűtéssel, világitással, mosással s rendelkezésükre álland a tanulmányozás és szellemi szórakozás czéljából számukra berendezett olvasó- és könyvtártermen kivül az ingyenes fürdő és külön betegszoba az evang. kórházban, szintén ingyenes ápolással, gyógykezeléssel és szerekkel.“

Mint értesülünk, az adakozások szépen folynak a jelölt czélra s az Otthon mindenesetre beállittatik a jövő septemberben, minek lehetőségét a pozsonyi egyház igen megkönnyitette, átengedvén a szükséges épületet használatra csekély bérösszegért.

Szükségesnek találtuk feljegyezni e mozgalmat nemcsak azért, mert örvendetes jelenség, hanem azért is, mert az ilyen dolgok emlegetése egyházunkban a legszükségesebb.

Elismerjük, hogy nagy akadály a szegénység, de hangsulyoznunk kell, hogy egyházunknak egyetlen szüksége sem olyan égető, mint papnevelő intézetünk dolgának rendezése. Angol testvéreink példája mutatja, hogy munkálkodásuk sikerét leginkább a kitünően képzett anglikán papok akadályozzák. Vajjon hasonló eset nem fog-e történhetni nálunk is? Ha papjaink mostanig megállhatták helyüket, vajjon meg fogják-e állani azt a jövőben is? Vajha csak egyéni, sőt ferde lenne a mi nézetünk e tekintetben! De meggyőződésünk s igy el nem hallgathatjuk, hogy a veszély jelen van és pedig nem kis mértékben. S egyházunk jövője, azok a czélok, magas ideálok, melyekért egyházunk fennáll, semmi által sem lesznek annyira veszélyeztetve, mint ha papjaink értelmi képzettsége más egyházak papjai által legyőzetik és a felvilágosultság, a szabad gondolkozás egyháza sötétségben marad.

Még egy másik szempont is sürgeti e kérdés megoldásának sürgős voltát és ez a theologia, mint tudomány. E szempont még magasabb, még szebb, mint a csupán felekezeti szempont. Mai körülményeink között a theologiának egyetlen tudományos művelője sem lehet egyházunkban és nincs is. Évtizek telnek el fejünk fölött és egyetlen theologiai munka nem lát napvilágot. Mi lesz ennek a következménye? Gondolkozzunk efölött.

Gálfi Lőrincz.

Tanűgyi Szemle.

A közoktatási budget-vita folyamán dr. Wlassics Gyula minister nagyobb szabású beszédet mondott, melynek tanűgyi lapok a magyar középiskola jövő sorsában és fejlődésében nagy fontosságot tulajdonítanak. A közoktatás minden ágazatából sok fontos kérdést ölelt fel e beszéd, a melynek jelentősége abban áll, hogy a közoktatásnak napi renden levő kérdéseit tárgyalja s a fejlődésnek mai irányát megadja. Az *egyetemmel* kezdette A középiskolai tanárképzés czéljából az Eötvös-collégiumot állította fel s a *tanárképzési szabályzat* készítésével rövid időn készen lesz. A középiskolákra áttérve, constatálja, hogy a tanulók száma rendkívül nagy mérvben szaporodik. 157 gymn. van Magyarországon, a mi igen sok, de ezeknek territorialis elhelyezése igen rossz. Például Székely Udvarhelyt 3, Brassóban 6 középiskola van. De vannak nagy területkörök, hol nincs gymnasium, ilyen körülbelől 20 megyei székhely A polgári iskola a mai szervezetében feladatát eltévesztette és többé fenn nem tartható. Az *egységes középiskola* kérdésével is foglalkozott; az az eszme lebeg a minister előtt, hogy ezt megteremtse, de ez csak a jövőben lehetséges. Bizonyságot tett arról is, hogy nem zárkozik el a tanárság panaszai elől. A maga érdeme szerint méltányolta az Országos Középiskolai Tanáregyesület memoramdumát, melyet emelkedett hangúnak s mély értelemmel szerkesztettnek itélt s melynek pontjait elfogadta. Elismeri a tanárképzés javításának szükségét, kiemelte a tanárság tudományos érdemeit: „a tanárok nemcsak tanárok, hanem legelső munkásai a tudományos irodalomnak, mely nélkülök meglehetősen pangana.“ Elismeri, hogy a 100 frtos quinquennium igen csekély s méltánytalan, hogy a fizetési beosztás nem helyes s határozottan igéri, hogy a helyesebb beosztást már a jövő évi budgetben érvényre juttatja. Végűl — a mi minket legközelebbről érdekel — elve az, hogy az állam adjon annyi segélyt a felek. iskoláknak, hogy ezek megfeleljenek az államiak színvonalának és a modern iskola követelményeinek. A felekezeti iskoláknak két csoportja van. *„Az egyik csoportban lévő középiskolákkal a szerződések régebben köttettek, a mikor még az új törvények nem álltak elő oly nagy igényekkel. E szerződéseket méltányosan revideálni kell.“* A második csoport az újabban segélyezett iskolák. Ezek a minister budget-beszédjének fontosabb pontjai. A mint látszik, nem zárkozik el a felekezetek segélyezésének kérdése elől, mert a tanűgy általános érdekei lebegnek szemei előtt. Állami kötelesség a szegény felekezeti iskolákat segélyezni, hogy színvonaluk

emelkedjék. A minister nyújtja a segélyt, nekünk csak el kellene fogadnunk azt.

A ministernek egy igen fontos rendeletét említjük meg, a mely a főigazgatók figyelmét az iskolai tanulmányi kirándulások rendezésére, czéljaira, módozataira hívja fel. E kirándulásoknak a tanítás élénkebbé, intenzívebbé tétele mellett meg van az a magyar nemzeti érdeke, hogy a magyar föld szeretetét, a hozzá fűződő történelmi motivumok iránti lelkesedést ébresztik S e felhívásnak épen ez azon oldala, melyet különösen kiemelünk. A budgetvita folyamán is legáltalánosabban domborodott ki a *nemzeti cultura* eszméje. A ministernek a népoktatásról szóló jelentése is hangsúlyozza a nemzeti műveltség jelszavát. Később látni fogjuk, hogy mily nyomósan jutnak kifejezésre a nemzeti szempontok az ezeréves ünnepély emlékére rendezendő iskolai ünnepélyeknek a miniszter által körvonalozott programmjában. E rendeletében is a természetrajzi kirándulásokat történelmi szempontból nevezetes helyek megtekintésével akarja kapcsolatba hozni. „A hazának és földjének mentől mélyebb és közvetlenebb szeretete legyen egyik főczél, melyből középiskoláink kirándulásaikat és tanulmányi útazásaikat rendezik.“ E rendelet a kirándulások ügyének lendületet fog adni s hisszük, hogy az iskola ezzel a nemzeti nevelés ügyének kitünő szolgálatokat fog tenni.

Magyarország fennállásának ezeréves ünnepélyét az iskolák is méltóan fogják megünnepelni.

A minister a népiskolai ünnepély programmját a legapróbb részletekig meghatározta rendeletileg; a középiskolai milleniumi emlékünnep rendezése tárgyában kiadott rendeletének (10694 sz.) nehány sorát lehetetlen nem idéznünk: „Fel akarom használni e nagy alkalmat arra, hogy hazánk serdűltebb ifjuságának képzelete és érzűlete felhevüljön a haza viszontagságos múltjának szemléletén, a mint az a hon megalapításától kezdve napjainkig gondviselésszerű kifejlésében oly meghatóan mutatkozik, hogy őseink honszerző és honvédő munkásságának kegyeletes emléke teljes erejében élénküljön meg az ifjú nemzedék szivében: hogy e megszentelt emléknap szolgáltasson életre szóló ösztönöket azoknak, kik hívatva lesznek a hazafiui és polgári erények hű gyakorlásával a nemzet élén állani s a második ezerév fokozott szellemi feladatainak megoldását bevezetni.“ E végből a következőket rendeli: minden középiskola az egész tanári testület jelenlétében május 9-én milleniumi emlékünnepet rendez, melyet hálaadó isteni tisztelet előz meg Kivánatos, hogy a szülők, tanűgybarátok, a művelt körök résztvegyenek, a helyi hatóságok képviseltessék magukat. A részleteket nem szabja meg, de kivánja, hogy a tanári testületnek egy tagja az ünnepi hangulathoz mért beszédben méltassa e nap kiváló jelentőségét, hogy egy felsőbb osztályú tanuló hazafias tárgyról szabad előadást tartson, mások lelkesítő költeményeket szavaljanak s hazafias dalokat énekeljen az egész ifjúság. A nemzeti színű jelvények viselése nagy mértékben emelheti a lelkes hangulatot. A rendelet elvárja továbbá, hogy a tanári kar s az ifjúság mindazon ünnepeken, melyek a városon rendeztetnek, szintén részt vegye-

nek s hogy a szülők gyermekeikkel a fővárosba a millennáris ünnepély megtekintésére felrándúlhassanak, az 1896. polgári év folyamán 7 rendkívüli szünnapot engedélyez.

A múlt számában említett *millennáris tornaverseny* a végleges megállapodás szerint jun. 2. és 3. napjain lesz. A vidéki tanulók máj 31-én érkeznek fel s iskolákban szállásoltatnak el, a versenypróba jun. 1-én délelőtt lesz.

A sárospataki ev. ref. coll. igazgató tanácsa minden tanár részére, a ki a milleníumi kiállítást megtekinti, 50 frt útazási költséget szavazott meg s e czímen 31 tanárnak és hivatalnoknak 1550 frtot utalványozott. Ezt csak, mint a többi iskoláktól is követésre méltó példát említjük fel.

Hir szerint a közoktatásűgyi kormány a következő alkotásokat terveli a millenniumi ünnep emlékére: a budapesti VIII ker., zalaegerszegi, szegzárdi áll főgymn. alapítása és épületének alapkőletétele, a nagyszebeni, szamosújvári, bártfai, kaposvári áll. főgymn. új épűle tének alapkőletétele, a lugosi, fehértemplomi áll., az ungvári kir. főgymn. új épületének felavatása, a nagyváradi áll. főreálisk., pozsonyi ág. ev., félegyházai városi főgymn. új épületének felavatása.

Még egy igen fontos újítási kisérletről fogunk megemlékezni. A közoktatásűgyi miniszterium ugyanis az érettségi vizsgálati eljárás körül észlelt bajokon segíteni akarván, javító módosításokat szándékozott életbeléptetni, melyeknek jelszava a *dispensatio* legyen, olyformán, hogy a jeles és jó tanulók az érettségi szóbeli vizsgálat alól felmentessenek. A kérdést márczius 23-án egy enquete elé terjesztették, melyen maga a miniszter elnökölt. A tanulságos eszmecserének az a végső eredménye, hogy az enquete tagjai majdnem egyhangúlag itélték el a dispensatio eszméjét. A tagok legnagyobb része idegenkedik mindennemü felmentéstől s még ha elétbe lépne is, akkor sem *jognak*, hanem csak *kedvezménynek* tekintendő, melyet az elnök kivételesen gyakorolhatna. A *latin scriptumot*, a magyarról latinra fordítást elitélik, hanem e helyett ajánlják a latinból magyarra való fordítást s a latin stilus gyakorlatok helyett az írók műveinek és szellemének behatóbb ismeretét. A franczianyelvi irásbelinél arra hajlott a vélemény, hogy magyar franczia fordítás helyett a tanuló két dolgozat közöt választhasson, egy franczia nyelvi szabad dolgozat és egy franczia magyar fordí tás között. Szótár használata legyen megtiltva. A felmentések mellett felszólaló kisebbség is csak oly tárgyaknak szóbeli vizsgálatára terjesztené ezt ki, melyekből a sikeres irásbeli elég a tanuló érettségének megitélésére. Szóba került a compensatio kérdése is hogy oly tanuló, ki egyik — másik tárgyában tehetség hiánya miatt törekvése és szorgalma ellenére nem kielégítő eredményt mutat fel, de a többi tárgyakban szép eredményt ér el, az ilyen ne ejtessék el, hanem méltányosan megitélve, bocsáttassék át. A miniszter is pártolja a compensatio eszméjét. Határozat nem hozatott az enqueten, hanem a miniszter a többség nézete alapján rendeleti úton fog dönteni.

Két ünnepélyt kell még megemlítenem, mely városunkban márczius hó 1-én, a közoktatásügyi miniszter és Szathmáry miniszt.

tanácsos jelenlétében folytak le az értelmiségi osztály érdeklődése mellett. A Kasztner Janka igazgatása alatt álló kolozsvári m. kir. áll. tanítónőképző intézet ünnepelte 25 éves fennállásának évfordulóját s avatta fel új épűletét. Az ünnepély részletei a napi lapokból már ismeretesek. A másik a kolozsvári Ferencz-József tud. egyetem ünnepe, melyen Filep Gyula orvosjelöltet, Perédi József tanártársunk rokonát sub auspiciis regis avatták fel doktornak a közoktatásűgyi ministernek, mint a király képviselőjének jelenlétében és ténykedése mellett. Az ünnepély rendkivüliségét emelte az a körűlmény, hogy a kolozsvári egyetemen ez volt az első sub auspiciis regis felavatás. Ez a felavatás csak olyanokat érhet, kik összes gymnasiumi és egyetemi tanulmányaiket jeles eredménynyel végezték, összes vizsgáikat kitüntetéssel tették le. A felavatás. a szabályok pontos megtartásával, a lehető fény kifejtésével folyt le. A minister egy eszmékben gazdag beszéd kiséretében nyújtotta át a király gyémántgyűrű-ajándékát a felavatottnak. E beszéd felett a sajtó nemsokára napirendre tért. Pedig a commentálást ép ugy megérdemelte volna, mint a megszívlelést. A király nemcsak legfőbb őre a magyar alkotmánynak, hanem „az eszmékben és eszményekben egységes magyar nemzeti culturának fejedelmi apostola.“ Ezt bizonyítja a sub auspiciis regis intézményének megteremtése, melylyel fejedelmi gondjai közepett is jutalmazni kivánja a tehetséget, a szorgalmat, a példás akaraterőt. És itt a minister a magyar társadalomhoz fordul: mit szól ez e királyi tettel szemben? „Beviszi-e komoly, mély, igazi érdeklődését a tanterembe s mit tett az ífjuság között a szellemi verseny fokozására, mit a kiválók kitüntetésére? Tépelődhet, elmerenghet ezen egy kissé a magyar társadalom lélektana.“ Méltán mútathat itt az angol és franczia társadalomra. „A mi sociális életünk érdeklődése a kizárólagosság hibájában szenved. Vannak nagy tudósaink, iróink, művészeink és van tudományos. irói és művészi életünk is, de a társadalmi élet egész szellemi érdeklődését a politika és itt is a napi politika múló tüneményei emésztik fel, úgy hogy komoly, mély, igazi érdeklődés a magyar sociális életben a szellemi élet más nyilvánúlásai iránt nem is jelentkezik.“ A politikai élet kizárólagossága a magyar társadalmi élet nagy hibája. Ezen segítnünk kell. Forditsuk tekintetünket a trón felé. Vigye be a magyar társadalom is komoly, mély érdeklődését a tantermekbe. Mozdítsa elé kiki az ífjuság nemes versenyét módja és tehetsége szerint. Igy lassanként kivetkőzik a magyar társadalom egyoldalúságának békóiból.“

A mit a minister a magyar társadalom érdeklődésének egyoldalúságáról mond, az — sajnos — való igaz. E jogos panaszt az a meleg és munkás érdeklődés szüli, melylyel ő az oktatásűgyet körűlveszi. Tanácsai aranytanácsok, méltók fogékony keblekre. Csak nemrég hasonló gondolatokat olvastunk a „Budapesti Szemle“ hasábjain Concha tollából. A panasz tehát a magyar társadalom ellen nem indokolatlan, nem isolált, hanem általános. De a magyar társadalom meghallja e panaszt, kialakúl a közélet, a közszellem minden irányban s megfogja teremni a tanűgy terén is áldásos gyümölcseit. A társa-

dalom be fogja vinni komoly, mély érdeklődését a tantermekbe is. Ugy legyen!

*

A népoktatás állapota az 1893—94. tanévben.

Előttünk van a vallás- és közoktatásügyi ministernek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyülés elé terjesztett XXIV. Jelentése, mely a népoktatás állapotát az 1893—94. tanévben öleli fel. Az ezredéves ünnepély első hónapjaiban fog beszámolni a közoktatás összes ágáról, az utolsó tanév statistikai adataival. A jelentés nagy gonddal készült, gondos összeállitása számadatokban a népoktatási állapotoknak. Négy részben szól a népiskolai közoktatásról általában, adja a tanügyi állapot részletes ismertetését, a tanítóképzőkre tér s a kir. tanfelügyelők működésével végződik a jelentés.

A közoktatásügyi kormány iránya, czélja — mint a bevezetésben olvassuk — a magyar állameszme megszilárdítása, „az államalkotó és a magyar politikai nemzet jellegét képező magyarság szellemi erejének kifejtése a népnevelés terén és a népnevelés útján. Nem kevesebb érdek füződik a magyar népoktatás eszméjének, ideáljának megvalósításához, mint ezer éves állami életünk eredeti, megmásíthatlan magyar nemzeti karakterének kifejlesztése és megszilárdítása, mint a népnek politikai érettségre elökészítése, az anyagi virágzáshoz vezető útak megjelölése már lent, a müvelődés legalsóbb foku kohójában: a népiskolában." Az íly irányú fejlődésnek hatalmas eszközei azon 400 áll. elemi iskola, mely az ezeréves fennállás emlékére fog szerveztetni. E szervezésnél főleg közművelődési és állami szempontok érvényesűlnek. Ez iskolákat ugyanis iskolátlan és magyar kisebbséggel biró vegyes népességű községek kapják, még pedig 290 a királyhágón túl fekvő megyékbe (Erdélyrészbe), 110 pedig az északi, északnyugatiakba terveztetett. Égető a *tanítóhiány* kérdése. 670 tanítói állás üresedésben van, 2219 állás nem képesített egyénnel betöltve és 4300 tanítóra volna szükség, hogy egyre 80 tanulónál több ne essék. Kivánatos tehát, hogy minél több iskola kérje az 1893. évi XXVI. t.-cz. 16. §-a alapján a tanítói fizetésnek 400 frtra való kiegészítését, másfelől pedig szaporítandók a tanítóképző intézetek. Ezzel a kérdéssel szorosan összefügg a *lelkésztanítóság* ügye, melynek jelen állapota az, hogy 1895. febr. 12-én kelt min. körrendeletben „az összes lelkész-tanítók zavartalan működése egyelőre biztosíttatott."

Népünk első sorban földmíveléssel és állattenyésztéssel foglalkozik. Ezt a tényt tartja szem előtt a közoktatásügyi kormány, midőn a népiskolával szervi kapcsolatban *gazdasági felsőbb népiskolákat* szándékozik létesíteni, melyeknek czélja az lesz, hogy a jobb módu földművesnek, a kinek 25—30 hold földje van, gyakorlati és elméleti ismereteket nyujtson a földművelés, gyümölcstermelés, kertészet és állattenyésztés köréből. E reformok természetes követelménye, hogy a tanítóképzés terén is kell ez irányban intézkedéseket tenni. A min. Jelentés bizton várja a sikert, mert „ez intézkedések a nép-

élet speciális karakterében gyökereznek és a népélet érdekével szorosan összefüggenek.“

A felső kereskedelmi iskolák szervezetében újítás történt, a menynyiben azok felügyelete kivétetett a kir. tanfelügyelők hatásköréből és külön kir. főigazgatók felügyelete alá helyeztetett s az eddig »középkereskedelmi iskolák«-nak, majd »kereskedelmi akadémiák«-nak nevezett intézetek „*felső kereskedelmi iskolák*“ név alá foglaltattak. Az *iskolák beléletének fejlesztésére* felhívja a miniszter a kir. tanfelügyelőket: különösen a tankötelezettség érvényrejuttatására, a magyar nyelv sikeres tanítására, az államsegélyért nem folyamodó hitközségek részéről a tanítói fizetés tényleges kiadatására, az iskolákkal mentül sűrűbb személyes érintkezésre. A magyar nyelv oktatásában kitünt tanítókat, bár szerényen, jutalmazza; oly áll. el. iskolában, hol három tanító működik, évi ig. tiszteletdíjat engedélyez; a magyar nyelv tanítása sikerének előmozdítására »társalgási leczkék« cz. 100 magyar mondatot 100.000 példányban magyar-német, magyar-román, magyar-tót, magyar-horvát, magyar-szerb, magyar-ruthén nyelven nyomat.

A jelentés felsorolja ezútán az 1893—94. évben népoktatási czélokra tett adományokat.

A részletes kimútatás szerint a tankötelesek száma volt 2,884,835 az 1890. évi népszámlálás szerinti 15.162,988 lélekszámnak 19·02%-a, 1892—93. évvel szemben 4·18% emelkedést mutat, a mely emelkedésnek oka az összeírás szigorúbb ellenőrzése és pontosabb foganatosítása volt. A tankötelesek *vallás szerint* így oszoltak meg: róm. kath. 48·82%, ev. ref. 13·96%, gör. kel. 13·31%, gör. kath. 10·85%, ág. ev. 7·70%, izr 4·95%, unit. 0·40%; *nyelvi viszonyaikat* tekintve: magyar 50·78%, román 17·01%, tót 12·28%, német 12·13%, szerb 2·90%, ruthén 2·72%, horvát 2·18%. Az unitáriusok létszáma volt 61,618, az összes lakosság 0·40%-a, az 1892—93. évben tanköteles 11,200, a lélekszám 18·17%, az 1893—94. évben 11,172, a lélekszám 18·13%, különbözet 28, vagyis 0·25%-kal rosszabb arányt mutat az előbbi évinél. A tankötelesek aránya legnagyobb az izraelitáknál, 2. helyen következnek a róm. katholikusok, 3-on a gör. kath., 4-en az ág. ev., 5-en a gör. keletiek, 6-on az ev. reformáltak, utolsó helyen állanak az unitáriusok. Az unitárius tankötelesek száma 1870-ben volt 9352, 1890-ben 10,244, 1893—94-ben 11,172; százalékokban kifejezve, növekedett 1870-től kezdve 19·45%-kal. Tényleg iskolába járt 2,270,589 tanköteles. Tényleg iskolába járt unitárius 9129, az ország összes tankötelesseinek 0·32%-a, a tényleg iskolába jártaknak 0·40%-a, az unitárius tanköteleseknek 81·71%-a. A saját tankötelesseinket tekintve, az arány csak az ág. ev. és róm. kath. vallásúaknál jobb. 1892—93 ban iskolába járt unitárius 9169, ez a tankötelesek 81·86%-a, az előző év jobb arányt mutat.

Az összes *népoktatási intézetek* száma 16,881, ezek közűl állami 893, községi 1945, magán engedélyezett 159, egyesűleti jellegű 48; tehát a felekezeti iskolák száma 13,836, az összes iskoláknak 83%-a. Unitárius iskola volt 48 (1892—93-ban 49), az összes népiskoláknak

0·29%-a, vegyes 44, tisztán fiuiskola 3, leányiskola 1. A róm. kath. iskolák száma viszonylagos többségben van: 5509, az összes iskoláknak 32·63%. Az 1892–93. évi iskolákkal szemben az 1893–94. év apadást mutat, az áll. iskolák száma növekedett, a felekezetieké apadott; összevetve az adatokat, az apadás 61. Az iskolák apadását túlnyomó részben *a tanító hiányában szünetelő iskolák okozzák.* Tanítóhiány miatt szünetelt iskoláink közül a ny.-szt.-lászlói. Összesen tanítóhiány miatt 133 iskola szünetelt, különböző okok miatt megszünt 177, összesen 310 s az iskolák száma mégis csak 61-el apadott. Az eredmény tehát kedvező.

Az iskolák *tannyelve* kizárólag magyar volt 9681 iskolában, 57·35%-a az összes iskoláknak. A magyar nyelv sikerrel oktattatott 5001, siker nélkül 2199-ben; 7200 = 42·65%. A tiszta magyar tannyelvű iskolák száma legnagyobb az unitárius iskolák között 100%, azután következnek az ev. ref. felekezetiek, 98·02%, azután az államiak, 97·87%. Összevetve az 1892—93 évi adatokkal, 214-gyel több azon iskolák száma, melyekben a magyar a tannyelv.

A tantermek száma 1892—93-ban 25,810, 1893—94-ben 26,194, szaporulat 384. A népiskolák túlnyomó része egy tantermes iskola, egy tanteremre 66 tanuló esik s ámbár egy tanító 80 gyermeket oktathat, de tekintve a termek kicsinységét, egészségűgyi tekintetben még sok teendő van hátra az iskolafenntartók részéről.

A tanitók száma 26,041. A 48 unitar. iskolában volt 77 tanitó, az összes tanitók 0·30%-a, okleveles 64 (83·12%), nem okleveles 13 (16·88%); utóbbiak közül 4 1868 előtt, 9 1868 után lépett szolgálatba. Itt az adatok csak a gör. kel. és gör. katholikusoknál mutatnak kedvezőtlenebb arányt. A nem képesített tanítók száma 2219, 8·51%, vagyis a múlt évtől kezdve apadt 762-vel.

A *segédtanítók* alkalmazása évről-évre apad. De az adatokból az tünik ki, hogy a segédtanítókat az unitáriusok alkalmazták a legnagyobb arányban (16·8%), azután a gör. kel. és gör. katholikusok.

A *nőtanítók* száma 175-tel növekedett, mely emelkedést a Jelentés, mint kedvező körűlményt hangsúlyoz, mert ez a körülmény a tanitóhiányon lesz hivatva segíteni.

Magyarország 26041 tanítója közül a magyarúl kifogástalanúl beszélők száma 24113, 92·60%, a keveset beszélőké 1183, 4·54% a semmit sem beszélőké 745, 2·86%. *A magyarúl semmit sem túdó tanítók száma 534-gyel apadott a múlt év óta.*

Tanítóképző intézet volt 71. Ezekbe befért volna 4262 növendék, de tényleg csak 3076 volt, tehát elhelyezhető lett volna még 1186. A pénzbeli segély legnagyobb az áll. és róm. kath. tanítóképző intézetekben és ezen intézetek tényleg a leglátogatottabbak; ebből világosan kitűnik, hogy a tanítóhiánynak a szegényes ellátásaz oka. A tanítóhiány csak úgy csökkenthető, hogy mentül könynyebbé kell tenni a tanulói éveket az anyagiak dolgában s mentül több tanulót segélyezni az internatusokban. A tanítóképzők jó részének nagy hiánya az, hogy tanfolyamaik nem teljesek, a felek. tanítóképző intézeteknél nincs mindenütt gyakorló iskola (1868. XXXVIII.

t.-cz. Működött e képzőkben 1892—93-ban 722 tanár, 1893—94 ben 747, a tanárok száma növekedett 25-tel

A tanítóképző intézetek elhelyezése épenséggel nem valamely megállapodott rendszer kifejezése, mert a képezde fenntartók anyagi körülményei nem engedik meg a képezdék helyiségeinek egyöntetű, bizonyos rendszer szerinti beosztását. Az áll. képezdék kisebb része saját épületben, kellő felszereléssel ellátva, van elhelyezve. De a zenegyakorló szobák száma, főleg a felekezeti képzőknél, igen csekély. Kivánatos tehát, mint a Jelentés hangsúlyozza, hogy a zeneoktatás nagyobb ápolásban részesűljön. Összesen kiállíttatott 1414 tanítói oklevél. 65·6%-ban tanítói, 34·4%-ban nőtanítói. Magyar nyelvi képesítő vizsgát 197 tanító tett.

Összefoglalva a főbb adatokat, *tanköteles gyermek* volt 1869-ben 2284741, 1893-ban 2769579, 1894-ben 2884835, tehát egy év alatt növekedett a tankötelesek száma 115821-gyel. *Tényleg iskolába járó gyermek* volt 1869-ben 1152115, 1893-ban 2232315, 1894-ben 2270589. Növekedett az iskolába járók száma 1893—1894 közt 38274-gyel.

Iskola volt 1869-ben 13,798, 1893-ban 16,942, 1894-ben 16,881. Apadt az iskolák száma egy év alatt 61-gyel. *Tanterem* volt 1869-ben 16,899, 1893-ban 25,810, 1894 ben 26,194. Gyarapodott a tantermek száma egy év alatt 384-gyel. *Tanító* volt 1869-ben 17.792, 1893-ban 25,752, 1894-ben 26,041. Növekedett a tanítók száma egy év alatt 289-czel. *Népiskolák fenntartására* fordíttatott 1869-ben 3.760123 frt, 1893-ban 16.694,477 frt; gyarapodott e költség 24 év alatt 12.934,358. *Tanítóképezde* volt 1869-ben 46, 1893-ban 70, 1894-ben 71. *Növendékek létszáma* 1869-ben 1556, 1893-ban 4529, 1894 ben 4659. *Oklevelet* kapott 1869-ben 462, 1893-ban 1176, 1894-ben 1414. A *képezdék fenntartása* került 1893-ban 1,165,934 frtba, 1894-ben 1,196,218 frtba.

Ránk, unitáriusokra a jelentés egy nehány tanulságot szolgáltat. Egyfelől magyar nemzeti szempontból örvendetes az a tény, hogy népiskoláink tiszta magyar tannyelvűek, de másfelől sajnosan kell látnunk a kimutatásból, hogy a tankötelesek aránya legkisebb nálunk, hogy a tanítói képesítés tekintetében az adatok csak a gör. keletieknél és a gör. katholikusoknál mutatnak kedvezőtlenebb arányt, s hogy a segédtanítókat az unitáriusok alkalmazták a legnagyobb arányban. Megnyugvással és örömmel olvassuk a Jelentésből azon hazafias irányú intézkedéseket, melyeknek czélja a magyar állameszme megszilárdítása, mert épen a népnevelés az a tér, melyen a magyarellenes elemek legháboritatlanabbúl üzhetik áldatlan munkájukat, ez az a tér, melyen legkevesebb ereje van a nemzeti szellemű közoktatásügyi politikának, mert a népiskolák túlnyomó nagyrésze felekezeti jellegű. Örömmel olvassuk azt is, hogy a magyarúl nem tudó néptanítók száma évről-évre jelentékenyen apad. Nagyfontosságú kezdeményezés a gazdasági felsőbb népiskolák felállítása is és méltán várhatjuk a sikert, mert — a mint a Jelentés is kiemeli — ez intézkedések a magyar nép specialis jellegének köszönik létrejöttüket.

Dr. Gál Kelemen.

Párisi levél.

Páris ,1896. márt.

(Brunetière eljárása egy Kálvint illető ügyben. A lyoni conferentia. La vie simple, par C. Wagner. I. vol. 12. Paris, librairie A. Colin. 1895.)

Szerkesztő Ur!

Az „eretnekség“ iránti gyülölet rosz tetteket követtethet el még oly egyénekkel is, a kik értelmesek, kiknek irodalmi és törté, nelemirói tekintélyük van. Ezt eléggé mutatja egy nevezetes esetmelyet némelyek botrányosnak minősitettek. Multkori levelemben szóltam arról az eszeveszett támadásról, melyet a protestantismus ellen többnyire socialista és egyszersmind klerikalis lapok intéztek. Az általuk okozott rosz azonban nem jöhet figyelembe, lévén a rágalmazás az ő fegyverök; de az ember haragja gerjed a rágalmazáson, ha kevésbé mivelt körben tétetik is.

De lám, még magas miveltségü emberek is teszik azt, mint Brunetière, a „Revue des deux Mondes“ szerkesztője, a ki Bossuet-et csodálja s esküdt ellensége Kálvinnak és mindennek, a mi rá vonatkozik. Pedig minden ellenszenv és gyülölet mellett is tisztelni kellene az igazságot s főleg azokkal szemben, kik őt ellenségüknek tekintik. Eléadom a dolgot ugy, a hogy van, hogy meg lehessen itélni.

Hachette, a jól ismert könyvkiadó már nehány év óta egy nevezetes könyvsorozatot bocsát ki, „Francziaország nagy irói“-t. Mindenik iróra oly embert választanak, a ki legalkalmasabb arra, hogy igazolja az illető iró munkáinak hiteles szövegét és hogy azokat jegyzetekkel és magyarázatokkal kisérje. Blaise Pascal munkái P. Faugère-re bizattak, ki ötven éve foglalkozik a jezsuiták kitünő ellenfele hátrahagyott munkáival s a ki Pascal „Gondolatainak“ (Pensées) hiteles szövegét ezelőtt mintegy félszáz évvel adta ki. A hetedik levél végén Pascal a következő szavakat idézi Coramuel jezsuitától: „egy pap bizonyos körülmények közt megölheti a rágalmazót, sőt van eset, a mikor azt meg kell tenni, *etiam aliquando debet occidere.*“ Faugère Pascal munkája kiadásában e helyhez tény-

leg a következő megjegyzést csatolja: „E jezsuita által a jansenistákkal szemben nyilvánitott különös tan megegyezni látszik azzal a tannal. melyet Kálvin vallott a jezsuitákkal szemben: *Jezuitae vero qui se nobis maxime opponunt, aut necandi, aut si commodo hoc fieri non potest, ejiciendi, aut certe mendaciis ac calumniis opprimendi sunt.* Calv. Aphor. XV. *De modo propagandi Calvinismum.* Tehát Kálvin szerint a jezsuitákat, az ő legnagyobb ellenfeleit meg lehetett, vagy inkább meg kellett ölni, őket üldözni és rágalmazni. E vélemény különben természetes volt annak az embernek a részéről, kinek az volt az elve, hogy a halál fájdalmával kell az eretnekeket büntetni, azaz azokat, kik más tant vallanak, mint az övé." E megjegyzés nagyon különös egy oly tudós részéről, mint Fangère. Kálvin müveiben ily kifejezés nem található. Fangère forrásául „Kálvin aphorismáit, vagy a kálvinizmus terjesztésének módját" jelöli meg. De hogyan lehet e könyvet Kálvinnak tulajdonitani? Mikor nevezte Kálvin az ő tanát kálvinizmusnak? Mikor harczolt Kálvin a jezsuiták ellen? Ő meghalt 1563-ban. A jezsuiták pedig csakis 1560-ban, második főnökük, Lainez alatt kezdenek magukról beszéltetni. Kálvin müveiben csakis kétszer-háromszor fordul elő a jezsuiták neve s akkor is csak emliti. Hogy ha Fangère ez idézete forrásának utána néz, ugy találta volna, hogy Kálvin Aphorismái Becanus Márton jezsuita tollából származtak, hogy 1649-ben Mainzban megjelent müvei közt vannak. És ezt a Prot. Tört. Társulat titkára ezelőtt két évvel ki is mutatta. Bizonyos, hogy ha ekkor Fangère él és a Pascal müveinek a kiadását bevégezheti, kiigazitotta volna az első kötetben foglalt jegyzetet. Hachette a kiadás bevégzését Brunetière-re, az akadémikusra, a „Revue de deux Mondes" szerkesztőjére bizta.

Brunetière az, a ki a helyreigazitást megtagadta. A francia prot. tört. társulat titkára levelet irt hozzá, elküldte a kiigazitásra vonatkozó darabokat és kérte, hogy az utolsó kötetben javitsa ki a hibát. S miután a hiba ki volt mutatva, természetesnek látszott, hogy Brunetière megteszi a helyreigazitást. Brunetière Weiss titkárnak egy udvarias levélben felelt, a melyben egyebek közt azt mondja: „Ha Kálvin nem irta volna is ama sorokat, melyeket Fangère kifogásolt jegyzeteiben neki tulajdonit, az ő müveiben könnyen lehet találni azokhoz hasonlót. Ez az, a mit meg kellene mutatnunk, ha már Fangère tévedését kiigazitanók, hogy azt hogyan követhette el és hogy az végül is nem nagy fontosságu . . ." Ime egy iró, ki elismeri a hibát és megtagadja annak kiigazitását.

A kik olvasni fogják Pascal müveinek uj kiadását, azt fogják

mondani ezután is, hogy Becanus jezsuita müvét Kálvin irta és ezt azért, mert Brunetière megtagadta az igazságnak kimondását, melyet elismert. Erkölcsi szempontb l sokat lehetne erről mondani. Sajnos, hogy a „Revue de deux Mondes“ szerkesztőjének ez esete nem egyedüli. Más nagytekintélyü irók is rendszeresen rágalmazzák a protestantizmus legnagyobb alakjait. Azt mondják, hogy egy felülről közölt rendelet szavának engedelmeskednek.

A protestáns lapok e kevésbé lovagias eljárás ellen megbotránkozással szólottak. Sabatier, a párisi theol. fakultás uj dékánja ezeket irta: „E nagy uraknak az eljárása a kicsinyekkel szemben semmit sem ér a történelem és az igazság előtt. Brunetière azt kérdezi, hogy ki nyerne a helyreigazitással? Pascal munkáinak kiadása, az a kiadás, melyet oly gonddal készitett, az nyerne, ha megtisztittatnék az anyagi hibától. Avagy nem veszit-e az az illetékes közönség előtt tekintélyében, ha tudják, hogy a kiadók még a nyilvánvaló és bevallott hibát sem javitották ki. Tényleg az ügy első sorban nem a Kálvin ügye, sem a kálvinistáké. Az mindenekelőtt egy általános törvényt illet, mely mióta a történelembe a tudományos módszer bejött, uralkodik az irodalom köztársaságában s főleg a tudományos világban. Itt mindenekelőtt a tárgyi igazságról van szó. Adni kell mindenekelőtt azt, a mi van; azután szabad oly magyarázatot adni, a milyen tetszik. Mindenkinek joga van a történelmi igazsághoz, még Kálvinnak is. „Amicus Plato, sed magis amica veritas.“ Az anyagi történelem, az okmányok, a kritikai kiadások, idézetek kérdéseiben csak egy törvény van, a teljes pontosság törvénye. E törvény tisztelete teszi a tudományi becsületet, a tudósok tekintélyét és tiszteletét. S e tekintetben nincs sem nagy, sem kicsiny dolog és a mikor Brunetière azt irta, hogy a hiba, melyet neki jeleztek, nem nagy fontosságu és ez ürügy alat megtagadja annak helyreigazitását, ezzel azt mutatta meg, hogy nincs tudományi lelkiismerete.“ A protestantizmus elleni gyülölet az igazság megtagadására vezette. A mult évben Brunetière Rómában volt a pápánál. Mit beszélt XIII. Leóval? nem tudjuk, de ugy látszik, hogy igéretet tett neki az egyház védelmére és az eretnekek elleni harczra. Sokan ezt gondolják, némelyek mondják. Annyi bizonyos, ez idő óta egy alkalmat sem mulaszt el a katholicizmus szellemi tekintélyének dicséretére és a protestantizmus individualistikus szellemének gyalázására. Egyébiránt a protestantizmus iránti ellenszenve régibb keletü a római látogatásnál. Ezt megmutatta a Bossuetről tartott felolvasásaiban. S nem csak ezekben. Mikor a protestánsok a nantes-i rendelet visszavonásának százévi ünnepélyét

tartották, egyfelől a mult feletti gyásznak s más felől a jelen feletti hálának kifejezéséül, Brunetière egy párisi jeles protestánsnak ezt irta: „Önök protestánsok, igen magasra tartják fejüket, mindig feledik, hogy önök csak gyenge kisebbség, tudni fogjuk önöket erre emlékeztetni szükség esetén.“ Ezt magától az illetőtől tudom. Biztosithatjuk Brunetière-t, hogy sem ő, sem mások, kik hozzá hasonlóan gondolkoznak, nem fognak minket abban megakadályozni, hogy fejünket magasan hordjuk. XIV. Lajos ideje elmult és nem fog visszatérni.

— Emlitettem volt, hogy a szabadelvü protestánsoknak az egyesülésre való felhivására az orthodoxok azt mondották, hogy a kérdést elébb kerületi gyüléseiknek kell tárgyalni. A zsinat állandó bizottsága fel is hivta a kerületi gyüléseket, hogy válaszszák meg képviselőiket az egyetemes zsinatra, melynek ülése ápr. 28-ára, Sedánba van kitüzve. Az utolsó pillanatban kitünt, hogy lehetetlen akkor az egyetemes zsinatnak összejőni, mert máj. 3-tól 10-ig lesznek a municipális választások az egész országban, azaz akkor, mikor a zsinat teljes ülése lenne. Ezért a zsinat megtartása máj. 26-ra halasztatott.

Az egyesülés kérdése különben most igy áll: A szélső orthodoxok ingerültek a mérsékelt orthodoxok ellen, mert ezek az egyesülést csak a közigazgatási dolgokra kivánják. S a dogmai kérdéseket nemcsak hogy ki akarják teljesen hagyni, hanem az ilyen határozatokat nem is kivánják a szabadelvüekre nézve kötelezővé tenni. Igy az 1872-iki zsinat határozatára nézve is azt mondják, hogy az ne legyen kötelező a szabadelvüekre, bár fenhagyják, hogy az orthodoxokra nézve kötelezőnek tekintessék. A szigoru orthodoxok pedig oly zsinatról hallani se akarnak. Meglátjuk, hogy a sedáni zsinat mit határoz.

— Megigértem volt, hogy ismertetni fogom Wagner „Egyszerü élet“ czimü müvét. A szerző czélja: vágyat kelteni a magasabb emberi élet iránt. Azzal kezdi, hogy megmutassa azok törekvésének hiábavalóságát, kik csak a külső dolgokban keresik a boldogságot, a fényüzésben, a gazdagságban, a hiuságban, kik az ő saját kifejezése szerint „a mellékest összezavarják a lényegessel.“ Jól választott példákban megmutatja, hogy mindenek felett az erkölcsi miveltségben kell a léleknek igazi megelégedését keresni. Miután egy fejezetet az egyszerüség szellemének szentel, mely mindenekelőtt a léleknek ama tulajdonában áll, melylyel a mindennapi életben megvalósitni igyekszik a magasabb javakat, melyek az igazságosság, a

szeretet, igazság, erkölcsi erély. Az egyszerü, természetes ember az, a ki az akar lenni, a minek lennie kell, teljesen becsületes ember.

Mindamellett, hogy ez elvek elég világosak, nehány fejezetben vizsgálja, hogy mi az egyszerü gondolkozás, az egyszerü beszéd, kötelesség, az egyszerü szükségek, az egyszerü gyönyör. Az egyszerü gondolkozásra e kérdésre felelve vezet: „Hogyan ismerhetem meg, hogy az én vallásom jó“? És eme vallás jóságának vonásai között, a melyről beszél, ezeket adja: „Hogy ha az legkönnyebben nyujtja a kegyelmet, hogy ha az minél kevésbé táplálta a nagyravágyást és minél inkább a kötelességérzetet s minél kevésbé homályos a jövő életre nézve: akkor jó vallás, akkor egyesit emberekkel és Istennel. De hogy ha arra szolgál, hogy azt hitesse el, hogy jobb vagy, mint mások, ha arra indit, hogy czivakodj azért, hogy mások lelkiismeretén uralkodjál, saját aggodalmaidat elaltasd, hogy saját javadat másoknak kárára épitsd, hogy mindegyre Budhára, Mózesre, Mahomedre, vagy a Krisztusra hivatkozz: akkor vallásod semmit sem ér, elválaszt emberektől és Istentől.“ Az egyszerü beszédről szóló fejezetet e szavakba lehet foglalni: Legyetek emberek, legyen szavatok. Az őszinteség egy órája többet ér a világ üdvére nézve, mint az őszinteség nélküli beszéd évei. Mind e különböző dolgok tárgyalásában, szerző mindig inti olvasóit az embereknek és a dolgoknak hamis becslése ellen, mely a külső dolgok szerint való itélés. A szivet kell mindig tekinteni, mert a sziv az élet, az igazi élet forrása. Wagner komoly moralista, de erkölcstana nem lehangoló, nem szomoru, az emberi és keresztény. Mint mestere, Jézus, megengedi az emberiségnek annyira szükséges örömöket és azokban részt vesz. „Nem lehet kétleni, hogy az örömnek roppant fontossága van az emberre. Az egy szent láng, melyet táplálni kell, mely az életre fényt áraszt. Egy kevés gyönyört adni, a gonddal terhelt arczokat megvidámitni, a homályos utakra egy kevés világosságot vetni, mily isteni elhivatás e szegény emberiség közt! De ezt csak a sziv egyszerüségével lehet betölteni. Másnak gyönyört szerezni, erre nézve szükséges, hogy kiirtsuk magunkból a gyülölködést. Legyünk jók, szeretetreméltók, jóakarók és szolgáljunk másokat teljes szivünkből. Senki sem érez nagyobb gyönyört, mint azok, a kik tudják, hogy környezetüknek némi jót tettek.“

A kérkedés és a hallgatva jóltevésről szóló fejezetben kemény szavakban kel ki azok ellen, a kik mind dicsekesznek, ha jót tettek. Ez erőteljes magyarázata Jézus ama szavainak: „Mikor alamizsnát

osztogatsz, ne tégy annak czégért sipolással. Nem idézhetek mindenik fejezetből, de egyet még megemlitek, azt a fejezetet, mely a gyermekek neveléséről szól e czim alatt: „Az egyszerüségre nevelés.“ E fejezet tele van igaz és jó tanácsokkal, hasznos és józan utasitásokkal s a mindennapi életből vett észleletekkel. A gyermekeket nem kell kizárólag sem magukra, sem másokra nézve nevelni. Az első esetben rabszolgák, a másodikban zsarnokok lesznek. A gyermekeket az életre kell nevelni, arra kell segitni, hogy az emberiségnek tevékeny tagjai legyenek. A nevelésnek szabad embereket kell formálni. S hogy a szabadságra neveltessenek, egyszerüen kell neveltetniök, sőt hozzáteszi hogy szigorral. „Hogy olyanok legyenek, a kik le tudnak feküdni a kemény földre, kik tudják a fáradságot elviselni éppen ugy, mint az asztal és jóllét gyönyöreit élvezni. Igy neveljük a független és erős embereket, a kikre mindig lehet számitni, kik nem adják el magukat egy kicsi jóllétért s a kik mégis tudni fognak, még inkább, mint mások, boldogok lenni.“

E könyv egy józan szellem gyümölcse és teljesen méltó az ugyanazon szerzőtől megjelent „Ifjuság“-hoz és „Bátorság“ hoz. Mindenkit meglep az igazsága, a ki a jelenkori társadalmat csak némileg is ismeri. És még az a jó tulajdonsága is megvan, hogy könynyen olvasható, a mit nem minden erkölcstani könyvről lehet elmondani. Hogy ha valami kifogást tehetnék, az az volna, hogy egy kissé egyszerü modorban van irva. De Wagner nekem erre azt felelte, hogy ő mindenek felett a kicsinyek és alázatosak számára irta könyvét s ezért az egyszerüséget tartotta szem előtt.

CHARRUAUD D.

Angliai levél.

Oxford, 1896. márt. hó.

(A Manchester College nyilvános eléadásai. Az ev. szabad egyházak congressusa. A »Daily News« jubileuma.)

Tisztelt Szerkesztő Ur!

Mig egyfelől örömemnek adok kifejezést, hogy e b. folyóirat lapjain én is közremunkálhatok, másfelől kedves kötelességemnek is érzem, hogy egyes nevezetesebb eseményekről a magyar unitár. olvasó közönségnek számot adjak. Levelemben természetesen a vallásos ügyeket és gondolkozást érintő dolgok lesznek a főtényezők, de szives engedélyével némelykor azon tárgyakra is kiterjeszkedem, melyek minket társadalmi és hazafias szempontokból is érdekelhetnek. És itt, ugy hiszem, fölösleges megemlitenem azt a viszonyt, mely minket angol testvéreinkkel nemcsak vallási, hanem nemzeti érdekeinkben is összefűz.

Levelemet alig kezdhetném alkalmasabb tárgygyal, mint ha arról az intézetről irok, mely az angliai unitárizmusnak irányt ad és ez a Manchester College. Elődeim már bővebben ismertették ez intézetet, s ezért én csak a közelmult nevezetesebb eseményekre szoritkozom.

Manch. Coll. iránya, hiven az intézet bejárata fölé vésett szavakhoz: „a vallásnak, a szabadságnak, az igazságnak", teljesen a szabadelvű theologia alapján áll, melynek hirdetésére és előbbre vitelére a legjobb tanerők vannak alkalmazva. A tanárok rendes előadásain kivül azonban nagyfontosságuak azok a nyilvános előadások is (Public Lectures), melyeket egyes időszakokban külömböző szakférfiak adnak elő, s a melyek általános érdeküknél fogva a nagy közönséget is vonzani szokták. College-unkban ez évben három ilyen előadás tartatott, mindannyiszor nagy és válogatott közönség előtt. Időrendben első helyen emlithetem meg Conybeare helybeli tanár előadását, „Daemonologia az első keresztény századokban" czimmel, ki a legalaposabb kutatások nyomán és szakértelemmel mutatta ki a viszonyt, melyben az első keresztények tanai a pogányokéival állottak s az egymással való folytonos érintkezés következtében miként vették át amazok ezektől a rossz szellemektől szóló elveiket, melyeknek maradványai aztán a későbbi kereszténységben is föltalálhatók

Szép közönséget vonzott G. St. Clair, cardiffi unitárius lelkész, ki a mult hó elején Palestináról tartott előadásokat, történelmi, föld- és néprajzi szempontokból, a mint volt az ó-korban és a mint van ma. G. St. Clair lelkész tagja a „Palesztinai Föltedező Társaságnak" s mint ennek kiküldöttje, két izben is beutazta a nevezett tarto-

mányt, s igy előadásai a helyszinen készült pontos térképek illustrálásával érthetőbbekké váltak. Legnagyobb figyelmet keltett az az előadása, melyben Jéruzsálem őskori és mai helyzete összehasonlitásával foglalkozott. A fönnebb emlitett társaság működésének köszönhető, hogy a bibliai történetek egyes helyeit ma már világosabban lehet érteni és magyarázni.

E hónapban pedig J. E. Odgers tanár tartott előadásokat „Keresztény archaeologia Ravennában“ czimmel, melyeknek szintén nagy érdekességet kölcsönzött az, hogy maga a nevezett tanár Rómában huzamosabb ideig tartózkodott s az ottani muzeumokban található, valamint a még ma is álló régészeti tárgyakról, irásokról stb. fölvett eredeti fényképeket, másolatokat, laterna magica segélyével megnagyitva, a közönség előtt is láthatóvá és inkább élvezhetővé tette.

Ez előadásokon kivül a College imaházában időszakonként a leghiresebb papok szoktak beszédeket tartani, kiknek szónoklatai különösen a tanuló ifjuságra nézve járnak nagy haszonnal. Az intézet igazgatósága a mult évben Stopford Brooke kiváló londoni lelkészt hivta meg állandó szónoknak, ki ezt el is fogadta, de időközben történt betegsége folytán valószinüleg nem jöhet a jövő isk. évig Itt megemlithetem egy pár itteni hitrokonunk ama szép tettét, melylyel az imaházba ablakfestményeket ajándékoztak. E festmények Jézust, tanitványait és egypár bibliai jelenetet ábrázolnak, melyek szépségük- és egyszerűségüknél fogva igazán elragadják a szemlélőt, de egyszersmind bizonyságot is tesznek arról, hogy a külső művészet az unitárius templomokat is emelheti.

Mint fönnebb emlitettem, a „Palestinai Fölfedező Társaságnak“ igen sokat köszönhetünk a bibliai kritika mai világosabb álláspontjára nézve. Egy ehez hasonló társaság létezik Amerikában is, mely kutatásait különösen Ős-Babylon határaira szabta. Egyike ez intézet legnevezetesebb fölfedezéseinek ez év elején történt, midőn ugyanis a társaság egyik kiküldöttje, dr. Scheil, az ásatások közben egy cylinder alaku kőre akadt, mely Babylonia utolsó királya, Nabonidus föliratát foglalja magában. A nevezett kövön tizenegy hasáb irás van, melyeknek értelme némely helyen megszakad, de az egyes események leirása mégis tisztán kivehető. A „Times“ nevű napilap leirása után ezeket a következőkben ismertethetem:

A babyloniak és mandeus szövetségeseik harcza az Assyrok ellen, miért ez utóbbiak Sennacherib várost lerombolták 698-ban Kr. e. E leirás annál is inkább figyelemre méltó, mert nyelvezete nagyon hasonlit a bibliában emlitett harczok rajzához.

Nabonidus királylyá választása és megkoronáztatása 555 ben Kr. e. A nevezett király álma, melyben Nabuchadnezzár megjelenik előtte. A Hold Isten (Sin) templomának helyreállitása Kharranban. Végül Sennacherib meggyilkoltatása fia, Tebet által 681 ben Kr. e. Ez események körül a bibliára vonatkozólag legnevezetesebb Nabonidus álmának leirása, mely habár hézagos, de világosan megerősiti a Dániel próféta könyvében (IV. r.) található állitásokat Nabuchadnezzar király álmaira, valamint az azoknak tulajdonitott jelentőségekre nézve.

Mint látható, e fölfedezések nemcsak általános mivelődés-történeti szempontból, hanem a bibliai kritikára nézve is nagybecsüek, s e tudomány-ág az utóbbi időben különösen Angliában rohamos fejlődést nyervén, remélhető, hogy még sok homályos részletre kellő világosságot lehet deriteni.

Nem hagyhatom figyelmen kivül az „evangeliomi szabad egyházak“ ez évi congressusát, melyet e hó 9. és következő napjain tartottak Nottingham-ben. Ez egyesületet a Baptista, Congregationalista, Methodista, Presbyterianus stb. non-conformista egyházak alkotják. Czélja: Jézus elveinek és tanitásainak gyakorlati megvalósitása, vagyis a vallás-erkölcsi élet ébren tartása és fejlesztése; s mint ez évi jelentésükből olvasható, munkájuk szép eredménynyel jár. Van azonban egy jellemző vonása emez egyesületnek, melyet ők maguk is „sajnálattal vesznek tudomásul“ és ez, az unitáriusok kizárása. Hogy pedig ez miért történt, elnökük mult évi közgyülési megnyitó beszédéből a következőkben olvasható: »Nem kevés méltánylással ismerjük el unitárius testvéreink tudományosságát, nemes szándékaikat, értelmi és gyakorlati szolgálataikat, melyek az ők nagy nevükkel azonosittattak. Sőt örömünket és hálánkat (gratitude) fejezhetjük ki munkájokért, melylyel oly elökelő helyet biztositottak maguknak, s melyben Jézus életének és evangeliomának minél inkább emberi szinezetet kivánnak kölcsönözni. De nem rejtőzhetünk el a tény elől, hogy a pont, melyben egymástól külömbözünk, annyira nagy horderejü, — magában foglalván Jézus teljes személyiségét és missióját — hogy az egyesülést velök gyakorlati lehetetlenséggé teszi.« E nem közönséges okadatolás miatt azonban az unitáriusok legkevésbbé sem bánkódnak, sőt nem lankadó gyakorlati munkásságuknak, aránylag véve, sokkal több eredménye van.

Egy egészen más dolog foglalkoztatja most az egész közvéleményt az országban és ez, az elemi oktatás kérdése. Erre nézve e folyóirat mult évi utolsó számában bő értesités található; én itt csak azt kivánom megjegyezni, hogy a felekezeti és állami iskolaszékek között majdnem mindennapi harcz folyik. S habár nagyon kevés kilátás van arra nézve, hogy a felekezeti iskolák nagyobb államsegélyt kapjanak, mivel a vallási orthodoxismus mindinkább háttérbe szoritja a világi tantárgyakat ez intézetekben, egyes egyházfők még azt is követelik az államsegélyen kivül, hogy »a teljes nemzeti nevelés az anglikán egyház kezébe kerüljön«, a mi természetesen nemcsak követelésnek marad, hanem gyöngiti álláspontjukat és az iskolákra eddig gyakorolt nagy befolyásukat is. Az egyetlen czélszerű megoldásra, az állammal való compromissumra pedig nem hajlandók.

Ez évi január hó 21-én ünnepelte a »Daily News« nevű liberális lap 50 éves jubileumát, melyet 1846-ban Anglia egyik legnagyobb irója, Dickens alapitott. A ki ismeri az angol lapok szellemét, az tudja, mit teszen 50 éven keresztül hordani a liberalizmus zászlaját, és a »Daily News« e hivatásnak érdemesen megfelelt. Szerkesztői között Anglia leghiresebb embereit számlálhatja, kik nemcsak a közélet, hanem az irodalom terén is nagy nevet vivtak ki. Egyik leg-

szorgalmasabb és legkiválóbb dolgozótársa e lapnak hosszu időn keresztül egy nő volt: Harriet Martineau, a hires unitárius veterán tudós és bölcsész, dr. J. Martineau testvére. Egy ideig e nő tollából mindennap kerültek különféle czikkek a nevezett lapba, sőt a mi szokatlan, nem ritkán irt vezérczikkeket, melyeknek határozott, tiszta és mélyreható szelleme nagy hatást gyakorolt az olvasó közönségre általában. Keleti és amerikai utjairól szóló jegyzetei, valamint többoldalu czikkei, könyvalakban is megjelentek, melyeket »az egész ország, valamint Amerika is őszinte lelkesedéssel fogadott.«

Egy másik czikk e lapban Kossuth 1851-iki diadal-utjáról ad számot, melyről egykoru följegyzések szerint állitják, hogy »versenyzett a királynőével.« Ezután az iró elbeszéli, hogy 1 penny-aláirás utján miként gyüjtötte össze az angol nemzet a pénzt, melyen Shakespeare összes müveit fényesen bekötve, valamint a nagy brit költő szülőházát jelképező diszes tokot elkészittethették s »nemzeti ajándékul« neki átadhatták, mint a ki »Shakespeare műveiből fogságában tanulta meg azt a nyelvet, melynek minden szava, mint a nyil repült, tüzet gerjesztve, a hová elért« Ismeretes, hogy Kossuth mily szent érzéssel őrizte ez ajándékot élete végéig. Főképpen neki köszönhetjük, hogy az angol nemzet nagy rokonszenvet érez a magyarok iránt, a mely most, ezredéves ünnepünkre vonatkozólag is többször nyer kifejezést a lapok egyes czikkeiben. Mi pedig ne szünjünk meg hálával adózni a nagy nemzetnek, mely egykor megosztotta hazafiui bánatunkat — és most megosztja örömünket, midőn a költő jóslata szerint: »Egy ezredévi szenvedés után« eljött a kor, melyben többé nem »halált«, hanem »életet« kér a magyar!

Lőfi Ödön.

KÜLÖNFÉLÉK.

Unitárius nemzetközi congressus. Amaz összejövetelek közt, melyek az ezredéves emlékünnep alkalmából Budapesten tartatnak, fog helyet foglalni az unitáriusok nemzetközi congressusa is, melyet főt. *Ferencz* József püspök ur tervez s a melyre külfföldről már többen előre megigérték megjelenésüket. A főt. püspök ur már meg is tette eléterjesztését az iránt az E. K. Tanácsnak és most egy külön bizottság foglalkozik a congressus előkészitésével. A meghivók bel- és külföldre nem sokára szét fognak küldetni. A congressus ideje sept. 9. és 10. napjaira állapittatott meg, mire előre is felhivjuk egyh. tanácsosaink s hitrokonaink figyelmét, hogy a kiállitás megtekintését a congressusban való részvétellel köthessék össze.

Californiai levél. Közöljük e levelet, mint a hitrokonság érzetének egy szép nyilatkozatát:

Egyesült-Államok
California, Alameda, 1896. jan. 23.

Kedves testvérem! Őszinte köszönetet mondok szives leveleért és hálát érzek ön iránt, hogy szives volt nekem irni. Nagyon tetszettek nekem szives szavai. De elcsodálkoztam, hogy engem „Honorable“ nek czimzett,

mert nálunk csak a közéletben szereplő embereket s államférfiakat czimezik igy. A törvényszéki birákat is „Honorable“-nek mondják. Én egyszerüen Mr. vagyok. Különben nagyon örvendettem, hogy olyan jól ir angolul. Ugy hiszem, hogy Angliában tanulta e nyelvet, mert megjegyeztem, hogy mindig „honour“-t ir s nem „honor“-t, mint az amerikaiak. Levele szép kifejezése a jóakaratnak és testvéri érzésnek s én is szeretném, ha oly szép modorban irhatnék. Az sokkal finomabb levél, mint a milyennek az enyém tetszhetik.

Nagyon örvendek, hogy levelem olyan szép érzelmeket keltett önben, én azokat igazán, őszintén köszönöm. Én ön iránt mindig szeretetteljes tiszteletet fogok érezni, mely ön felé kiterjed a föld és tenger annyi mértföldein keresztül egy szent közösségben, melyet mint ember, mint az örök, szerető Istennek gyermeke érzek és egy még szorosabb, még szentebb közösségben, az unitárius hit közös reményében és aspiratiojában. Gondoljunk egymásra mindig, mint testvérek, mint annak a gyermekei, ki a csillagokat összetartja, s a ki kinyilvánitja magát a virág illatában és az emberi szív szeretetében is, ki a mi Atyánk és Istenünk. Munkáljunk együtt az emberiség javáért, Isten országának a földön felépitéseért. Valóban nagyon köszönöm szép szavait s önnek, mint keresztény embernek áldást kivánok, s mint lelkésznek, mint az igazság tanitójának, Istentől sikert s áldást könyörgök. Nagyon távol vannak egymástól az ön városa és az enyém, nagy távolság van a mi continensünk legszélsőbb pontjától az ön hazájáig ; de örvendek, hogy irtunk egymásnak és kicseréltük üdvözletünket, mint testvérek, az unitárius ügyben. Nagy gyönyörüségem volt, hogy olvastam levelét, mely egy más országból, egy más nép fiától jött, mert az azt éreztette velem, hogy nem egy kicsi kiterjedésü vallásnak vagyok hive, hanem egy egyháznak a tagja, a melynek tagsága kiterjed a tengeren keresztül Angliára s az ön hazájára és egyesit minket a világra és az emberi életre nézve való nagyszerű kilátásban, egyesit az Isten jósága nagyszerü eszményében és a halhatatlanság iránt való reményben.

Ugy örvendek, hogy üdvözletet kaptam egy unitárius lelkésztől, egy oly távoli országból és én azt a reményt ápolom, hogy talán meg jön nekem is az alkalom, mikor a tengert átszelhetem és önnel szemtől-szembe állhatok s kezét megszorithatom, üdvözölve önt, mint testvért és barátot. Tudom, hogy ön is üdvözölne engem.

Az unitárius egyház Amerikában nem oly nagykiterjedésü, mint a régi egyházak, mert, tetszik tudni, a mi egyházunk sokkal fiatalabb, mint a többi egyházak, s mégis a legnemesebb gondolkozók és legjobb szellemek unitáriusok, még azok is, a kik névleg nem tartoznak a mi közösségünkbe, ugy, hogy Amerika legjobbjainak vallásos gondolkozása unitárius. Channing, a mi hitünknek ez országban legnagyobb atyja, ezelőtt csak félszáz évvel élt, holott a régi vallásokat akkor hozták be, mikor continensünkre spanyolok és francziák telepedtek, kik a katholikus hitet hozták be és az angolok azután a protestans vallásokat.

Dr. Channing tekintetik Amerikában hitünk alapitójának és nagy embereink közt Gannett Ezra, Pency, Parker, May Samuel, Furnese W.,

dr. Hale Eduard, dr. Freemann Clarke és mások nevei különösen tiszteletben vannak.

Remélem, hogy a mit irtam, érdekelni fogja önt. Remélem, hogy levelem érdekes lesz önre nézve, a mint az ön levele volt reám nézve. Biztositva önt becsülésem, érdeklődésem, tiszteletem felől, maradok nagyon tiszteletteljesen, szeretettel és hitrokoni érzettel öné

J. F. Buttrick.

Collier róbert elébb chicagoi, utóbb new-yorki lelkész öregsége miatt nyugalomba vonul. Az amerikai unitáriusok egyik legkiválóbb hitszónoka közelismeréstől kisérve vonul vissza a nyilvános szerepléstől, melylyel az unitárizmus ügyének annyi szolgálatot tett. Helyét *Savage* bostoni lelkész fogja elfoglalni. Collier többször kifejezte, hogy a mikor eljön az ideje, hogy visszalépjen, Savage-t szeretné a maga helyén látni. És a new-yorkiaknak sikerült is a hires szónokot Bostontól elhóditni. Különben az unitárizmus általánosabb érdekeire való tekintettel, mert a fizetése 8000 dollár nem igen lesz nagyobb, mint Bostonban, fogadta el a meghivást.

Servet-utcza madridban. Madridban egy genfi ur, a ki Servét iránt érdeklődött, nem csekély meglepetésére egy utczát látott, a melyre fel volt irva „Rua Michele Serveto“, és megjegyezte, hogy ezt Genfben felirva még nem látta.

A holt kéz. A királyi kuriának mart. 29-én tartott polgári teljes ülésében hitelesitették azt a döntvényt, a melyet a kuria február 1-én hozott, *hatályon kivül helyezvén vele a holt kézről szóló törvényeket.* Mivel az érdekelt körök e határozatnak s megokolásának hiteles szövegétől tették függővé állásfoglalásukat e nagyfontosságu döntvénynyel szemben, ismertetése, azt hisszük, közérdeklődésre számithat. A *kérdés* a következő volt: Az egyházaknak ingatlan vagyonszerzését tiltó, ugynevezett holtkézről szóló törvények, nevezetesen az 1498: 55., 65.; 1647: 17. és 1715: 16. törvényczikkek hatályban vannak-e még? és ha igen, kiterjed-e azoknak hatálya az önkormányzati joggal (autonómiával) biró egyházakra? — *Határozat.* Az egyházaknak, egyházi testületeknek s egyházi személyeknek ingatlan vagyon szerzését tiltó ugynevezett holtkézről szóló törvények, nevezetesen az 1498: 55. és 65., az 1647: 17. s az 1715: 16. törvényczikkek és különösen az ország erdélyi részeire vonatkozóan az Apr. Const. I rész 1 czimének 10. és I. rész 6. czimének 2. czikke a változott viszonyoknál fogva *elavulván, nincsenek hatályban.* — A terjedelmes megokolás a holt kézről szóló törvények histórikumából azt következteti, hogy e törvények az ősiségi intézmény háramlási jogának védelmére szolgáltak és annak eltörlését maga után vonja, hogy e törvények hatályon kivül helyeztessenek. Kétséget nem szenved, ugymond, hogy a holtkézi törvények a katholikus egyházak, egyházi testületek s egyházi személyek birtokszerzését korlátozták, ellenben minden más, a törvényesen bevett vallásfelekezetekhez tartozó felekezet egyházainak birtokszerzési képessége semmiféle korlátozásnak alávetve nem volt. Okszerüen fel nem tehető, hogy az 1847—48. évi törvényhozás az ugyanez évi XX. törvényczikk 2 §-ának azzal a nagy horderejü kijelentésével, hogy a hazában törvényesen bevett

minden vallásfelekezetre nézve különbség nélkül tökéletes egyenlőség és viszonosság állapittatik meg, éppen a katolikus egyházzal szemben a jogegyenlőség elvét megcsonkitani s a bevett többi vallásfelekezeteket a birtokszerzés tekintetében nálánál nagyobb jogositványokkal kivánta volna felruházni. E feltevés nyilt ellentétben állana az 1847—48-iki törvények szellemével. Majd utal a megokolás arra, hogy 1861. után a telekkönyvi hatóságoknak az a gyakorlata, hogy a katholikus egyházak, egyházi személyek részéről történt tulajdonszerzések alapján részükre a tulajdonjogot a legfelsőbb jóváhagyás igazolása nélkül is bekebeleztették. Azok tehát jelentékeny értékü ingatlanok telekkönyvi tulajdonosaivá váltak enélkül, hogy ez ellen bármely oldalról is felszólalás történt volna; a mely bevégzett tényekkel szemben e tulajdonszerzések érvényessége, az adott viszonyok közt, többé kérdés tárgyává nem tehető. Fordultak ugyan elő esetek, a melyekben az illető egyházak s egyházi testületek a részükről kötött jelentékenyebb adásvételi jogügyletek legfelsőbb jóváhagyását kieszközölték; ennek azonban az érvényesség magánjogi kérdésének felvetése nélkül annyiban volt és jelenleg is annyiban van jelentősége, a mennyiben a jóváhagyás iránti kérelem a legfelsőbb kegyuri jogban rejlő főfelügyeleti és ellenőrzési jogból folyó szempontokban találja indokát. Végül megjegyzi a megokolás, hogy a határozat csakis a holt kézről szóló törvényeken alapult szerzés-képességi hiány megszünésére vonatkozik, tehát ezzel némely szerzeteknek saját rendszabályaikból, vagy egyáltalán a befogadás közjogi hiányából folyó szerzési képtelensége nem érintetik. (*Pesti Napló.*) – Erre csak annyit jegyzünk meg, hogy a mi birtokszerzési egyenlőséget illeti, hát ahoz a prot. egyházaknak meg kell adni azt az alapot is, mit a kath. egyház már rég megkapott.

Telkes simon, a központi névmagyarositó társaság elnöke, (Budapest, I. ker. Attila u. 137. sz.) a millenium alkalmából lelkes felhivást bocsátott ki, hogy a kinek neve nem magyaros hangzásu, magyarositsa.

A ref. egyház veszteségei. *Sárkány Ferencz,* a kolozsvári ref. gymn. nyug. tanára, szeretett, egyenes jellemü ember, utóbbi időben a kolozsvári ref. egyház gondnoka, meghalt 75 éves korában. A másik veszteség *Lukács Ödön,* nyiregyházi lelkész, jeles egyh. iró és szónok, ki élete delén szólittatott el.

Gyászhirek. *Sepsi-szentivángi özv. Szentiványi Józsefné,* szül. Szentiványi Krisztina, febr. 20-án 83 ik évében jobblétre szenderült. Nagy erényekkel ékes, tisztelt urnő végezte be áldásos életét, ki mint családanya és honleány széles körben volt ismeretes. Szentiványi Gyula, nyug. kir. itélőtáblai tanácselnök, Szentiványi Miklós, Háromszékvármegye főjegyzője, Szentiványi József, kir. albíró, Szentiványi Gábor és Szentiványi István édes anyjukat vesztették benne, kinek áldva őrzik drága emlékét. Hamvait Sepsi-Szentiványban a családi sirboltba, általános részvét közt, helyezték örök nyugalomra. — Májai István tordai tanárt érzékeny veszteség találta. Fia, *Májai Zoltán,* a m. kir. honvédségi ludovica akadémia IV. éves növendéke jan. hóban elhunyt. — *Koncsag Elek* † febr. hóban, 64 éves korában Székely-Keresztúrt,

Koncsag Viktor édes afyját s az egyházközség egyik legjobb tagát vesztette benne. — *Özv. Siménfalvi Sámuelné,* Nagy Zsuzsánna † 87. évében F.-Rákoson. Gyermekei: Siménfalvi Sándor, György, Zsuzsa, özv. Benedek Jánosné s Anna, Ferencz, Lajosné s nagy kiterjedésü család gyászolja a jó nőt. — Székely László, megyei levéltárnok Tordán márt. 1-én elvesztette nejét, *Blaha Vilmát,* kivel 20 évig élt boldog házasságban. — *Sárdi Imre,* a kövendi egyházközség énekvezére † márt. 14-én 69-ik évében. Az unitárius egyházban szép nevet szerzett. Sárdi családnak volt egyik méltó tagja. Sárdi Samu, kolozsvári főisk. tanár édes atyját gyászolja az elhunytban. — *Frank-Kiss J. Jenő* † ápr. 16-án 34. évében. Kolozsvári egyházközségünk egyik legrégibb családjából származott, jeles képzettségü kereskedő és nemes lelkületü ember volt. Elhunyta testvéreit, Frank-Kiss Bertát, Molnár Józsefnét és dr. Frank-Kiss Istvánt érinti a legfájdalmasabban.

Aranykönyv

AZ „EZERÉVES EMLÉKLAPRA“ TETT KEGYES ADOMÁNYOK.

(Első közlemény.)

1.	Kénosi Sándor József, kir. közjegyző Déva	10 frt.
2.	Id. Széll Géza, kereskedő Sz.-Keresztur	2 „
3.	Szentiványi Miklós, megyei főjegyző S.-Szt.-György	5 „
4.	Radó János, pénzü. titkár Déva	5 „
5.	Gál János, körjegyző Lóna	1 „
6.	Székely János, polgári isk. tanár Torda	10 „
7.	Rédiger Béla ny. alispán Torda	2 „
8.	Székely András, lelkész Baal	2 „
9.	Bedő Albert, államtitkar Budapest	100 „
10.	Agh Ferencz, ügyvéd B.-Hunyad	2 „
11.	Nagy Miklós, gyógyszerész B.-Hunyad	2 „
12.	Ürmösi Sándor, lelkész Tarcsafalva	1 „
13.	Benczédi Ferencz, tan. Tarcsafalva	1 „

14. Deák Miklós, gy. ivén Ürmösről: Deák Miklós lelkész 1 frt. Bölöni Vilmos 50 kr. Erdő András 20 kr. Bodi János id. 10 kr. Bodi János ifj. 10 kr. Boros István 20 kr. Kocsis András 20 kr. Bodi József 5 kr. Budai T. András 10 kr. Ambrus István 50 kr. Galamb György 10 kr. László Mihály 10 kr. Csutka Ferencz ifj. 10 kr. Csutka Mihályné özv. 5 kr. Fazakas Sára 10 kr. Csutka Jánosné 5 kr. Szabó András 4 kr. Nyárádi András 4 kr. Gáspár Miklós 4 kr. Szarvadi György 10 kr. Erdő Bálint 10 kr. Nagy János 20 kr. Bodi Mózes (Mihályé) 20 kr. Erdő József 10 kr. Tordai István 20 kr. Tóth György 20 kr. Szász D. István 20 kr. Csutka József 10 kr. Csere István ifj. 20 kr. Erdő Mihály alsó 20 kr. Tordai György 20 kr. Özv. Szász Mihályné 20 kr. Musán Istvánné 10 kr. Bunika János 5 kr. Erdő György 10 kr. Erdő István 10 kr. Szász Mihály id. 20 kr. Bodi András k. biró 50 kr. Bodi Mózes id. 10 kr. Gyerő Mihály 30 kr. Mihály Mihály 10 kr. Mihály István 10 kr. Gyerő József 10 kr. Özv. Gyerő Józsefné 20 kr. Id. Bodi Mihály 10 kr. Bodi György 10 kr. Nagy Samu 10 kr, Szász János 10 kr. Mihály András 10 kr. Erdő B. András 20 kr. Gyerő Andris 10 kr. Gyerő Dávid ifj. 20 kr. Gyerő Miklós 20 kr. Bodi Mihály felső 10 kr. Ambrus Józsefné 5 kr. Bodi István 5 kr. Gyerő Mihály felső 20 kr. Budai István felső 10 kr. Balázs János 20 kr. Budai Mihály felső 20 kr. Budai P. Andris 10 kr. Kovács Boris 5 kr. Abel Mihály felső 15 kr. Szabó György 10 kr. Abel János felső 5 kr. Abel János ifj. 20 kr. Szarvadi János 10 kr. Fejér György 20 kr. Fehér András 20 kr. Musán

Mihály 10 kr. Pánczél István 10 kr. Szász M. István ifj. 20 kr. Bodi István udv. biró 50 kr. Bodi György felső 20 kr. Bodi István Mihály 20 kr. Cserna György 10 kr. Szilágyi Sándor 1 frt 5 kr. Ágoston György 30 kr. Balázs András ifj. 30 kr. Szász Dávid 10 kr. Lázár Sándor 20 kr. Budai J. Andrásné özv. 10 kr. Budai Dávidné 6 kr. Kocsis István 20 kr. Kocsis Mihály ifj. 10 kr. Kocsis Mihályné özv. 10 kr. Kocsis Jánosné 5 kr. Abel János ifj. 10 kr. Abel Mihály 10 kr. Opra Andrásné 1 frt. Nagy György 50 kr. Nagy András id. 20 kr. Nagy István 20 kr. Tóth István 20 kr. Tóth András felső 20 kr. Budai Mária 20 kr. Nagy Mihály 50 kr. Bodi Mózes ifj. 20 kr. Bodi J. András 20 kr. Csiki András 20 kr. E. Bálint Mózes 30 kr. Milinta István 20 kr. Tóth Mózes felső 10 kr. Tóth András alsó 10 kr. Feneki István 10 kr. Boros Miklós 10 kr. Kozma János 10 kr. Erdő Mihály ifj. 20 kr. Ágoston András 20 kr. Gyerő Jakab alsó 20 kr. Mózes István ifj. 20 kr. Fazakas András 20 kr. Rétyi Sándor 10 kr. Balázs György 10 kr. Rétyi József 5 kr. Budai Mihály id. 20 kr. Budai Mihály ifj. 10 kr. Budai Jakab 10 kr. Budai János 10 kr. Mihály János 20 kr. Erdő B. István 20 kr. Nágó Zsigmond 50 kr. Szappanyos István 25 kr. Mózes Ferencz 50 kr. Simó Jula 10 kr. Gyerő P. János 30 kr. Gyerő János 50 kr. Szilágyi Sándorné 20 kr. Leviczki Miklós 20 kr.

Együtt .... 24 frt 83 kr.

15. Dombi Géza, tan. Körispatak .... 1 „
16. Malatinszky György, birtokos Atkár .... 5 „
17. Vas István, lelkész H.-Szt.-Péter .... 2 „
18. Gyulai Ferencz, tan. Pipe .... — „ 50 kr.
19. Elekes József, megy. hivatalnok Alsó-Siménfalva.... 2 „
20. Ádámosi György es neje Kövend................. 5 „
21. Dr. Gelei Lajos, bányaorvos O-Radna............. 2 „
22. Vécsei Sámuel, kereskedő Kolozsvár.............. 25 „
23. B. Kemény Ödönné sz. Nagy Gizella, Alsó-Jára .... 5 „
24. Molnár Sándor, ügyvéd, jogtanácsos Kolozsvár ..... 10 „
25. Molnár Sándorné sz. Benel Berta Kolozsvár .... 10 „
26. Molnár Paulin férj. dr. Rohonczi Lajosné Kolozsvár . 10 „
27. Dr. Molnár Jenő, ügyvéd Budapest .... 10 „
28. Ifj. Molnár Sándor, szigorló orvos Budapest .... 10 „
29. Gr. Bethlen Gézáné sz. Nagy Berta Mező-Szakál ... 10 „
30. Ferencz József, püspök Kolozsvár .... 50 „
31. Ferencz Józsefné sz. Gyergyai Anna .... 10 „
32. Dr. Ferencz Ákos, tiszti ügyész Dicső Szt.-Márton.. 5 „

Ezen közlemény összege ..... 340 frt 33 kr

A szegeletkő tehát le van téve. Megvallom, nem hittem volna, hogy az első közleményben legalább ezer koronát be ne számolhassak. De tudom azt is, hogy minden kezdet nehéz s éppen a millenáris áldozattételekkel anynyira igénybe vagyunk véve, hogy csak megfelelő sorrendben tehetünk eleget egyaránt szivünkön fekvő kötelességeinknek. Ennélfogva teljességgel nem vesztettem el reményemet, hogy nemzetünknek ezer éves ünnepét egyházunkban is egy szép emlékalappal sikerülend megörökiteni. Bizton hiszem, hogy jönni fognak a többiek is sokan — mindnyájan, a kik még nem érkeztek meg. Hozza Isten! A kik megérkeztek, fogadják hálás köszönetemet becses adományaikért. — Kolozsvárt, 1896. április. 22-én.

Ferencz József
püspök.

A sepsi-köröspataki unitár. egyh.-község tagjaiban a rég táplált óhajtás, vajha a meglevő urvacsorai kehely mellé még egyet, külön a nők számára is szerezhetnénk, beteljesült. T. Fogarasi Istvánné, Költő Mária asszony saját lelki buzgóságától indittatva, egy 48 frt értékü kehelyt ajándékozott. Az áldozatkész buzgóságnak oly szép megnyilatkozása ez, hogy méltán megérdemli a hálás köszönet nyilvánitását, mit nevezett szentegyház-község nevében kész örömmel teszek.'

Simó János,
unitárius lelkész.